JOOST VAN DEN VONDELS
BESPIEGELINGEN VAN GODT EN GODTSDIENST

JAC. J. ZEIJ, S.J.

UITGEVERIJ DE TORENTRANS N.V. - ZEIST

J. v. VONDELS
BESPIEGELINGEN
Van
GODT en GODTSDIENST.

Tegens d'ongodiſten, verlochenaers
der Godtheit of goddelijcke voorzienigheit.

In den brief aen de Hebreen.
Wie Gode genaeckt moet bekennen dat hy is,
en beloont die hem zoecken.

t'AMSTERDAM,
By de weduwe van ABRAHAM de WEES, op den Middeldam, cIↃ IↃ C LXII.

TITELPAGINA BESPIEGELINGEN VAN GODT EN GODTSDIENST
1e uitgave verschenen in 1662

TITELPAGINA BESPIEGELINGEN VAN GODT EN GODTSDIENST

2e uitgave verschenen in 1700
te Rotterdam bij Barent Bos

J. V. VONDELS

BESPIEGELINGEN VAN GODT EN GODTSDIENST

INLEIDING EN TOELICHTING
DOOR JAC. J. ZEIJ, S.J.

Niemand heeft tot nu toe Vondel's *Bespiegelingen* zóó geprezen, als in 1864 de Protestantsche Vondelkenner, Vondelbewerker en Vondeluitgever Jacob van Lennep. Er is, zooals blijken zal, wel eenige reden voor, om deze lofprijzing aan de nadere kennismaking met die *Bespiegelingen* te laten voorafgaan.

Van Lennep schreef dan [1]: „Als dichtstuk beschouwd is het een der schoonste, die uit Vondel's pen gevloeid zijn, ja, dat misschien boven elk ander van zijn hand den prijs verdient, als men de ontzettende moeilijkheden overweegt, waarmede hij uithoofde van den aard zijns onderwerps te kampen had."

Zijn er ook fouten,... „moeilijk ware het toch, in het gansche dichtstuk eene bladzijde te vinden, die ons niet door de eene of andere fraaie plaats treft of boeit, of waar niet van die regels op voorkomen, die men zich gaarne in 't geheugen prenten zou."

„Hoe meer ik die gespierde vaerzen, die aaneengeschakelde betoogen, die gloeiende ontboezemingen zijner liefde voor zijn Schepper, die bliksemschichten zijner verontwaardiging, op de godloochenaars afgeschoten en heenflikkerende door het gebloemte der weelderigste poëzij, hoe meer ik dat alles in zijn bijzonderheden en schakeeringen leerde kennen, hoe hooger ook mijn kunstgenot steeg, en hoe meer ik het dichtstuk waardeerde. Vondel heeft zijn taak derwijze behandeld, dat ieder, welke belijdenis hij ook zij toegedaan, er het beeld — neen het begrip — van het hoogste Wezen, de bezielende ziel der waereld in terugvindt. Eeuw aan eeuw gewaagt men met opgetogenheid van kunstgewrochten, waarin dappere helden worden bezongen, die voor hun roem, voor 't voorwerp hunner aardsche liefde, voor minder edele oogmerken zelfs gestreden hebben; — maar grootere eere is de grijze zanger waardig, die spijt al de rampen en beproevingen, waarmede hem zijn Schepper had bezocht, in de eene hand de lier, in de andere het strafzwaard nam, om de eer des Allerhoogsten in zoo schitterende en gloeiende taal te bezingen, en met zooveel kracht en wakkerheid te verdedigen, en daardoor den eerbied en de bewondering te wekken niet slechts van al wie God liefheeft, maar zelfs ook, zijns ondanks, van hem, die geen macht boven 't stof erkennen wil. Wie kan de *Bespiegelingen* lezen, en den grijsaard niet liefkrijgen om het eerlijke en oprechte hart, dat er uit spreekt, en om zijn moed, die met de jaren bij hem klimt in stede van te verminderen? — Dat zij dan ook nog lang aan menigeen het kunstgenot, de voldoening en den troost schenken, die ik er voor mij in vond"...

Wie zou, na zulk een aanbeveling, zich niet aanstonds gaan verdiepen in die *Bespiegelingen*? En toch: of er velen in den lande gevonden worden, die aan de vervulling van van Lennep's wensch sindsdien deelachtig zijn geworden? Ik betwijfel het. Zelfs wie, na het hooren dezer loftoonen, zoo gunstig mogelijk gestemd is, en in die stemming de *Bespiegelingen* gaat lezen, zal na eenige honderden regels, vermoeid en teleurgesteld het boek dichtslaan. Waar komt dit vandaan? Eenvoudig van het gebrek aan voorbereiding. Uitgezonderd diegenen, die wijsgeerige en godgeleerde studies gedaan hebben, of doende zijn, uitgezonderd misschien eenige weinigen, wier geest van huis-uit wijsgeerig is aangelegd, moet iedereen, die de *Bespiegelingen* in

[1] De Werken van Vondel, door Mr. J. v. Lennep, Deel IX, blz. 604, v.v.

haar geheel genieten wil, minstens eenige wijsgeerige vorming aan de lezing laten voorafgaan. Het is immers duidelijk, dat Vondel voor zulke menschen geschreven heeft; en die waren er, in zijn dagen, allerwaarschijnlijkst en betrekkelijk, méér dan nu.
Daar het echter hier geenszins de plaats is, om aan niet-wijsgeerig geschoolden een voor hen volledige voorbereiding aan te bieden, zouden wij dezen willen aanraden, zich, na de lezing van dit inleidend woord, te bepalen tot die gedeelten der *Bespiegelingen*, die wij aanstonds als de mooiste en tevens gemakkelijkste zullen aangeven.

Ten bewijze, dat de *Bespiegelingen* tot heden weinig gelezen zijn, mogen we de aandacht vestigen op het geringe aantal uitgaven, studies en besprekingen, die dit meesterwerk beleefd heeft, zoowel vóór als na Jacob van Lennep's lofrede.
Vondel had, gelijk wij vroeger zagen (in Deel V, bladz. 424) zijn *Bespiegelingen* reeds aangekondigd bij de afzonderlijke uitgave van het gedeelte, waarin hij een verhandeling geeft over het mysterie der Goddelijke Drieëenheid. Dat was in 1659. Eerst drie jaar later, in 1662, verschijnt te Amsterdam, bij de Weduwe van Abraham de Wees, het volledige werk, wordt, een kleine veertig jaar later, opnieuw uitgegeven bij Barent Bos te Rotterdam, in 1700, en in 1723 nog eens te Amsterdam bij de Weduwe Barent Visscher. Daarna is het uit, en ziet men de *Bespiegelingen* alleen in de uitgaven der complete werken van onzen dichter.
Zelfs na Jacob van Lennep is er geen bijzondere belangstelling te bespeuren. Eerst in het laatste kwartaal der vorige eeuw beginnen bij lange tusschenpoozen grootere en kleinere „studies" op de *Bespiegelingen* te verschijnen, zooals:

1879: Vondel in zijne Bespiegelingen, eene letterkundige studie door p. fr. J. V. de Groot, O. P. te Amsterdam bij C. L. van Langenhuizen.

1880: Alex. Baumgartner, een Duitsch Jezuïet, die een veelgeprezen „Weltliteratur" uitgaf, schrijft in de „Stimmen aus Maria-Laach" een reeks artikelen over Vondel's leven en werken, en wijdt daarin meerdere bladzijden aan de *Bespiegelingen.*

1886: in een Nederlandsche vertaling van deze studie (Amsterdam, C. L. v. Langenhuysen) lezen we, bladz. 281: „Beschouwt men de leer- en heldendichten van Vondel in hun geheel, zoo levert deze dichter een overvloed van stof, welke die der Divina Comedia [1] zeer nabij komt. Evenals Dante stijgt hij in hooge vlucht tot de meest verheven geheimen op, hult hij de meest afgetrokken denkbeelden in de heerlijkste beelden en gelijkenissen, en tooit hij de diepgrondige leer der schoolsche Godgeleerdheid met den tooverglans der poëzie."

1907: Dr. Gerard Brom vergelijkt in zijn „Vondel's Bekering" de *Bespiegelingen* met Hugo Grotius' „Bewijs van den waren godsdienst", en schrijft o.a.: „Vondel bouwt het Christendom voor de moderne heidenen van

[1] Zie Dante's Goddelike Komedie, vertaald door P. Fr. C. Kops, O.F.M., Uitgeverij de Torentrans.

onderop. Zijn *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* geven de rede zijn recht en gronden 't geloof op de wetenschap."

1907 en 1908: J. J. G. Boelen's „Vondelstudiën (Druk N. Alberts, Kerkrade, 4 deeltjes), waarin we niet alleen een volgens B. H. Molkenboer [1] „geleerde, ja uitmuntende toelichting op het Onderwijs der H. Dryeenigheit" vinden, maar een schat van materiaal voor diepere studie der *Bespiegelingen.* Daarna wordt er weer lang over gezwegen; doch in:

1921 verschijnt in „De Beiaard" [2] een artikel van Th. de Valk, O. P., die bewijzen opeenstapelt, dat Vondel in de vier eerste Boeken der *Bespiegelingen* een kritiek op het Spinozisme geeft.

1922: In het zelfde tijdschrift [3] betoogt B. A. Schipper, O. P., dat Vondel in de twee eerste Boeken zijner *Bespiegelingen* de „Summa contra Gentiles" van St. Thomas van Aquinen volgt. Hiertegenover schrijft in:

1923: Jos Cools, O. P., publiceert een studie, getiteld: „Was Vondel Thomist?" [4] waarin we op 't einde lezen: „Wij concludeeren dus eerstens, dat, als de dichter der *Bespiegelingen* bij een bepaalde theologische school moet gerangschikt worden, hij eerder Suareziaan dan Thomist verdient te heeten; ten tweede, dat hij krachtens duidelijke overeenkomst van enkele partijen uit de Summa contra Gentiles geput heeft; maar ten derde, dat zijn onmiddellijke bestudeering van Sint Thomas' eigen werk, alles behalve zeker is." Omtrent de bronnen, waaruit Vondel voor zijn werk geput heeft, waagt de schrijver dan in een noot deze niet-onwaarschijnlijkheid: „Misschien waren het de theologische diktaten, die een Amsterdamsche Jezuïet van zijn school had meegebracht, wat dan heel waarschijnlijk een suareziaansche bewerking van Sint Thomas zal geweest zijn."

We hopen, dat de bewerkers van de *Bespiegelingen* in de „Wereldbibliotheek" ons nog veel nieuws op dit gebied zullen leeren. Laten we intusschen, tot beter begrip en grooter waardeering van het dichtstuk, dat ons thans bezighoudt, even nagaan, wat den dichter kan bewogen hebben tot samenstelling en uitgave.
Reeds veertien jaar vóór de verschijning had Vondel als zijn meening uitgesproken, dat men zijn tijd niet beter kon besteden dan met de bespiegeling van God en godsdienst:

> Hoe slijt het leven als een kleet!
> Waer is de vlugge tijt gevaren,
> Dat dierste kleinoot, waert besteet
> In aendacht en *bespiegelingen*
> Van Godt en 't allerhoogste goet,
> En wat wij van den Zoon ontvingen....

Liep hij toen al met het plan rond, die meening ook in daden om te zetten, op zijn manier natuurlijk? Meer dan waarschijnlijk is wel, dat hij, vóór zijn overgang tot de Katholieke Kerk, nog eens rijpelijk de onderste fundamen-

[1] In De Katholiek, 1908, bladz. 493. — [2] 6e jaarg., deel 2, blz. 440—458. — [3] 7e jaarg., deel 1, blz. 207—226: „Vondel en Thomas". — [4] In De Beiaard, 8e jaarg., 1e deel, blz. 456—467.

ten van die Kerk: het Godsbestaan, de noodzakelijkheid van godsdienst in 't algemeen en de historische deugdelijkheid van den Christelijken godsdienst in 't bijzonder, aan zijn scherpzinnigen geest ten onderzoek heeft vóórgelegd. En wat hij schreef — niet slechts sinds zijn intrede in de Roomsche Kerk (1640) en zeven jaar later in bovenaangehaalde regels op zijn zestigsten verjaardag (zie Deel III, blz. 92) — maar zelfs sinds het eerste begin van zijn dichterlijke loopbaan, getuigt wel, dat hij, hoe ook op treurtooneelen verslingerd, en zelfs dáár, zich het best thuisvoelde in de sferen, waar het contact van personen, zaken en gebeurtenissen met God en godsdienst zich het helderst openbaarden, niet alleen in Mythologie en Bijbel, doch eveneens in de heerschende godsdiensttwisten, en bij geboorte, huwelijk, ramp, succes of sterfgeval onder zijn tijdgenooten.
Toch kan men hier nog niet van rechtstreeksche „bespiegelingen van God en godsdienst" spreken, al bracht hij beide bij alles te pas. Het is zelfs de vraag, of Vondel, de immer strijdbare, en, als er niet te strijden, of voor 't tooneel te werken viel, altijd bereidwillige gelegenheidsdichter, er wel ooit toe gekomen zou zijn, een leerdicht van 7352 regels te schrijven over God en godsdienst, indien er heelemaal geen aanleiding was geweest, om er tevens voor te vechten. Nu, die gelegenheid had Vondel voor 't grijpen.
„De toenmalige tijdsomstandigheden verklaren zijn doel. De geest was op weg naar het ongeloof." Aldus J. V. de Groot, O. P., die dit feit voor Engeland en Frankrijk illustreert door citaten van John Pearson en Bourdaloue. Baumgartner wijst er op, dat „de meer en meer veldwinnende verzaking van het goede, oude Christengeloof, en de noodlottige geest van materialisme, die reeds als voorbode der eerstvolgende eeuw over de wereld heenwaarde," aan Vondel onmogelijk kan ontgaan zijn. J. L. Horsten [1] teekent aan: „De wijsbegeerte bewoog zich in Vondel's dagen in verschillende richtingen. Daar was vooreerst de scholastiek, vervolgens de Cartesiaansche wijsbegeerte, en ten slotte de wijsbegeerte van Gassendi, die trachtte de leer van Epicurus in overeenstemming te brengen met de leer der Katholieke Kerk. De leer van Epicurus kennen wij voornamelijk uit een gedicht van Lucretius. Vondel neemt stelling tegen deze leer, die o.a. de vergankelijkheid der ziel predikt." Eindelijk, te Amsterdam zelf gaven hem Socinianen en, in de allerlaatste jaren, Spinoza terrein genoeg om oorlog te voeren met de pen, en de weloverwogen waarheden met al de kracht van zijn genie te verdedigen. Trouwens, als de vijanden niet talrijk en openlijk bekend waren, zou Vondel op het titelblad van zijn *Bespiegelingen* niet hebben gezet: *tegens d' ongodisten, verlochenaers der Godtheit of Goddelijke Voorzienigheit.*

Had Vondel, gelijk we zoo juist zeiden, reeds in 1647 als zijn meening te kennen gegeven, dat men zijn tijd niet beter kan besteden dan „in aendacht en bespiegelingen van Godt en 't allerhooghste goet," in 1655 schijnt hij zijn plannen reeds scherp te hebben opgezet, ja, misschien zelfs al aan 't uitvoeren te zijn. Bij het bezingen toch van de *Blijde Inkomste van Koninginne Christina Maria Alexandra te Rome* in dat jaar, heeft hij heel de stof, niet alleen zijner *Bespiegelingen,* maar zelfs van zijn daaropvolgende *Joannes de Boetgezant* en *de Heerlijckheit der Kerke,* aldus samengevat:

[1] In „Stemmen van verre en dichtebij", 2e d. Vondel-poëzie (Tilburg, 1921).

Het hooghste goet, dat weinigen ontfingen,
Bestaet in niet geschapens, maar alleen
In 't kennen van 't oneindigh eenigh Een,
Begin en eint van ons bespiegelingen.

De wetenschap, gevat bij d' eerste kloecken,
Bereickte dit, als met een vergezicht,
En zagh 't, gelijck een vonk, gespat van 't licht,
Geholpen door Natuur, en d' outste boecken:

Maar dieper dringt het oogh in deze waerheit,
Als Godt van Godt, bekleet met sterflijckheit,
Godts Zoon den mensch naer 's menschen oorsprong leit,
En voorlicht met zijn heiligheit, en klaerheit.

Dees Herder draeght het lam op hals en schouder
In zijnen stal, dat deerlijck liep verdwaelt:
En als hy vaert in 't licht, dat endtloos straelt,
Beveelt zijn mont dees zorgh Godts Stedehouder;

De sleutelmacht, die zestienhondert jaeren
Den hemel sloot, en wederom ontsloot,
Uit haeren stoel, elx vryburgh, daer in noot,
Alle afgedwaelde in veiligheit vergaeren.

Als merkwaardigheid kunnen we hier nog bijvoegen, dat Vondel in 1660 zijn inleiding op het treurspel *Samson of Heilige Wraeck*, begint met dezen zin, die zuiver en beknopt den inhoud weergeeft van het Tweede Boek der *Bespiegelingen: Hoewel Godt niet dan louter Godt en wezen is, nochtans bespiegelen de Godtgeleerden dit eenigh wezen in verscheide eigenschappen, hem toe-geeigent.*

Wanneer men de allereerste en de allerlaatste regels van dit lange gedicht met elkander verbindt door vier andere, bepaalde verzengroepen, dan ontwaart men iets, dat gelijkt op een zestal groote pijlers, schragend de kostbare brug, waarlangs de *Bespiegelingen* den lezer, over al het geschapene heen, naar den Schepper wijzen en geleiden; en tegelijk gevoelt men er, reeds bij de eerste kennismaking, — maar steeds inniger bij rustige meditatie, — den echten Vondel, dat is, de fijngevoelige ziel, den helderen denker, den onvergelijkelijken taalvirtuoos.

1°. Het beste, wat een mensch kan doen, is, de Godheit te beschouwen, en het beschouwde mede te deelen aan anderen:

Wat is gewenschter dan in ons bespiegelingen
Het eeuwigh schijnend licht, den oirsprong aller dingen,
t' Ontmoeten, en van vore in 't aengezicht te zien,
Om andren, of door tong of tekens, te bediên
Den glans, die ons verschijnt.... (1e B. v. 1—5).

2°. Om deze reden, maar ook, omdat er thans zooveel menschen zijn, die, omtrent bestaan en eigenschappen der Godheid, en betreffende den Haar verschuldigden eeredienst, verkeerde begrippen hebben, wil ik beproeven God en godsdienst in een „heilzaem schrift" te bespiegelen:

Ick wensche dan hierom met mijne penne en inten
In 't bladt van 't leerzaem hart der doolenden te printen
Een heilzaem schrift, waerin de twijflaer Godt magh zien,
Opdat hij Godt bekenne, en vreeze, en eere, en dien':
Want als de Godtheit is bespiegelt en gevonden,
Dan staet de godtsdienst vast op onbeweegbre gronden,
Die nu, door snoot misbruick schandael en lastersmet,
Den yver bluscht, en 't volck op eenen drysprong zet.
(1e B. v. 109—116).

3°. Is „de Godtheit dus ontdeckt door ons bespiegeling" (4e B. v. 1), en blijkt verder, dat 's menschen geluk niet bestaat in eer en rijkdom en tijdelijk genot:

Zoo moet ons heil bestaen op eenen hooger trap,
In 't stil bejegenen der Godtheit, en de klaerheit
Van 't goddelijcke licht der onbevleckte waerheit;
Het eigenste oogenmerck, waerop ons wezen mickt,
En daer al 't minder goet van Godt is toegeschickt.
Dus zweemt de mensch naer Godt, den vader aller dingen,
Die eeuwigh in zich zelf en zijn bespiegelingen,
Gerust en stil volhardt, en opgetogen blijft;
Terwijl hij 't al beweeght, wat om hem ommedrijft.
Tot dees bespiegeling van Godt, den ongezienen,
Moet ons gezontheit, rust, en ongesteurtheit dienen,
Die uit de zeden vloeit: en elck uitwendigh ding,
Bij ons te vatten, dient tot dees bespiegeling.
De Wijzen slooten dan: men kan niet hooger rennen
Naer heilgenot dan Godt in zijn natuur te kennen,
Doch naer een ieders maght, en toegeleide maet.
(4e B. v. 842—857).

4°. Maer deze inwendige bespiegeling, moeder van erkenning, vereering en liefde, voert den mensch vanzelf tot uitwendig betoon van godsdienst:

Een hart, tot Godt gekeert, en door 't bespieglen zwanger
Van dit volkomen schoon, kan zijn gedachten langer
Niet bergen, maer het berst in lof en klanken uit,
En godteerbiedigheit, gemelt en aengeduit
Door een eerbiedigh merck, en tekens, die, naer reden
En lantgebruicken, zijn de hooghste uitneementheden,
In wijsheit, en in maght, en weldoen, toegekeurt,
Waer danckbaerheit en deught het hooft ten hemel beurt.
(4e B. v. 907—916).

5°. Alles, wat wij met de reden achterhaalden omtrent Gods Wezen, eigenschappen en werken, alsmede omtrent den godsdienst in het algemeen, vinden we terug in het meest betrouwbare boek der wereld, den Bijbel, die ons tevens leert, welken bepaalden in- en uitwendigen eeredienst het Opperwezen van de menschen verlangt:

> Godts wezen, eigenschap en werk, bij ons voorheen
> Bespiegelt in het licht, dat uit de reden scheen
> En straelde, en oock de dienst, de Godtheit opgedragen,
> Beginnen uit dit boeck noch schooner op te daegen,
> Waer Godt zich meer en meer den vadren openbaert,
> En entlijck zijnen wil op 't allerrijckst verklaert
> Door zijn gezalfden zoon, uit 's vaders schoot gezonden,
> Die alle volcken heeft door eenen dienst verbonden.
> (5e B. v. 423—430).

6°. Moge alwie is afgedwaald en den weg zoekt en het doel, dit eindelijk begrijpen en beoefenen: want zoo geraakt men in het „hemelsch Vaderland":

> Geluckigh is de man, die, uit de wilde zee
> Zoo veeler dwalingen en jammeren en wee,
> Door alle klippen heen, bij wijle in schuim begraven,
> Van barningen bestulpt, in 't eindt de stille haven
> Des godtsdiensts innezeilt, en veilighlijck belant
> Bij Godt, der menschen heil, in 't hemelsch vaderlant,
> En Godts onsterflijckheit, van boozen afgescheiden:
> Daer wenscht mijn godtsgedicht een ieder te geleiden,
> Te stuuren, buiten noot van schipbreuck, en gevaer.
> Zoo zij het Godt gewijt, op zijn gewijt altaer.
> (5e Boek, slotregels).

Een eenigszins uitvoeriger overzicht van elk der Vijf Boeken geeft niet alleen een klaar begrip van het majestueuze geheel dezer dichterlijke *Bespiegelingen*, doch bereidt ook op verdere studie voor, en biedt een houvast onder het lezen-zelf.

HET EERSTE BOEK: BESPIEGELINGEN VAN GOD.

I. Inleiding: na den aanhef (v. 1—32) volgt een uitweiding over de beteekenis van het woord *Godt* (v. 33—52), en over de redelijkheid van een onderzoek, of men in zijn prille jeugd niet verkeerd is ingelicht (v. 53—108). Daarna wordt het doel van dit leerdicht aangegeven (v. 109—116), en vooropgesteld, dat men verplicht is, God te leeren kennen, en dat Hij derhalve, althans tot zekere hoogte, ook kenbaar moet zijn (v. 117—154).

II. Weerlegging van de opwerping, dat men God niet ziet, en dat Hij dus niet bestaat (v. 155—344).

III. Bewijsvoering voor het bestaan van God: na uiteenzetting van de reden, waarom men Gods bestaan niet rechtstreeks (*a priori*) bewijzen kan (v. 345—384), wordt dit bestaan aangetoond uit Gods werken, en wel

1) *uit het bestaan der dingen:* er moet een eerste Beweger zijn, die zelf niet bewogen wordt (v. 385—446); er moet een Eérste Oorzaak zijn (v. 447—458); er moet een Noodwendig-bestaand Wezen zijn, dat begin en oorsprong is van alle in-zich-niet-noodzakelijke dingen (v. 459—474); er moet één Opperste Goed of Hoogste Volmaaktheit zijn, oorsprong van alle andere goed (v. 475—510).

Vers 511 begint Vondel een tweede bewijsvoering, namelijk uit de natuur der dingen, doch onderbreekt deze bewijsvoering weldra (v. 520) voor een:

IV. Wederlegging van de opwerpingen: 1) der Pantheïsten (v. 521—660), der Atomisten of Casualisten (v. 661—842) en Materialisten (v. 843—1158).

V. Vervolg der bewijsvoering. In v. 1159 vat de dichter weer op, wat hij na vers 520 had afgebroken, en vervolgt zijn rechtstreeks betoog, door het bestaan van een Opperwezen af te leiden: 2) *uit de orde en doelmatigheid der zichtbare natuur* (v. 1159—1170) en 3) *uit de algemeene erkenning van een Godsbestaan door alle menschen,* en wel bepaaldelijk: uit het getuigenis van het menschelijk geweten (v. 1171—1178); uit het feit, dat er wonderen en voorspellingen geschied zijn (v. 1179—1278); uit de overeenstemming aller volkeren omtrent een Godsbestaan (v. 1279—1354).

VI. Besluit: na een beknopte redeneering uit het feit van 's menschen bestaan tot de noodzakelijkheid van een Godsbestaan, besluit de dichter met een omschrijving van het Schriftuurwoord (Hand. d. Ap. 17. 52): *Hij is niet ver van ieder van ons* (v. 1359—1394).

HET TWEEDE BOEK: BESPIEGELINGEN VAN GODS EIGENSCHAPPEN.

I. Inleiding: nu gebleken is, dat men het bestaan van God met voldoende zekerheid kennen kan, volgt de vraag, welke de eigenschappen en hoedanigheden van dit Opperwezen zijn. De kennis hiervan is zeer onvolmaakt (v. 1—76).

II. Welke hoedanigheden men aan God niet kan toeschrijven, of: *wat God niet is.* God is niet een wezen, dat óók niet had kunnen bestaan; God is geen stof, noch uit deelen samengesteld, noch bevat Hij iets in-zich-strijdigs of onnatuurlijks; God is geen lichaam; in Hem is niets bijkomstigs. Gevolgtrekking: God is louter: het Wezen (v. 77—194).

III. Welke hoedanigheden men aan God moet toeschrijven, of: *wat God wel is. Inleiding:* Het is noodig, God dieper in zijn eigenschappen te bespiegelen. Hoewel deze in zich noch van elkander, noch van het Goddelijk Wezen zelf onderscheiden zijn, zoo worden zij ons toch in de schepselen als gescheiden getoond en geopenbaard (v. 195—272).

1. Gods wezen is ondeelbaar, volmaakt, éénig, oneindig, onmetelijk, alomtegenwoordig en onveranderbaar (v. 273—762). Deze laatste eigenschap is niet in strijd met Gods vrijen wil (v. 763—806).

2. God is een noodzakelijk Wezen, onsterfelijk, 's levens oorsprong en eeuwig (v. 807—942). Hoe ongerijmd het is Gods eeuwigheid te loochenen (v. 943—1000).

3. God is almachtig, alwijs, alwetend en algoed (v. 1001—1192). Weerlegging der bewering, dat God de oorzaak zou zijn van het zedelijk kwaad; wat dan wèl de oorzaak van het zedelijk kwaad is (v. 1193—1238).

4. God is liefde (v. 1239—1298). God is Bezitter en Heer van alles wat bestaat (v. 1299—1322).

IV. Besluit: dat voorzienigheid of overleg ook een Goddelijke eigenschap is, zal in het volgende Boek worden uiteengezet (v. 1323—1350).

HET DERDE BOEK: BESPIEGELINGEN VAN GODS WERKEN.

I. Inleiding: nu gaan wij God *bespiegelen in 't werck van zijn Voorzienigheid,* van oudsher door den hoovaardigen mensch bestreden en geloochend (v. 1—36). Algemeene beschouwing van de orde in deze wereld (v. 37—90).

II. De mensch: de kleene weerelt, beschouwd naar lichaam en naar ziel (v. 91—232).

III. Het zichtbaar heelal: de groote weerelt: vooreerst in hare algemeene eigenschappen: ontelbaarheid, verscheidenheid, kracht en schoonheid der schepselen (v. 233—461); vervolgens in elk harer onderdeelen, n.l. de vier hoofdstoffen: aarde, water, lucht en vuur (v. 461—952). „De dichter stelt het voor," aldus Boelen, „als zweefde hijzelf op van de aarde, door alle kreitsen heen, naar het verblijf van 't zielendom of der geesten." Zoo komen wij tot:

IV. De onzichtbare wereld: 's menschen ziel en hare onsterfelijkheid (v. 953—1178); de engelen (v. 1179—1192).

V. Het bestaan eener Goddelijke Voorzienigheid bevestigd, 1°. door vergelijkingen (v. 1393—1290); 2°. door de opvattingen der oude Grieken en Romeinen omtrent de geesten (v. 1291—1328); 3°. door de geschiedenis der volkeren (v. 1328—1336); 4°. door wederlegging van de opvatting der Epicuristen (v. 1337—1392).

VI. Besluit: God bestiert alles, tot zijne glorie en ten beste van den mensch (v. 1393—1418).

HET VIERDE BOEK: BESPIEGELINGEN VAN GODSDIENST.

I. Inleiding: al het voorgaande wijst er reeds op, dat de mensch aan Gods wil en wetten gewillige onderdanigheid verschuldigd is (v. 1—20).

II. Wederlegging der tegenwerpingen van Epicurus (v. 21—408), die leerde:

1) dat er geen Goddelijke Voorzienigheid bestaat (v. 21—112);

2) dat godsdienst daarom overbodig is, wijl God dit niet noodig heeft (v. 113—210);

3) wijl God dit niet begeert (v. 211—356);

4) en wijl in God geen gramschap wezen kan (v. 357—408).

III. Nadere bepaling van het begrip Godsdienst (v. 409—518).

IV. Noodzakelijkheid van inwendigen Godsdienst (v. 519—906), bewezen uit:

1. Gods eigenschappen (v. 519—698);

2. het doel van den godsdienst (v. 699—870);

3. uit natuur en rede (v. 871—906).

V. Noodzakelijkheid van uitwendigen Godsdienst (v. 906—1172), voortvloeiend uit den inwendigen godsdienst (v. 906—940), bovenal beoefend door het brengen van offers (v. 941—1002), door verbastering ontaard in afgoderij, die ten slotte afdaalt tot „ongodisterij" (v. 1003—1090). Over het ontstaan en de ontwikkeling van de afgoderij (v. 1091—1172).

VI. Besluit: zelfs godloochenaars bevestigen, door hun gedrag bij het naderen van den dood, de noodzakelijkheid van den godsdienst (v. 1173).

HET VIJFDE BOEK: BESPIEGELINGEN VAN GODSDIENST IN 'T BIJZONDER.

I. Inleiding: Goddelijke Openbaring bevestigt en vervolmaakt, wat de rede leert over godsdienst in het algemeen, en onderwijst den mensch, hoe hij den godsdienst beoefenen moet (v. 1—18).

II. De geloofwaardigheid der Goddelijke Openbaring blijkt uit de geloofwaardigheid der Bijbelboeken (v. 19—430). Dit wordt achtereenvolgens aangetoond voor de Vijf Boeken van Moses (v. 19—160), voor de boeken der Profeten (v. 161—185), voor de geschriften der Evangelisten en voor de Apostelbrieven (v. 185—450).

III. Drie soorten van Bijbelschen godsdienst (v. 451—460):

1. *De natuurlijke godsdienst,* van Adam af tot aan de wetgeving op den Sinaï (v. 461—558).

2. *De Mosaïsche godsdienst* (v. 559—644), die wijst op een anderen godsdienst, door Christus te stichten (v. 645—692). De Mosaïsche godsdienst, door wonderen bevestigd (v. 693—724), geraakt in den loop van den tijd tot verval, terwijl profetieën, en wondervolle gebeurtenissen de komst van Christus aankondigen (v. 725—788).

3. *De Christelijke godsdienst:* de boodschap des Engels aan de Maagd Maria, en de geboorte van Christus onder Keizer Augustus (v. 789—840).

Hier onderbreekt de dichter de beschrijving van Christus' leven, om diens waarachtige Godheid aan te toonen, door, na beschreven te hebben, hoe deze drie vormen van godsdienst openbaringen zijn van God-zelf (v. 841—

898), een „onderwijs" te geven over het Mysterie der Allerheiligste Drie-éénheid (v. 899—1284). Dit gedeelte (tot en met vers 1252) heeft Vondel, eenige jaren vóór de verschijning der *Bespiegelingen*, afzonderlijk uitgegeven: zie Deel V, bladz. 424.
Eerst zet hij uiteen, dat men sporen van kennis omtrent dit mysterie vindt bij niet-Christenen (v. 899—956); dan wederlegt hij de twee voornaamste opwerpingen tegen dit mysterie (v. 957—1110), om tot besluit te wijzen op de waarheid der zoogenaamde Athanasiaansche Geloofsbelijdenis, en op de boeken der Sibillen en „outvaders", die de leer omtrent de H. Drie-éénheid, en derhalve ook omtrent Christus' Godheid bevestigen (v. 1191—1284).
Daarna vervolgt hij de beschrijving van Christus' leven (v. 1285—1538), bloedig en onbloedig offer (v. 1539—1682), verrijzenis en hemelvaart (v. 1683—1746) en besluit met de gebeurtenis en onmiddellijke gevolgen van de nederdaling des H. Geestes (v. 1747—1836).

IV. De verhouding van den Christelijken godsdienst tegenover scheuringen en ketterijen (v. 1837—1906), tegenover de andere schijngodsdiensten (v. 1907—1944) en tegenover den Staat (v. 1945—1982).

V. Besluit: slotrede en wensch (v. 1983—1992).

Van deze Vijf Boeken is het Derde wel het gemakkelijkste te verstaan; evenals in het middelste Boek der *Altaergeheimenissen*, leent zich ook hier in het middelste Boek de te behandelen stof het meest tot uitbeelding van het schoone. J. V. de Groot, O. P., schreef er van: „Het Derde Boek blinkt, over het geheel genomen, meer dan de vier overige Boeken in den lentegloed der poëzie. Daar neemt het wijsgeerig onderzoek dien aangenamen, welkomen vorm van een aandachtig gadeslaan aller heerlijkheid van de wonderschoone schepping."
In volgorde van verstaanbaarheid komt dan het tweede gedeelte van het Vijfde Boek (v. 1265—1992), waar de dichter het leven van Christus beschrijft, daarna zijn oordeel geeft over de scheuringen, ketterijen en staatsinmengingen, de gemakkelijke kenbaarheid betoogt van den eenig waren godsdienst, en heel het groote werk besluit met de zoo eerlijk gevoelde verzen: „Geluckig is de man"....
Aan hen, die zich bepalen willen tot de lezing der merkwaardigste en mooiste stukken, bieden we hier een:

BLOEMLEZING UIT DE „BESPIEGELINGEN".

Eerste Boek:

1—32 : aanhef en eerste inleiding;
53—155 : de erfleer; de noodzakelijkheid en mogelijkheid van een onderzoek naar het bestaan van God;
183—245 : de onzichtbaarheid van de lucht;
299—331 : de menschelijke ziel;
661—842 : dat de wereld niet door toeval kan ontstaan zijn;
1009—1074: breeder bewijs dat God de wereld schiep; gelijkenissen, die dit bevestigen;
1377—1394: besluit.

Tweede Boek:

1—16 : aanhef en eerste inleiding;
243—256 : inleiding tot de beschouwing van Gods eigenschappen;
747—806 : God is onveranderbaar;
959—1000: hoe heerlijk Gods eeuwigheid is;
1077—1350: Gods wijsheid en goedheid; God is niet de oorzaak van het zedelijk kwaad; Gods liefde en heerschappij; besluit.

Derde Boek:

1—16 : aanhef en inleiding;
91—232 : de mensch;
293—338 : de Godheid openbaart zich in de verscheidenheid der dingen;
339—460 : ook in de kracht en in de schoonheid der schepselen;
654—679 : de doelmatigheid der dingen;
741—764 : een blijde zomernacht;
829—952 : de sterrenhemel;
953—998 : de ziel van den mensch;
1087—1104: de ingeschapen zucht der ziel naar de eeuwigheid;
1193—1290: drie vergelijkingen;
1371—1418: bespotting van de Fortuin; besluit.

Vierde Boek:

1—21 : aanhef;
61—82 : beschrijving van Jephte's offerande;
163—210 : vergelijking, en betoog, dat vele dingen zonder eigen voordeel den mensch dienen;
243—286 : de liefde;
503—518 : besluit, dat de volkomen godsdienst in- en uitwendigen dienst omvat;
540—547 : „vrees geen toeval van rampen";
609—630 : „vrees geen dood";
667—676 : opwekking tot liefde jegens God;
1173—1198: besluit.

Vijfde Boek:

1—12 : aanhef;
259—276 : Sint Paulus;
591—624 : de lof der Tien Geboden;
625—742 : het volk van Israël onder Mozes' Wet, tot na Salomons dood.
789—874 : Boodschap des Engels; Christus' geboorte; Gods eerste openbaring in de schepping en tweede aan Aartsvaders en Profeten;
1297—1362: aanbidding der Wijzen; opdracht in den tempel;
1423—1514: Christus' leer, voorspellingen en wonderen;
1617—1640: lofprijzing op Christus' onbloedig offer;
1763—1788: de vrucht der uitstortingen van den Heiligen Geest;
1809—1836: verheerlijking van het Verlossingswerk als liefdedaad der Godheid;
1837—1992: 't gezag der Kerk van Christus; besluit.

Alvorens nu den lezer aan Vondel-zelf over te leveren, moge, met 't oog op de wetenschappelijke waarde van zijn betoog, nog het volgende worden opgemerkt.
Vondel zou, indien hij thans leefde, aan natuurkunde, sterrenkunde en dergelijke wetenschappen, nog wel andere en betere voorbeelden en bewijzen hebben ontleend; hij maakte gebruik van wat men *toen* wist en hield.
Vervolgens, bij zijn strikte bewijzen voor het Godsbestaan volgt hij de zoogenaamde „Scholastiek", d.i. een stelsel, tegelijk godgeleerd en wijsgeerig, strevend naar vereeniging van geloof en rede, orde brengend in het rangschikken van zoo menigvuldige bewijzen en gedachten, meer éénheid in het verband dier waarheden onderling (J. V. de Groot). Laat deze „Scholastiek" hier en daar ruimte voor meeningsverschil, met Jos. Cools, O. P., zullen we ontdekken, hoe Vondel, „welbewust, dat hij ondanks al zijn wetenschap toch geen theologisch vakgeleerde was, zich hield buiten de schooldisputen, die hem waarschijnlijk ook geen belang inboezemden. Alleen tegenover den gemeenschappelijken vijand, de ketterij en het ongeloof, moest front gemaakt worden".... In de *Bespiegelingen* geeft Vondel „een uiteenzetting voor dwalenden,.... en niet een naar de laatste gronden vorschend theologisch tractaat."
Ook bedenke men, dat hij zich richtte tegen de toen moderne Heidenen der 17e eeuw, ook al noemt hij dezen beurtelings met de oud-heidensche namen „Epikuur" en „diens schildknaap Lukrees", die toentertijd weer veel gelezen en verheerlijkt werd. Een betoog tegen het oude Heidendom, het Jodendom en het Mohamedanisme bewaarde hij voor een later gedicht: *De Heerlijckheit der Kercke.*
Verder is een onderwerp als de titel van het Vijfde Boek aangeeft: *Bespiegelingen van Godsdienst in het bijzonder,* zelfs voor een gedicht, dat nog 400 tot 600 regels grooter is dan elk der vier vorige Boeken, te groot. Vondel moest zich beperken, en veel van wat hij nog te zeggen had, bewaarde hij voor zijn *Joannes de Boetgezant* en *de Heerlijckheit der Kercke.*
Wat ten slotte in hetzelfde Vijfde Boek zijn bewijsvoering betreft van de geloofwaardigheid der H. Schrift, onthoude men: na Vondel heeft de wetenschap zóóveel nieuwe bewijzen aangebracht, zoowel voor de natuurlijke geloofwaardigheid als voor de bovennatuurlijke ingeving of inspiratie der Bijbelboeken, dat zijn betoog, hoewel nergens onwaar, en zeker zéér leerzaam, niet volledig kan worden genoemd.

Bij de samenstelling der voetnoten zijn, zooveel mogelijk, de vroegere aanteekeningen van Dr. Diferee, Boelen en van Lennep behouden; in onze bijvoegingen, door den aard dezer uitgave zéér beperkt, hebben we gepoogd, de moeilijkste passages behoorlijk te bedenken. De zoogenaamde *Kantteekeningen,* door Vondel-zelf *naast* de verzengroepen geplaatst, vindt men hier, mede tot hulp van den lezer, *onder* de voetnoten.

Allen bezitters van deze Vondel-uitgave wenschen wij van harte toe: weest minstens even gelukkig als Jacob van Lennep, en vindt op elke bladzijde dezer *Bespiegelingen* een „fraaie plaats", die u treft of boeit, een of meer schoone regels, die ge u gaarne in 't geheugen zoudt prenten!

BESPIEGELINGEN VAN GODT EN GODTSDIENST

tegens d' ongodisten, verlochenaers der Godtheit of Goddelijke Voorzienigheit.[1]

Wie Gode genaeckt moet bekennen dat hij is,
en beloont die hem zoecken.
In den brief aen de Hebreen.

BESPIEGELINGEN VAN GODT.

Het Eerste Boeck.

Wat is gewenschter dan in ons bespiegelingen (*a*)
Het eeuwig schijnend licht, den oirsprong aller dingen,
t' Ontmoeten, en van vore in 't aengezicht te zien,
Om andren, of door tong of tekens, te bediên[2]
Den glans, die ons verschijnt; zoo menschentong of teken
Dit wonderlijck gezicht en wonder uit kan spreecken,
Of in zijn volle kracht afbeelden voor het oogh!
Maer dit 's vermeetenheit: de Godtheit zit te hoogh:
Wy drijven veel te laegh, op losse en wasse pennen,
Te kranck[3] in zulck een' gloet. om Godt volmaeckt te kennen,
Wat meer wort dan een worm, een sterflijck mensch vereischt.
Een gloeiend Serafijn, een groote aertsengel deist
Wel drymael in zijn vlught, wanneer hy d' opperdaecken,[4]
Den troon van 't aertspalais der Godtheit zal genaecken
Met ootmoedt en ontzagh. de Cherubijn bedeckt
Met vleuglen zijn gezicht, om zuiver, onbevleckt,
En waerdigh voor den stoel der Godtheit zich te buigen,
Daer duizentduizenden al juichende getuigen
Wat eer en majesteit, van eeu noch kreits bepaelt,
Uit Godts volkomenheên door 's hemels kreitsen straelt.
Men tre dan achterwaert, om niet te hoogh te draven. (*b*)
Verwaentheit heeft voorheen zelf Lucifer begraven,
Met al zijne engelen, in helsche duisternis
Van waer in eeuwigheit geen wederkeeren is.
Geen' stervenden[5] tot noch de hantvest wert gegeven
Van simpel eenwerf[6] Godt t' aenschouwen, en te leven.
Men moet van achter dan hem nazien, waer hy treet,[7]
Gebeurt ons dees gena. wie ramp wil schuwen, meet'
Zijn onvermogen af, eer hy besta te waegen.
Hoe menigh plofte in 't zant door reuckeloos behaegen!
De Godtheit lijdt geen schimp van eenigh trots bestaen.

[1] Naar de kwarto-uitgave (Unger, Bibliographie No. 644), in 1662 te Amsterdam bij de Wed. van Abrah. de Wees verschenen. — [2] Duidelijk te maken. — [3] Zwak. — [4] Den hemel der hemelen. — [5] Stervelingen. — [6] Al was het ook maar eenmaal. — [7] Men moet Hem dus uit de beschouwing Zijner Werken leeren kennen.

(*a*) Inleidinge, geschept uit de hooghste geluckzaligheit, bestaende in de bespiegelinge der Godtheit van vore, — (*b*) dat hier onmogelijck is, dies moet men van onder beginnen.

Men spreecke ootmoedigh, of men zwijge, en bid haer aen.
Indien een ongodist Godt dienen zal, en eeren, (*a*)
Zoo staet ons eerst met reên te stercken en beweeren
Dat Godt in wezen is, dees naem geen' droom beduit,
Of wezenloozen vont[1], gemaelt[2] door spraeckgeluit,
Maer een zelfstandigheit, een wezen wort berekent,
Gelijck men met den naem van boom een' boom betekent.
Men moet dan weeten wat de naem van Godt ons melt
In onze spraecke, en by een ieder volck gestelt
Niet ydel, maer wel scherp met oordeel uitgelezen,
Om uit te beelden of de wercking van dit wezen,
Of iet dat zijn natuur, en eigenschap verklaert.
Dees spruit in Duitsch uit goet, en melt den goeden aert,
Den oirsprong van al 't goet, te vloeien uit dien rijcken;
Een naem zoo schoon, dat wy geene andre tongen wijcken,
In zijn betekening[3], naerdien hy 't hart verweckt,
En met dien klanck alleen de zielen naer zich treckt,
Gelijck quickzilver wort van 't gout naer 't gout getogen,
Het edelste metael, in deught, en in vermogen,
Gewight, en duur, en kracht, en glans, en majesteit,
En d' afdruck van Godts waerde, en eere, en heerlijckheit.
De Duitsch is dan gewoon den rijcksten schat der schatten,
Als andre volcken, in vier letteren te vatten, (*b*)
En GODT te noemen 't geen noit teken noch geluit
Voluit heeft afgebeelt. de zuigling zuight dit uit
De melleckbron, de borst van zijn getrouwe moeder.
Dit scherpen voester, en de vader, vooght, en hoeder
Den jongen kindren in, en leeren vroegh het jong
Dien gallem, uit de wiegh, nabaeuwen[4] met zijn tong.
Dus erft het kint een tael door omgang en hanteering,
Met 's moeders taele en spraeck de vaderlijcke leering,
En erfgewoonte schept een ander de[5] natuur,
Die lastigh wort verleert. zit waerheit aen het stuur
Van huis en huisgezin, zoo vaert het kint geluckigh.
Zit logentael te roer; hoe jammerlijck en druckigh
Vernielt dees schipbreuck dan al d' afkomst van dien stam!
Een ommezichtigh brein mistrout hierom de mam,[6]
En overlevering van moeder, vooght, en vader,
Om erfbedrogh te vliên, en wenscht uit angst zich nader
Met reden te beraên, te toetsen, scherp en stil,
Wat Godt en godsdienst raeckt, eer 't oordeel stemmen wil,
Om door aenzienlijckheit van baerden[7], penne, en schoolen,
En huurtong niet zoo dom, met al den hoop, te doolen,
Die dommer dan het vee, gedreven naer het nest,

[1] Onwezenlijke vinding. — [2] Afgebeeld. — [3] Kenschetsing. — [4] Nazeggen. — [5] Ander de: zal wel bedoeld zijn: andere. — [6] De als met de moedermelk ingezogen overlevering. — [7] Geleerde en eerwaardige mannen.

(*a*) Oirsprong en betekenis van het woort Godt, in onze spraecke. — (*b*) Erfleer van Godt wort noodigh doch verscheiden ingeplant.

Den drijver volght, die zich op 't smeer [1] der kudde mest.
Een ommeziende [2] geest eischt reden, die de dieren
Van menschen onderscheit, en past [3] op niemants tieren,
Noch bolpees, nochte vloeck. in reden zoeckt hy licht.
Waer deze straelt en blijckt, ontzegt hy niet zijn' plicht
Te vollegen van zelf, vrywilligh, onbedwongen.
Hy kent den doolhof wel der weerelt, en haer tongen,
De weiflaers, die den buick aenbidden, als hunn' Godt;
Hoe weereltschen slechts zien op eer, en aertsch genot;
Hoe godtsdienst dickwijl streckt een grijns van godeloosheit,
Vernist door een gespan van logentaele, en boosheit;
Hoe elck, op voordeel uit, de sne der zinnen scherpt,
En lant by lant, en stadt by stadt een' Godt opwerpt,
In ongelijcken vorm van harssenen gegoten,[4]
En op 't altaer gevoert door hunne altaergenooten.
Zoo gy de scholen eischt' bewijs van haeren gront,
Zy schreeuwen te gelijck, uit eenen zelven mont:
Men redekavle niet met zinnen, die, aen 't vloten,[5]
Den grontslagh van ons brein, en waerheit ommestooten.
Dus stampt de meester hem ter schoole uit met gewelt,
Eer hy zijn' grontslagh heeft door reden vast gestelt.
Men loof dan echter een', die leerzaem en voorzichtigh, (*a*)
Niet reuckeloos een munt van leering, zoo gewightigh,
Naerdien hier eeuwigheit van heil, of vloeck aen hangt,
In scheemring, zonder toets, gewight, en licht, ontfangt.
De logen schijnschoon grenst in schijn te dicht aen waerheit.
Dees heilstof eischt bewijs, en zekerheit, en klaerheit,
Ten minste naer heur' aert: want anders zoo men hier
Iet reuckeloos bestemt [6], zoo wort de mensch een dier,
Een onvernuftigh dier, van reêngebruick [7] versteecken,
En alle reedlijckheit, niet ongerijmt, geleken.
Wie dit bestemmen [8] eischt, al wort zijn toeloop sterck,
Hij sluit de menscheit uit, de diersheit in zijn kerck.[9]
Ick wensche dan hierom met mijne penne en inten
In 't bladt van 't leerzaem hart der doolenden te printen
Een heilzaem schrift, waerin de twijflaer Godt magh zien,
Op dat hy Godt bekenne, en vreeze, en eere, en dien':
Want als de Godtheit is bespiegelt en gevonden,
Dan staet de godsdienst vast op onbeweegbre gronden,
Die nu ,door snoot misbruick, schandael en lastersmet,
Den yver bluscht, en 't volck op eenen drysprong zet.
Om dees gewenschte vrucht uit mijnen bou [10] te plucken, (*b*)
Is 't noodigh eerst in 't hart des doolenden te drucken,

[1] Het vet. — [2] Nadenkende, voorzichtige. — [3] Acht. — [4] Door „elck" (zie drie regels hooger) uitgedacht en derhalve onderling verschillend. — [5] Eenmaal aan 't vlieten, d.i. ieder in eigen richting dóórwerkend. — [6] Roekeloos, zonder onderzoek, met iets instemt, iets aanneemt. — [7] Verstandsgebruik. — [8] Zulk een (roekeloos) instemmen. — [9] Hij sluit de redelijkheid uit en de onredelijkheid in zijn godsdienstsysteem. — [10] Opbouwing, beschouwing.

(*a*) Een omzichtige onderzoekt den grond der erfleere. — (*b*) De nootwendigheit van Godt te kennen,

Dat hy nootwendigh hier het allerhoogste goet,
Den ongeschapen Al, de Godheit kennen moet,
Ten minste naer zijn maght, en uiterste vermogen:
Want zonder kennis wort geen onderdaen bewogen
Te dienen zijnen heer, maer krachtigh, zoo hy wort
Door kennis van zijn waerde en grootheit aengeport;
Noch meer om hem met hart en zinnen aen te hangen,
Van wien hy lijf, en ziel, en wezen heeft ontfangen,
En grooter goet verwacht van zijn weldaedigheit,
Die voor den mensch het hof der weerelt[1] toebereit.
Geen mensch stijght immermeer in top van deze kennis (*a*)
Door 't licht der schepselen, en aendacht, en gewennis.[2]
Geen wijze kan volmaeckt uitbeelden wat Godt is,
By wien ons middagen niet zijn dan duisternis.
d' Onzichtbaerheit van Godt gaet schuil voor 's menschen zinnen.
De Godtheit kent zich zelve alleen geheel van binnen.
Geen evenredenheit is tusschen mensch, en Godt.
Oneindigheit wort eer door 't eng begrijp bespot,
Dan in ons harssenvat geschept, en opgegreepen.
Geen letterkunstenaer, hoe taelrijck, hoe beslepen,[3]
Vint merck of woort, dat Godts volkomenheit verbeelt,
En niet in ste[4] van eer hem zijne glorie steelt:[5]
Maer evenwel men kan hier mede niet onrennen[6] (*b*)
De mooghlijckheit van Godt en zijnen aert te kennen,
Door 't licht van vrou natuure en reden, voor zooveel
Godt door zijn eigenschap en wercken zich ten deel
Te kennen geeft, oock zulx, dat willens ziende blinden
Geen onschult voor hun schult en blintheit kunnen vinden;
Gelijck Diagoras, Leucippes, Epikuur,[7]
Lukrees, en Demokrijt,[8] die reden en natuur
Verlieten, onder schijn van d' ooren haer te leenen,
En toe te treên op 't licht, dat ieder is verscheenen.
Wie midden op den dagh genoeghte[9] in 't duister raept,[10]
En in een nachtspelonck de klaere zon verslaept,
Beklaegh' zich niet, wanneer het licht, aen 't onderduicken,
Beschimpt die zulck een' glans verzuimen te gebruicken.
Wie geen bewijs acht 't geen van ieder wort bestemt,[11] (*c*)
Geen wijzen hoort, van schrift en reêngebruick vervremt,
Ontzeght te stemmen[12] dat een Godtheit is in wezen,
Of is 'er een, datze ons verplicht om haer te vreezen.
Zijn onschult[13] is, dewijl het oogh geen Godtheit ziet.
Hy sluit[14] dan: al wat is dat wort gezien: wat niet
Gezien wort van den mensch, heeft wezen noch vermogen,

[1] Dees wereldtuin, dit heelal. — [2] Gewoonte. — [3] Geleerd. — [4] Plaats. — [5] Ontsteelt. — [6] Ontloopen. — [7] Epicurus. — [8] Titus Lucretius Carus en Democritus van Abdera, bekende wijsgeeren der Oudheid, evenals de drie hiervóór genoemden. — [9] Genoegen. — [10] Schept. — [11] Door iedereen ten allen tijde als zeker werd aangenomen. — [12] Weigert te erkennen. — [13] De reden van zijn gevoelen, zijn verontschuldiging. — [14] Besluit.

(*a*) dat hier onvolkomen, — (*b*) doch eenighzins bereickbaer is. — (*c*) D'ongodist ontkent de godtheit, dewijlze onzichtbaer is.

Is ydelheit en droom. zy steunen dan op logen,
Die bouwen op een niet, den noit gezienen Godt.
Maer zeker dit besluit hangt los, en zonder slot, (*a*)
En wederspreeckt zich zelf. natuur heeft met vijf zinnen
Den mensch te rijck begaeft, waer door 't verstant van binnen
Aen licht geraeckt van al wat voorvalt nu en dan;
Dies is 'er meer dan elck door d' oogen vatten kan.
Het oogh brengt tijding van gestalte, werck, en kleuren.
De neus ontfangt den stanck, of rieckt gezonde geuren.
De tong velt vonnis van den smaeck, in spijze, en dranck.
Een ieder lit gevoelt. het oor verneemt den klanck.
Wat nimmer hoorbaer is, verneemt men met geene ooren;
't Onsmaeckbre met geen tong. 't Onvoelbre en ongeboren
Gevoelt men met geen lidt. geen neus 't onrieckbaere oit
Kon riecken, en het oogh vernam 't onzichtbre noit:
Want elck der zinnen heeft zijn omgeschreve percken,
En grontpunt, buiten 't welck die rust, en niet kan wercken.
Hy raest dan bijster, die d' onzichtbaerheit het licht
Der oogen onderworpt, en 't menschelijck gezicht;
En buiten 't grontpunt van 't gezicht niet Godt kan vinden.
Dees oordeelt van de verf [1] onweetener dan blinden.
Al ziet het oogh geen lucht, noch wort de lucht gekent (*b*)
Voor gebuurinne van het vierige element,
En by wiens [2] gunst hier al wat leeft moet adem haelen,
Of sterven, zoo zy koom' van heuren aert te dwaelen,
En aentrecke een vergift, en damp, die 't bloet besmet,
De geesten stickt, en 't hart, des levens bron, belet
Alle overige leên het leven me te deelen,
En hitte, en vlammen, die door aêr, en zenuw speelen.
Beneem de long de lucht, gy bluscht den geest in 't lijf.
Indien een veltkortou met kracht een koegel drijf
Door d' ope lucht op poort, of dack, of steene muuren,
Gy hoort twee lichaemen elckandre op 't krachtighst schuuren.
De snelle koegel huilt door 't scheuren van de lucht;
De lucht, vol donders en vol blixems, dat gerucht
Wat is het anders dan dat lucht en wolcken bersten,
Door strijt van hitte en kou, die op elckandre persten?
En dees salpeterlucht, in 't zwangere metael,
Tot berstens toe gepropt; hoe braecktze loot en stael
Op haere vyanden, in 't stormen, of in 't enteren!
Hoe slooptze slot,[3] en vloot aen splinters, gruis, en slenteren! [4]
Indien de roode haen [5] ontsteeckt een helsche mijn,
Hoe loeit de buick der aerde! hoe krimpt de lucht van pijn,
Eer zy een' puinhoop baert van menschevleesch, en wallen!
Hoe dreunt en davert d' aerde, eer zy komt in te vallen,
Wanneer de dwarreling der winden tegens een

[1] De kleuren. — [2] Wier, t.w. van de lucht. — [3] Kasteel. — [4] Flarden. — [5] De lont.

(*a*) Dit wort wederleght. — (*b*) De lucht is onzichtbaer en nochthans een hooftstof, gekent uit haere wercken.

In haeren boezem woelt, om ademtoght, en geen
Verlichting voelt, voor dat de zwangere aen 't verlossen
Een' baeiert baert, en stadt, en bergh, en rots en bossen,
En vliet, en velt verwoest, en slingert overhoop,
Dat heele mijlen volcks het zetten op den loop!
Oock kan dit groot begrijp geen ydelheit[1] gedoogen:
Dit blijckt: want als de lucht wort uit een pijp gezogen,
Dan vat de pijp de tong. geen wijnkruick zinckt te gront,
Indien de wijnkruick plompt op 't water met den mont.[2]
Al dompelt men de kruick, zy zal het water stuiten
Op 't element der lucht. de spuit zal water spuiten,
En zwelgen, als van dorst, en blaeuwe waterzucht,
Door d' uitgedreve lucht, en ingezoge lucht.
De wijnverlaeter kan de wijnen dus verlaeten,[3]
Uit volle tonnen in een ledigh vat vervaten,
En blaezen Rijnschen wijn, of 't Fransche druivenat
Met zijnen blaesbalgh uit het volle in 't ledigh vat.
De wijnpomp drinckt den wijn, die puick is, of geringer,
En niet ontvloeit, indien hy boven met den vinger
Het open luchtoor deckt, en dicht besluit en stopt
Voor lucht, waerna geen nat vervloeit, en nederdropt,
Dat anders wederom naer 't middelpunt zou zincken.
De guighlaer, om de merckt door greepen aen te wincken[4]
Naer zijne guighelkunst, op alle merckten veil,
Zwiert om en wederom, en rolt tien aiers[5] steil
De groef op, langs zijn' stock, en locktze naer beneden,
Wanneer hy stiller draeit, en omloopt met zijn schreden.
Het slechte[6] volck, dat op de drift der lucht niet merckt,
Vergaept zich aen den schalck, als een' die wondren werckt.
De waterbel, vol lucht, wort in de lucht gedreven,
Tot datze berst, en door de spleet den geest komt geven.
De lucht spant blazen uit, waerop de zwemmer drijft,
Zoo lang geen priem haer priemt, de blaes gesloten blijft.
De lucht in 't wintroer, die geschroeft te zamenperste,
Berst uit, en schiet met loot een eicke planck te berste,
En 't wintroer is bequaem ten aenslagh, zoo men let
Dat dit zich niet ontdeckt, als 't vier uit een musket.
Uit zoo veel wercken wort een vast bewijs getogen
Dat lucht haer wezen heeft, al weigertze in onze oogen
Zich t' openbaeren, om haer dunte, en luchtigheit;
Waerom haer ook de naem van geest is toegeleit,
Niet datze geest is, die gevoelt wort, noch getroffen,
Maer by gelijckenis van andre grover stoffen,
En elementen, haer verwanten, die het rijck
Der weerelt met hun kracht hanthaven te gelijck.
Bekentge dit? wat schroomtge een Godtheit te gelooven,
Wiens wezen, louter geest, ons zinnen gaet te boven?

[1] Ledigheid. — [2] Opening. — [3] Overhevelen. — [4] Lokken. — [5] Eieren. — [6] Gewone.

De wint wort niet gezien, maer nietemin gevoelt, (*a*)
Gehoort, wanneer hy ruischt, en blaest, en brult, en woelt.
De kenner van natuur blijft in zijn' adem steecken,
Als hy den oirsprong van den wintvorst uit zal spreecken;
Van waer dees herkomt; waer hy heimlijck heenedrijft.
Indien een suffer nu hier zoo hardtneckig blijft,
Dat hy den wint ontkent, noch dommer dan de kudden;
Zoo melde hy wat geest met zulck een kracht kan schudden
De toppen van het bosch, den eeckelboom in 't woudt,
De torens in de lucht, ten hemel opgebouwt;
Wat kracht het zeeschuim helpt aen 't zieden, en aen 't wellen;
Hoe wy den Oceaen zoo hemelhoogh zien zwellen,
Oock tot de starren toe; wie d' aengeterghde[1] zee
In duin jaeght, en verdrinckt de menschen, en het vee,
En al het laege lant, terwijl de harders schuilen,
Gevloden op geberghte, en rotsen, voor het huilen
En buldren van 't gedroght, dat vloot by vloot verslint.[2]
Een donckre en dicke lucht, voor 't opstaen van den wint,
Den zeeman waerschuwt, en gebiet het zeil te strijcken,
Eer zich de storm verheffe, en storme op duin en dijcken.
d' Oostindiaensche Orkaen, op 't schoonste van den dagh,
By heldre zon en lucht, den zeeman met den slagh
Eerst waerschuwt, als hy vlack, (helaes, wie zou niet gruwen!)
Gelijck Godts arm en vuist, om 't schip te gront te duwen,
Van boven nederploft, en slaet den overloop,
En mast, en stuurmans hut, en kabels overhoop,
Waerop een afgront gaept, en uitbraeckt schuim, en golven,
Vol levenden en doôn, begraven en gedolven,
Terwijl men, buiten Godt, noch hoop noch toevlught vint.
Hoe springt een zeemans hart, wanneer hy zeilt voor wint!
Hy danckt den wint, wanneer het schip, uit vreemde landen,
De haven innezeilt, aen lang gewenschte stranden.
De zaegemolenaer, als hem zijn werck behaeght,
Bedanckt den wackren wint, die heele bosschen zaeght.
De Purmerheer bedanckt den wint, en watermolen,
Die water maelt tot lant, zoo lang in 't nat gescholen:[3]
En wat by weite en rogh een stapel jaeren haelt,[4]
Bedanckt den wint, die 't graen van Polen breeckt, en maelt.
De wintvorst vaeght de lucht, en stroomen, en gewesten
Van vuile nevelen, en doodelijcke pesten.
Zoo veele werckingen getuigen ons gewis
De kracht des elements, hoewel 't onzichtbaer is.
Zou iemant evenwel den wint ontkennen dorven,
Hy waer of dol, of dwaes, en 't reêndom[5] afgestorven.
Voor 't wezen van de ziel staen d' allerwijsten stil, (*b*)

[1] De opgezweepte. — [2] Doet vergaan. — [3] Onder water bedolven. — [4] Versta: En de meelmolenaar. — [5] Alles, wat tot het gebied der rede behoort.

(*a*) De wint is onzichtbaer, en wort gekent uit zijne wercken. — (*b*) De ziel is onzichtbaer, en wort gekent uit haere wercken.

Noch kent menze [1] aen verstant, gedachtenis, en wil,
Waer deze uitwendigh ons verschijnen in haer wercken.
Zoo laet d' onzichtbaerheit zich door iet zichtbaers mercken.
Dit blijckt ons uit den glans, die uit dit wezen [2] straelt.
De kennis van den mensch gaet weiden onbepaelt
In eenen oceaen van alle wetenschappen,
En kunsten, wijder dan de hemeldieren stappen,[3]
De geesten wemelen, en zweven. zy doordringt
Natuur tot aen de bron, waer uit zy vloeit, en springt;
Bespiegelt d' algemeene en zonderlinge [4] zaecken,
Gescheiden van haer stoffe, en die geene eeuwen raecken.[5]
Zy polst en onderzoeckt de reden, oirzaeck, werck,[6]
En eigenschap van elck, doorsnuffelt aert, en merck,
Gestalte en form, en wijs, zoo schrander in 't waerdeeren.
Geen ondervinding kan haer lust verzaên, in 't leeren,
En sterck bespiegelen van allerhande goet:
Dat kustze, dat omhelstze, en vlieght het te gemoet.
Zy weet het ongelijck [7] te weegen, te gelijcken,[8]
En d' evenredenheit te vinden, en op blijcken
Te gronden haer besluit. zy schept haer lust, en licht
In deught, godtvruchtigheit, en redelijcken plicht,
In faem, en lof, en eere, en 't nut der heerschappije.
Zy heeft haer' eigen treck, en haet de slavernije,
En 't juck des lichaems, dat haer hemelscheit verdruckt.
Zy schuwt met yver wat den vrijen wil verruckt [9]
Tot slaefsche dienstbaerheit, en acht noch pijn, noch smarte,
Noch wederwaerdigheit, om met een zuiver harte
Te micken naer het wit, dat haer te treffen staet,
Oock zonder ommezien naer wellust, weelde, en baet.
Wil iemant nu de ziel ontkennen, en haer wezen,
Om datze onzichtbaer is: wat kruit kan hem genezen?
De strael van 't oog bereickt wat 's winckbraeus boog beschiet (*a*)
Oock zelf het vast gestarnt des hemels, hooger niet:
Zoude iemant hierom vast en zeker sluiten darren [10]
Dat boven 't achtste ront, gezaeit vol vaste starren,
Geen zelfstandigheit noch wezen zweeft om hoogh,
Om dat het hooger zweeft dan 't onvermogende oogh;
Wat razerny waer dit! geen maght, in top getogen,
Rijst hooger dan haer peil, en uiterste vermogen.
Natuur heeft haer besteck, en merreckpael, en ban,
En eigen perck, dat zy niet overschrijden kan:
Dies sluit men zeker dat het oogh niet kan bepaelen
Wat wijder dan 't gezicht der oogen en hun straelen
Zich uitstreckt. waerom stelt dan 's menschen brein een maet
Het wezen, dat zich niet van 't oogh bepaelen laet?

[1] Ze: de ziel. — [2] De ziel. — [3] Zoover de dierenriem, d.i. de hemelkreits strekt. — [4] Bijzondere. — [5] Versta: afgezien van het stoffelijk bestaan en de tijdelijkheid dier dingen. — [6] Werking. — [7] Verschil. — [8] Te vergelijken. — [9] Vervoert. — [10] Durven besluiten

(*a*) De ruimte boven de vaste starren is onzichtbaer, nochtans niet ijdel.

Dat Godt is, kan men niet klaerblijckelijck betoonen (*a*)
Door ouder oirzaeck: want zijn wezen, waert te kroonen,
Geen oirzaeck boven zich oit heeft gekent, waer door
Men 't eeuwigh wezen kent, en klaer aenschout van voor.
Oock kan men dit bewijs niet uit Godts wezen smeden,
Gelijck uit iet, dat voor Godt heendraeft naer de reden;[1]
Dewijl de wezenheit der zaeck door 't wezen niet
Betoont wort, daer 't geschil in 't recht noch hangt, en ziet
Op eene kenbaerheit van dit bepleite wezen,
En of 'er 't wezen zy, waer uit de twisten rezen,
't Verstant kan kommerlijck, of liever nimmermeer
Begrijpen zulck een' schat, den onbegreepen heer;
Geen tong, geen tael genoegh hem prijzen, en volloven:
Die kennis gaet begrijp en reden verr' te boven.
Men kan de rijcke zee niet scheppen in een noot:
De noot is veel te kleen, het water al te groot.
Geen mensch kan met zijn hant den hemel overspannen.
Geen mugh begrijpt den geest van d' allerwijste mannen.
Wie kan de middaghzon verdraegen in 't gezicht
Der oogen, al te kranck in 't aldoorstraelend licht?
Van voor is hier geen kans. de wijste ontziet d' alwaerde
Der ongeschapenheit, en kruipt in 't stof langs d' aerde.
Men moet van onder dan bewijzen uit Godts werck (*b*)
Dit hooghste, alwijs, algoet, almaghtigh, zonder perck,
Een onbegrependom[2], een oirzaeck aller dingen:
En schoon men nimmer kan tot in den boezem dringen
Van zijn natuure, en geen vernuft, hoe scherp men 't slijpt,
Volkomen, naer den eisch, dit immermeer[3] begrijpt;
Nochtans verplicht het elck natuurlijck Godt te vreezen,
Die door 't geschapen heene u toestraelt met zijn wezen:
Gelijck de klaere zon, besloten in een wolck,
Gekent wort uit den dagh, by allerhande volck.[4]
De menschen zijn gewoon elckandere te kennen,
Op tweederhande wijs; door tekens, spraeck, en pennen,[5]
En beelt, en spiegelschijn; of in een' duistren damp,
En nacht, en schaduwen, by tortslicht, en by lamp:
De schepsels zijn Godts beelt, en letters, tong,[6] en mercken.
Het licht der reden toont den meester in zijn wercken,
Zoo klaer, dat niemant zich onschuldigh houden magh,[7]
Die deze zon verzaeckt, in 't midden van den dagh.
Al wat bewogen wort, van buiten[8] wort bewogen. (*c*)
De zon, in haeren loop, bevestight aen onze oogen

[1] Versta: men kan het Godsbestaan ook niet bewijzen uit het begrip van zijn wezen en eigenschappen, als uit iets dat vóór de kennis van zijn bestaan reeds door de rede gekend wordt, dewijl het bestaan (de wezenheit) van iets niet bewezen wordt door 't begrip der eigenschappen die het zou moeten hebben, als het bestond. — [2] Datgene, wat het begrip verre te boven gaat. — [3] Ooit. — [4] Door alle volken. — [5] Schrift. — [6] Taal. — [7] Onwetendheid kan voorwenden. — [8] Door eene oorzaak van buiten af.

(*a*) Godt wort niet van vore gekent: — (*b*) maer uit zijne wercken. — (*c*) De beweginge der dingen getuight dat 'er een eenigh beweger is.

Dat iet bewogen wort, en dees beweging ziet
Op een' beweger, die zelf stille staet, of niet.
Indien hy stille staet, zoo blijckt door deze gronden
Dat d' onbeweeghde draeit zoo veel gestarnde ronden.
Dees onbeweeghzaemheit wort Godt met recht geacht.
Beweeght zich dees, zoo wort hy door een hooger maght
Bewogen; en men moet onendigh opwaert stijgen,
Om den beweger, die zich niet beweeght, te krijgen:
Doch reden laet niet toe onendigh voort te gaen;
Zoo blijft men voor de maght des albewegers staen,
Die noit bewogen wiert: want in het ommevoeren
Der dingen kan geen tweede iet anders ommeroeren
Dan door een eerste maght; gelijck de staf een' steen
Beweeght door iemants hant: dus stuit men dan op een'
Beweger, die zelf rust, en draeit al 's hemels ringen,
Die staetigh, op Godts wenck en wil, ten reie gingen,
En danssen om en om, met een eenstemmigheit,
Die 't alziende oogh behaeght, dat hunnen dans beleit.
Zoo twee bewegers het beweeghde ront bewogen,
Waer deze maght gedeelt door even groot vermogen;
Soo stondenze alle beide in mogentheit gelijck.
Nu lijdt de reden niet dat d' een de vlagge strijck'
Voor d' andre. wil men dan de hooghste maght gemoeten,
Zoo moet wat ommeloopt zich worpen voor haer voeten,
En roepen uit ontzagh: ô maght, die 't al beheerscht,
Beweeght, en ommedrijft, gy zijt voor andren eerst.
Dit vaste grontbewijs van 't opperste onbewegen *(a)*
Des albewegers rolt en springt ons nochtans tegen
De scheenen, zoo men niet den tegenwrijter stuit,
Die by den Arabier [1] ontleent zijn schijnbesluit.
Hy kan 't bewegen dat gezien wort, niet ontschreeuwen,[2]
Het zy Kopernicus, of d' eer der Ptolomeeuwen
Het aerdrijck om de zon, de zon om 't aerdrijck draey';[3]
De roering hangt in 't een of 't ander, hoe men 't zwaey'.
Zoo d' eerste hemelring met zich treckt laeger boogen,
En boven d' opperste geen reden kan beoogen
Een ander, die haer drijft, en stil staet te gelijck,
Dan stijght men klimmende in het onbewogen rijck,
Des albewegers stoel, te schocken, noch verzetten;
Terwijl hy 't onder zich al omdraeit naer zijn wetten.
Om dit t' ontworstelen verziert het los gezin [4]
Dat een inwoonende en een krachtigh grontbegin
In elcken hemelkreits de starren draeit, en ronden;
Of dat des eenens zwaey aen andren hangt gebonden;

[1] Waarschijnlijk bedoelt Vondel hier Averrhoës, den geleerden commentator van Aristoteles, geboren te Cordova in 1149; hij was in den grond pantheïst. — [2] Met kracht ontkennen. — [3] Versta: welke van beide stelsels men ook moge huldigen. — [4] Losse brein, de dwaas.

(*a*) Een Arabier schrijft ongerijmt de beweginge der starren, buiten Godt, de form der starren, of een inwoonende begin toe.

Of endelijck dat Godt, die noit bewogen wiert,
Geen ommedrijver[1] is van al wat om hem zwiert.
Maer laet den Arabier bewijzen door wiens zegen
't Inwoonende begin vermogen van 't bewegen
Der kreitsen buiten Godt, de hoogste maght, ontfing;
Naerdien de Godtheit zelf die drijfziel[2] scheppen ging,
En Godt het wezen schonck aen 't geen den kreits zou roeren,
En die bewegingen in andere overvoeren.
Zoo blijckt dan dat Godts maght, onendigh in haer duur,
Het alles voortbrengt uit den schoot van vrou natuur,
Die door Godts innevloet in vruchten aen moet winnen;
Gemerckt die werckingen in 't eerst van niet beginnen,
En endigen in iet, het ooghmerck, en het wit
Des albewegenden, gerust in zijn bezit.
Men ziet bewegingen, die roepen, schoon wy zwegen:
Een eenige onbeweeghde is oirsprong van 't bewegen.
Een eenige oirzaeck en aeloutste is werckster van (*a*)
Al wat men met verstant of zinnen grijpen[3] kan,
En die uit zich ontstaet, dat 's Godt, en 't godtlijck wezen,
Van ieder een bestemt[4]: want alle wercken rezen
Uit eenen wercker, niet van zich, dewijl geen schijn
Beweert dat iet zijn zelfs beginsel zoude zijn,
En oirzaeck. alle werck, of 't hooghste of 't allerneêrste[5]
Neemt van eene andre maght, en van eene allereerste
Grontoirzaeck zijn begin, die zelf geen oirzaeck kent,
Ten zy men steigren wil en klimmen zonder endt,
Van trans in trans. zoo wort door deze anfaelbre reden,
Der dingen oirzaeck, Godt voor d' opperste beleden.
Geen wezen kan men ons betoonen[6], of de tijt (*b*)
Besluit het in zijn ronde, of 't spreit zich overwijt
Zoo wijt als d' eeuwigheit, en voor en na onendigh;
Het een gebeurelijck[7], het ander is nootwendigh.
't Gebeurlijck wezen kon in wezen zijn, of niet.
't Nootwendige uit zijn' aert, hoe scherp men dit beziet,
Heeft geen gebeurzaemheit[8] des wezens, of 't most strijden
Met zijn natuur; geen recht noch reden kan dit lijden.
Nu luidt het ongerijmt dat een gebeurzaemheit
Van 't wezen, dat eens wert, en welcks natuure zeit
Dat zy een aenvang kent, zou van zich zelf beginnen.
Men moet nootwendigh dan, zoo reden 't velt zal winnen,
Besluiten dat 'er een nootwendigh wezen zy,
't Welck eeuwigh is, van waer de dingen op een ry[9]
Begonnen in der tijt. men kan niet hooger zweven
Dan dees nootwendigheit, alleen Godt toegeschreven.

[1] Beweger. — [2] Het bezielend beginsel, dat het heelal in voortdurende werking houdt. — [3] Vatten. — [4] Erkend. — [5] Het allerminste. — [6] Aantoonen. — [7] Niet noodzakelijk. — [8] On-noodzakelijkheid. — [9] In volgorde.

(*a*) Godt is d' eerste oirzaeck aller dingen. — (*b*) Godt is een nootwendigh, geen gebeurzaem wezen.

De weerelt schuift ons op een heerlijck schoutooneel (*a*)
Van allerhande goet. het een geniet een deel
Of min of meer van 't eerste en beste goet van allen,
In schoonheit, deught, en kracht, naer ieders gaven vallen,[1]
Uit 's hemels vollen schoot, die min of meer bestort,
Naer zijn bescheidenheit, al wat deelachtigh wort
Van dees weldaedigheit. het kan dan geensins faelen
Of alles moet van een, der gaven oirsprong, haelen
Den nootdruft, en den schat, van boven uitgeschudt,
Terwijl de bronaêr springt, die noit wert uitgeput.
Men vraegh' naer 't hooghste goet, en klimm' door alle ronden;
Zy wijzen hooger aen, tot daer het wort gevonden,
En boven zit in top, en, eeuwigh waert ge-eert,
In zulck een rijck bezit vermindert, noch vermeert,
Hoe veel het uitreickt, hoe veel tongen Godt bedancken,
In eenen zelven zin, en veelerhande klancken,
De Godtheit toegezwaeit, gelijck een wieroockvat
En aengenaemen geur, voor dien ontfangen schat.
Men kan de zekerheit van 't goddelijcke wezen (*b*)
Uit Godts uitneementheit, zijn letterstraelen, lezen.
Het menschdom overtreft alle andre wezens hier
In kennisse, en de mensch, het allereelste dier
En waertste schepsel, komt ter weerelt volgens d' orden,
Den regel van natuur. hy is dan niet geworden
Van eeuwigheit: want wat geteelt wort, neemt begin.
Dus sluit nu dit gevolgh een eedler wezen in,
Waer van de mensch ontfing den geest, en ziel, en reden,
Verstant, en vryen wil, en andre uitneementheden.
Dit wezen kan niet zijn dan eeuwigh, of het sluit
Onendigh op een ry[2] de werckende oirzaeck uit,
Het welck van reden wort verboden te gelooven.
Dus drijft Godts heerlijckheit en eeuwigh wezen boven,
Van waer het mindre ontfing zijn ingeschapen lot.
Dit schepsel wijst ons dan den ongeschapen Godt,
De hooghste uitneementheit, waer van d' uitneementheden,
Ontleenen hunnen glans, om hoogh, en hier beneden.
Men kan niet lochenen of eene alwijze maght (*c*)
Beleit regeert het al, houdt alles door haer kracht
In orden, schickt het al tot eenigh oirbaer ende,
En ooghmerck. deze is Godt en Godtheit, die men kende
Door dees geregeltheit der dingen, als die blijckt,
Daer elck zijn eindt[3] bereickt, en van geene orden wijckt,
In 't op-en-ondergaen, in teelen, en in sterven.
Dit waer onmogelijck in hun die reden derven.

[1] Volgens de gaven, den mensch geschonken. — [2] De rij van het geschapene tot in het oneindige volgende. — [3] Bestemming.

(*a*) Godt is het opperste goet van allen. — (*b*) Godts wezen blijckt uit zijne uitneemendheit boven den mensch, van hem geschapen, — (*c*) en uit de geschicktheit, regel, orde, en het einde der dingen.

Dus wordenze al gestuurt, geleit van hooger hant,
Eene eenige oppermaght, een opperste verstant.
De Godtverloochenaer, om schooner verf te geven (*a*)
Aen zijn Godtslochening, al t' ongerijmt gedreven,
Kent geene Godtheit dan den hemel, aerde, en zee,
En wat men ziet om hoogh en laegh, in 't lang en bree.
Hy smilt, om glimpigh[1] ons 't bewijs van Godt t' ontwringen,
In eenen naem het werck en d' oirzaeck aller dingen;
Of lochent het begin en eindt van dit heelal,
En geeft een eeuwigheit, zijn 'droomen te geval[2],
Aen 't geen den oirsprong heeft alleen uit Godt genomen.
Om dit t' ontworstlen, dunckt hem alles voortgekomen,
Gesproten, niet van Godt, maer 't wezen van natuur.
Dees zat, van eeuwigheit, naer zijn begrijp, aen 't stuur
Der zaecken, die rontom in eene ronde draeien:
Dus waent dees draeier[3] zich in zijnen droom te paeien.
Maer om geen' woordenstrijt te voeren, zonder nut, (*b*)
Laet zien eens hoe natuur dien lossen grontbou stut,
En wat men met dien naem natuurelijck betekent:
Zoo kan elck tellen wie hier wel of qualijck rekent.
Uit veelerley gebruick van 't Grieksch en out Latijn, (*c*)
Wil 't woort natuur doorgaens vry twijfelachtigh zijn,
En wort naer zijn gebruick en dagelijx gemoeten,
Gepast, gelijck een maet, op veelerhande voeten.
Het eigenste bediet in Griecksche taele kort
Aenteelinge van al het geen geboren wort;
't Bediet oneingentlijck den wercker, of het ende
Van iet natuurelijcks, en wat men daer voor kende;
Of zelf het wezen van wat oit is voortgebracht,
Het zy een toeval, of zelfstandigheit geacht;
Of 't wort gevat voor een der zellefstandigheden
Van Godt, of mensch, of dier; of teffens voor de leden
Des lichaems van 't heelal, en wat daer in bestaat;
Of 't ziet op d' orde en ry der zaecken, haere maet,
En aert, en eigenschap, en werckingen, en krachten;
Of op der dingen wet, en regel, en 't betrachten
Van ieders heil; of 't melt des menschen slimmen[4] aert,
Eer d 'opperste gena hem betert, en herbaert,
Door haeren invloet min of rijcker me te deelen.
Dus ziet de zelve klanck van eenen naem op veelen.[5]
Wy neemen, om krackeel en letterstrijt t' ontgaen,
't Uitwendige begin, den eersten wercker, aen
Van al het gene wat natuurlijck voortgekomen
Zijn' oirsprong uit die bron der dingen heeft genomen:

[1] Met zekeren schijn. — [2] Volgens zijn waandenkbeeld. — [3] Belijder van de leer der stofwisseling. Misschien een zinspeling op Spinoza, die „lenzendraaier" was. — [4] Kwaden. — [5] Versta: dus heeft hier één woord verscheidene beteekenissen.

(*a*) De ongodist noemt de weerelt t' onrecht Godt, of schrijft haeren oirsprong natuure toe, — (*b*) dat hier wederlegt wort. — (*c*) Verscheide betekeningen van het woort natuure.

Want noemt men Godt natuur, in dien rechtschapen zin,
De klanck bestemt het zelve, en sluit geen' laster in,
Maer d' opperste natuur, den oirsprong der naturen,
In 't scheppen, in de teelte, in 't baeren, in 't bestuuren
En onderhouden van al 't geene is voortgebracht,
Daer goedertierenheit, voorzienigheit, en maght
Op 't allerklaerste in staen t' aenschouwen, en te mercken,[1]
Gelijck des bouwers geest gezien wort in zijn wercken.
In elcke taele, die des menschen zin bediet (*a*)
En uitbeelt, spreeckt de tong of eigentlijck, of niet,
En overbloemt[2], en neemt het eene voor het ander,
Uit 's volcks gewoonte, en by de rederijckkunst schrander
Gebezight tot cieraet van rede; 't zy die treet
Op voeten, en op rijm, of klanck noch voeten meet.[3]
Hier door is 't woort natuur geraeckt op veele trappen,
En 't woort natuur gebruickt of voor Godts eigenschappen,
Of wercken; aengezien Godts weezen hier beneên,
Oock boven, en alsins uit zijne wercken scheen.
Dus zal het woort natuur de Godtheit niet bestrijden,
Maer eer den grooten Godt door 't groote werck belijden.
Die altijt was en blijft in wezen en in duur, (*b*)
Kan niemant anders zijn dan Godt, of Godts natuur,
En d' eenige oirzaeck van elcke oirzaeck in het baeren:
Dies d 'ouden niet ontzien natuur, en Godt te paeren,
Met eenen zelven naem te noemen, eene kracht,
Een zelve wercking toe te schrijven, eene maght:
Want d' uitvloên[4], die van Godt in alle dingen vlieten,
De straelen, die van Godt in alle dingen schieten,
En teelen, zonder endt, getuigen ons gewis
Dat Godt of zijn natuur in alle dingen is,
En allen dingen schenckt hun wezen uit zijn wezen,
Hun vaegh[5], en leven geeft, en door de kracht van dezen
En van en uit en door en om dien Godt ontstaen,
Bewogen worden, en geboren, en vergaen.
Geen loutre hooftstof, noch gemengde, in een gegoten,
Houdt Godt, noch Godts natuur, en wezen uitgesloten,
Dat dit heelal doordringt; dies hangen wy voor 't slot
Van ons bewijs hier aen: 't is al gepropt[6] van Godt,
Gepropt van Godts natuur. men schuwe schoolkrackeelen
Om naemklanck, zoo wy in de zaecke niet verscheelen.
Maer wil een ongodist, een Godtverlochenaer, (*c*)
Godt, oirzaeck van zijn werck, en 't werck verwarren, daer
Zy tegens een gekant en daetlijck[7] staen gescheiden;
Zoo zal 't momaenzicht van natuur my niet misleiden

[1] Te bemerken. — [2] Verhuld, figuurlijk. — [3] Versta: hetzij men in proza of poëzie spreekt. — [4] De uitvloeiselen. — [5] Groeikracht. — [6] Vervuld. — [7] Facto: feitelijk.

(*a*) Oirzaeck der twijfelachtigheit van het woort natuure. — (*b*) Men noemt Godt en natuur niet ongerijmt hetzelve: — (*c*) doch ongerijmt, zoo men Gods werck en d' oirzaeck van Godts werck onder een verwart.

Om af te treên [1] van Godt, natuur te zetten in
Godts troon, waer uit zy nam haer wezen, en begin;
Schoon dees van eeuwigheit in Godts bespiegelingen
Verbeelt lagh, als de schets der nageworde [2] dingen,
Die wy bevatten door vijf zinnen in 't verstant,
Of, zonder het bewijs der zinnen, staen geplant
In 't redelijck begrijp. de Godtheit houdt haer stede,
En wijckt natuure niet, als d' eerste voor geen tweede:
Want d' eerste blijft en is de wortel van 't getal,
Dat uit het eerste spruit, en altijt volgen zal.
De zellefstandigheit, en toeval, d' eigenschappen
Der dingen ziel, en ry, en loop, en regel stappen
En wijzen van natuur, die uit Godts wezen daelt,
Naer eenen Godt, waeruit het al zijn wezen haelt.
Dus onderworpen wy de dochter heuren vader:
Zy kenne hem als Godt, en schuw Godts eerverraeder.[3]
De Godtheit schept alleen uit ydelheit [4], en niet, (*a*)
En zonder stof, en oock, behaeght het haer, uit iet:
Natuur, Godts dochter, baert uit eerstgeschape stoffen.[5]
Godt steltze een wet, en eindt. zy heeft Godts wit getroffen,
Wanneerze 't ooghmerck treft, dat haer is voorgezet.[6]
De Godtheit werckt door haer, als koning, door zijn wet:
Zy voert gehoorzaem uit den last, haer ingeschapen,
En draeght, als schiltknaepin, Godts lieverey en wapen.
Zy staet gebonden aen Godts regel, op haer wacht,
Ontfangt des vaders woort, en kent en eert zijn maght:
De Godtheit bint zich niet aen wet, noch maet, noch zegel,
En overschrijt natuur, haer paelen, perck, en regel,
Zoo menighmael het zijn voorzienigheit behaeght:
Het zy d' almogentheit geheele rijcken plaeght,
Of zegent, ofte schockt de weerelt uit haere orden,
In zaecken, die natuur niet toegeschreven worden,
Maer, buiten haeren stijl, aen 't redelijck verstant
Getuigen dat dit draeft en drijft van hooger hant,
En d' oizaeck, daer natuur op verr' niet toe kan reicken,
Ontdeckt eeu in eeu uit door menigh wonderteiken,
Zoo klaer dat d' ongodist dit licht noit lochnen kon,
't En waer hy d' oogen sloot voor deze middaghzon.
De Godtheit kent begin, noch eint, noch plaets, noch percken:
Natuur heeft haer begin, en plaets, en rust te wercken,
Zoo ras het Godt gebiet. ontviel natuur de stof,
Beneên den maneschijn, of in het starlicht hof;
In wat geweste, en oort, en vergelege hoecken
Zou d' ongodist natuur, zijn afgodin, gaen zoecken?
Doch ydel: want natuur derft wezen, en gestalt,

[1] Af te zien van de erkenning eener Godheid, die niet met de natuur vereenzelvigd is. — [2] Later ontstane. — [3] Verrader der eere Gods. — [4] Ydelheit: leegheid; waar niets is. — [5] Kan niets voortbrengen dan uit een reeds geschapene stof. — [6] Aangewezen.

(*a*) Onderscheit van Godts uitwendige werckinge, en van de werckinge der natuure.

Indien het grontpunt, al haer steunsel, haer ontvalt:
Maer Godt, die by zich zelf bestaet, en by zijn wezen,
Oock eer natuur verscheen, hoeft niet, als zy, te vreezen:
Want hy geen steun behoeft, als 't ongodist geraes,
Dat liever Godt verzaeckt, en afvalt, al te dwaes,
Om 't leengebiet van vrou natuur op stoel te hullen,
En hier, gelijck het vee, alleen den buick te vullen,
Te sterven, zonder hoop van loon, en vrees voor straf.
Wie zulck een spoeling lust, my lust geen verckens draf.
d'Aeloude dwaelgeest zagh zijn driften niet te stercken, (*a*)
Noch op den titel van natuur dit uit te wercken,
Te brengen aen den dagh het wonderlijck heelal;
Toen nam hy haer dees eer, en schonckze aen 't wilt geval,[1]
Het t' zaemenrunnen der ondeelbre vezelingen[2]
En stoffe, aen een gekleeft, tot zoo veel hemelringen
Om hoogh, en wat om laegh, ontstaet uit element,
Gemengt, en ongemengt. waer zinckt het brein in 't endt,
Wanneer het wort geperst, tot voorstant van zijn vonden,
Te zoecken stut en steun aen harsselooze gronden!
Natuur noch wilt geval gebruickten oit bescheit,
Noch reden, noch verstant, noch wil, noch wijs beleit:
Hoe zoudenze dit werck dan levren aen onze oogen,
Dat wijsheit eischt op 't hooghste, en geest, en alvermogen.
Hoe zou het harde, en zacht, het vierkant, scherp, en stomp,
Het hoeckigh, en het plat, en ronde in eenen klomp
Vergaêren by geval? hoe zou, met zulck eene orden,
Zoo menige gedaente, uit zulck een' baiert, worden
Gegoten in zijn' vorm, gepast op zijne leest,
Gespannen op zijn raem; indien vernuft, en geest,
En oordeel, en beleit hier niet te rade gingen?
Wy spreecken menschelijck, om d 'oirzaeck aller dingen,
By dees gelijckenis, te kroonen in 't heelal,
En geensins vrou natuur, of eenigh woest geval.
Natuur kan zonder hant en verf geen lantschap schilderen.
Wat kan dit wilt geval? niet anders dan verwilderen.
Nu zienwe een ieder zaet ons levren zijne vrucht,
En teelen zijns gelijck. het aertrijck, en de lucht,
En 't water geven elck, oock zonder tegensportelen,
Haer teelten: maer geen plant kan teelen zonder wortelen,
Geen dieren zonder ga. geen vogel is gewent
Te leven zonder lucht, en buiten 't element
Des waters leeft geen visch, noch kan zijn kuite schieten.
De zee, en eb, en vloet, en velt, en bron, en vlieten,
De loop van zonne, en maene, en starren, net gepast,
Bestraffen 't wilt geval, zoo menighmael het bast,
En d' ooren afmat, die niet ongerijmders vingen

[1] Volgens de theorie van Epicurus. Zie Cicero de Finibus, Lib. I, en Lucretius de Rerum natura, Lib. VI. — [2] Ondeelbare vezelingen: atomen.

(*a*) Dat de weerelt niet bij geval, en uit stuivende vezelingen voortquam.

Dan zulck een ongeluit, gegroeit uit beuzelingen.
Leucippus evenwel roept even dwaes en dol, (*a*)
Ten duistren dolhuize uit, door 't venster van zijn hol:
Ga heene, ontsluit een hof, van menschen afgezondert,
Dat, vijftigh jaer geleên, berooft en uitgeplondert
Van al zijn Koningklijck en edelste cieraet
En inboêl, onbewoont en luy en ledigh staet;
Bespiegel het gebou met eenen verrekijcker,
Die 't allerfijnst vergrooft, en oordeel eens wie rijcker,
Wie kunstiger zijn kunst en geest toont overal,
In spinragh, en in stof, dan ons beschimpt geval:
Wat openbaeren zich verscheidenheên van kringen
En trecken, zwier in zwier! wat schrijver zou dees dingen
Nabootsen met zijn pen! wat kunstigh tekenaer
Neemt zoo veel tronien, zoo veel gedaenten waer!
Ick zie gebloemt tapijt, een' doolhof, rijck van dieren
En monsters hoogh gewelf en zael by zael vercieren.
Het schijnt of Rafels geest, of Titiaen verrees,
Of Angeloos vernuft, Bassaen, of Veronees:
Maer neen, zy staen beschaemt, en roepen dat de stoffen
Van 't wilt geval natuur en 't leven overtroffen;
Gelijck het op zijn tijt verwondring heeft gebaert,
Toen 't meesterlijck vernuft niet zagh 't schuimbeckend paert
Te maelen naer den eisch, als d' oogen in het leven
Aen 't leuterend gebit het witte schuim zien kleven.[1]
De schilder worpt van spijt de spongi[2], nat van spogh,
Naer 't paert toe, en verneemt het geestige bedrogh,
Het montgebit met schuim natuurelijck bestreecken,
En zulx dat geen verstant dit oit heeft afgekeecken.
De schilderwijsheit, strax verlaeten van de kunst,
Bedanckt nu 't wilt geval, voor zulck een eere en gunst.
Hy volgh 't geval, wien 't lust, terwijl zijne ooren jeucken: (*b*)
Een dolle houdt geen streeck. hy raeskaelt wonderspreucken,
En louter hemelval[3], of schudt de menschen uit,
De reden en 't verstant, en slaet een diersch geluit.
Een woest gebou, dat, vuil beslagen, en beschimmelt,
Van vezelingen krielt, en van gedaenten grimmelt,
Naer dat de wint en lucht die vormt, en t' zaemenstuwt,
Waer in iet aertighs speelt, of iet daer 't oogh voor gruwt;
Wat laedt dit meer dan stof, of droogh of nat van waessem,
Een asch, die licht verstuift, en 't blaezen van den aessem
Niet weêrstaet? eveneens gelijck de lucht om hoogh,
Betrocken met een wolcke en nevelen, het oogh
Misleit door beelt op beelt, daer reuzen in verschijnen,

[1] Versta: toen de schilder, ondanks al zijn bekwaamheid, geen kans zag om het witte schuim van het paard naar den eisch, en zooals wij dat bij 't leven aan het gebit zien kleven, op zijn paneel af te beelden. — [2] Spons. — [3] Heerlijke taal.

(*a*) Ongerijmt bewijs voor het geval, en het te zamen runnen der vezelingen. — (*b*) Wederlegginge der bewijsredenen voor het geval.

En lant- en zeegedroght, gedaenten die verdwijnen
In eenen oogenblick, of zich op ons gezicht
Verandren naer de drift des winds, of naer het licht
Der zonne haer beschijn'. wat wil hy nu besluiten
Om Godts voorzienigheit op dit geval te stuiten,
Gelijck een licht rancket[1] een' ysren oorloghsbal?
Zoo hier verstant uit straelt, het is geen los geval,
Maer 't eeuwige vernuft, dat alles kan beweegen,
Waer door oock 't minste stof zijn wezen heeft gekregen,
En al het zant voor wint tot bergh, en duinen zwelt,
Daer d' Oceaen op breeckt, en al het zeegewelt.
Maer wat gelijckenis kan dit by 't scheppen haelen![2]
Ick zie hier iet uit wat; geen mijnen, geen metaelen,
Geen bloemen, geen gewas, geen water, lucht, noch vier,
Noch steenrots, nochte bergh, geen' vogel, visch, en dier,
Geen mensch, geen diamant, geen perlen, geen robijnen,
Geen hemelhoogh gewelf, waer uit de starren schijnen,
En houden haeren tredt, gelijck een heirkracht breet
In 't vierkant op trompet en trom des maerschalcks treet.
't Natuurlijck werckstuck en het kunstigh melt zijne oirzaeck,
Een oirzaeck vol verstants. 't geval behoeft de voorspraeck
Van een kranckzinnigh hooft, dat nutter laegh geboeit,
Daer 't stof van zijn geval tot zulck een wonder groeit,
Dat dit de heerlijckheit des scheppers kan verdooven,
Terwijl de weerelt komt dus heerlijck aengestoven.[3]
Zoo 't reuckeloos geval, versteecken van vernuft
En geest, in 't wercken Godts voorzienigheit verbluft,
Dat most ons blijcken door geschicktheit, stijl, en orden:
Nu zienwe by geval van 't stuiven iet geworden,
Daer niet dan wildernis en woestheit in verschijnt,
En 't keurigh oogh, hoe naeu het zoeckt, en zich verpijnt,
Geen evenredenheit noch eindt in kan bemercken,
Waerop de wercker ooght, eer hy begint te wercken.
Bespreng een bladt met inck, wat zietge? een ongestalt
Van vlacken, kleen of groot, naer dat de sprengkel valt:
Geen letters, nochte spreuck, gespelt uit woorden, naemen,
Voorzetselen, en lidt, en bywoort, die te zaemen
Ons melden, dat de pen van een geleerde hant
Getrocken wiert. hoe zou 't geval dan met verstant
In 't werck te raede gaen, het welck men dus begunstigh?
Geen kenners schatten oit den dollen schilder kunstigh,
Die 't dolhuis zinneloos misverft met schildery.
Gelijckt nu Rubens kunst en tafereel hier bij,
Daer tekeninge en verwe, in 't hoogen en verdiepen,
Als tegens vrou natuur, om strijt in 't kunstperck liepen;
Waer zal dees nachtuil zich verbergen voor den dagh,

[1] Raket. — [2] Versta: al die zoogenaamde toevallige verschijnselen, waar toch wel degelijk „verstant uit straelt", kunnen in geen vergelijking komen met gewrochten der schepping. — [3] Versta: dewijl door zijn verklaring aan te nemen, en aan het toeval zulk een wonderkracht toe te schrijven, de heerlijkheid Gods aan de wereld wordt toegekend.

In zijne schaduwen van spinneweb, en ragh?
De meesters zullen zich van lachen naeu onthouden.
Dat nu de vezelaers, die deze weerelt bouden
Uit vezelinge en gruis, eens opstaen uit dien droom,
En weigeren 't geval in 't wilt den vryen toom,
Door kennis van Godts kunst, waer voor wy, onder 't stuiven,
Eerbiedigh een gordijn van zijde en purper schuiven.
Indien hier by geval een Tegenvoeter quam (*a*)
Opdondren uit den gront der aerde t'Amsterdam,
In 't nieugebout stadthuis, en niemant zagh noch hoorde,
Die hem bedieden kon den bou, die 't oogh bekoorde
t'Aenschouwen door en door dit achtste wonderwerck,
Zoo vol geriefs, zoo schoon, zoo duurzaem, vast en sterck,
Dat al de weerelt schijnt, oock d' eeuwigheit der starren,
Door zijn bestendigheit te tergen, en te sarren;
Hoe zou hy, al verbaest voor 't hooft geslagen, staen!
Hoe zou de wortel van den grontslagh hem verslaen,
Die met den boschtop van zijn ingeheide paelen
Ten afgront, op het hart van Pluto, schijnt te daelen,
Te rijzen wederom ten hemel, met de kruin
Der trotse gevelen, van marmer en arduin;
Daer al de wilde zeên, en watergoôn in woelen,
Dolfijn en meeremin in leven, en krioelen;
Daer Amsterdam, gekroont met haere wapenpracht,
Van Stroomgoôn onderstut, in haere weelde en kracht
Gezeten, wort begroet van Asie, en Afrijcken,
Amerike, en Europe, en wat de vlagh moet strijcken
Voor haere zeebanier, vereert met rijckdom, vrucht
En schat, uit elck geweste, en zegenrijcke lucht.
Indien de wiltste Moor, en zijn vijf zinnen speelden
Op 't Hollantsch Kapitool [1], gewelven, marmerbeelden,
En orden, en cieraet, van d' eene in d' andre zael;
Wat dunckt u? zou hy zich verbeelden, dat dees prael,
Dit goddelijck gesticht, door Kampens geest ontloocken,
Tot Aemstels eer voltoit, uit vezelen en smoocken
En roock, en damp, en stof, en gruis, van overal
Te hoop geronnen waer, by redenloos geval? [2]
De Raet van Amsterdam behoeft zich niet te moeien:
Het raethuis zou van zelf wel uit den aschhoop groeien.
Wie Maroos boecken spreeckt [3], dat hemelsch twaleftal,
Hoort klanck van hemelval, geen zinneloos geval.[4]
Hoe heerlijck vaert de vlam van 't oude Troje speelen!
Wat schuift de kunst hier op al schoone tafereelen,
Van daer de brant ontsteeckt, tot daer Eneas scheit,
En 't overschot des volcks in Latium geleit,
Door lant- en zeegevaer, en oorloghsavontuuren;

[1] Versta: eens het Amsterdamsche stadhuis kon bezien. — [2] Door een toeval zoo bij elkander gekomen was. — [3] Raadpleegt. — [4] Hoort heerlijke, zinrijke taal en geen kletspraat.

(*a*) Gelijckenissen, die het geval wederleggen.

Een werck, dat Rome en zelf de weerelt zal verduuren,
En kunstigh t' zamen hangt van stof, en ziel, en geest,
Verstommende den mont des wijsten, die het leest.
Zou nu een waenwijs hooft met reên beweeren kunnen,
Dat, by geval in 't wilt, die letters t' zamenrunnen
Tot woorden, regels, en een ry van boecken, daer
't Geluckighste vernuft zijn kracht zoo menigh jaer
Aen hing, en in versmolt? dat waer een dwaeze reden.
Men diende zulck een hooft op 't aenbeelt weêr te smeden.
Hy vaert noch echter voort, en schimpt al even grof: (*a*)
Hoe quam de bouheer van de weerelt aen de stof,
Aen aenbeelt, hamer, smis, en nijptang, om te smeden
Dit schricklijck werreckstuck, doorwrocht in al zijn leden;
Want uit een niet komt niet, en iet dat levert iet?
Wat eischt dit een gevaert van wercktuigh, zoo men ziet
Op grootheit, en gewight! wat schroeftuigh heeft die packen
Gevijzelt, en gestut, bezorght voor 't nederzacken,
En spatten uit zijn lijck [1], en loot, en waterpas?
Wat maght heeft radt by radt gehangen in zijne as,
Die steilt' voor overwight behoedt, en zulcke ronden
Met reepen om en om verzekert, en gebonden?
Lukrees [2], nu eer hem, als een' Godt, in uw gedicht. (*b*)
Die zulck een' nevel schuift voor 's leerelings gezicht,
Is dees, gelijck een zon, verscheenen uit het duister?
En die den schepper van den goddelijcken luister
Der scheppinge berooft, is dat de wijze tolck,
Die 't licht t'Athene ontstack, voor al het Griecksche volck,
En, schildrende een geval met slijck en zwijneborstelen,[3]
Wat zich hier tegens kant in 't vechtperck af wil worstelen?
Is dit de meester, die alle ouden ver verdooft,
Pytagoras verstomt [4], en Plato slaet voor 't hooft? [5]
O grovaert, ga nu heen: bera u met een' wijzer.
Een anckersmidt behoeft een' moker, vier, en yzer:
De beeldehouwer hoeft een beitel, marmersteen,
En hamer, om zijn beelt, en ommetreck, en leên,
Met kunst, naer 't leven zelf, uit marmersteen te houwen:
De Godtheit eischt noch stof, noch reetschap, om te bouwen:
Natuur, by Godt gestelt, door vocht en hitte werckt,
Gebruickt zelfstandigheên, hoedanigheên en merckt,
Hoewelze reden derft, wat zaden zy wil mengen,[6]
Om elck tot zijn gedaente en zulck een wit te brengen,
Als Godts voorzienigheit van eeuwigheit beschiet:
Maer zijne almogentheit beschickt haer werck uit niet.

[1] Verband. — [2] Lucretius. — [3] Versta: met slijk tot verf en een borstel van varkenshaar tot penseel. — [4] De leer van Pythagoras het zwijgen oplegt. — [5] De leer van Plato voor onzinnig verklaart. — [6] M.a.w. de natuur toont zich ook hierin beperkt, dat zij, volgens haar ingestorte wetten (daar ze zelf rede derft), bij het voorttelen aan bepaalde soort zaad gebonden is.

(*a*) Kranck bewijs van Epikuur dat de weerelt noit van Godt geschapen is. — (*b*) Bewijs dat Godt de weerelt uit niet geschapen heeft, tegens Lukrees, scholier van Epikuur.

Wat uitgearbeit wort door teelen, of door kinderen; [1]
Godts volheit blijft de zelve, en weet van geen verminderen.
Men zy hier noch om stof, noch zaet, noch hulp beducht:
Een onuitputbre bron springt eeuwigh in de lucht.
Wie stof en wercktuigh eischt, bekent zijn onvermogen,
En zwackheit, die alleen gestut wort uit den hoogen.
Dus blijft een zelve maght, als 't past, het allergrootst',
Die stof bestelt, en uit die stof het werckstuck bootst: [2]
Want Godts volkomenheit en wijsheit en vermogen
Staen boven en in top. geen reden kan gedoogen
Dat Godt van buiten en zijn minder iet ontfangkt,
En hy het wilt geval, of vrou natuur bedanckt [3]
Voor stoffe, en aenteelte, en vermogen om te teelen,[4]
Of raet om dezen klomp in leden uit te deelen,[5]
En al dit ongelijck te brengen in zijn vou;
Te scheiden vocht, en droogh, en hitte, en kille kou;
Te schicken licht en zwaer, een ieder op zijn stede;
Te scheiden nacht, en dagh: te baren twist, en vrede,
Naer aert en eigenschap van ieder element,
Het welck met groot ontzagh zijn wetten volght, en kent,
En met den schoudren helpt de weerelt onderschooren,
Gelijck vier zuilen, die tot dezen grontbou hooren.
Schoon Godts bespiegeling het al voorheene zagh, (*a*)
En schickte op 't voorbeelt, dat in zijn voorbeeldingh lagh
Van eeuwigheit, noch stont de weerelt eerst te stichten.[6]
Zy straelde niet uit Gode, als uit de bron der lichten
De straelen. dit voorzien van verre, als in 't verschiet,
Gaf haer gestaltenis, noch vorm, noch stof, noch iet.
Voorzien veroorzaeckt niet de voorgeziene zaecken.
Men zietze om datze zijn in wezen, of genaecken.
Uit geen nootzaecklijckheit van Godts natuure nam
Zy haer begin, en plaets, en wezen; nochte quam
Te voorschijn van zich zelve, of uit zich zelf gesproten:
De wil der oirzaecke is tot zulck een werck geschoten,
Dat boven vrou natuur zich zette in dees gestalt:
Geensins gelijck de schijn van iet op 't water valt,
De schaduw 't lichaem volght, naer dat de straelen stuiten.
Zoo 's weerelts wezenheit of Isheit [7] quam te spruiten
Uit een nootwendigheit, uit een' onfaelbren noot,
En dwang uit Godts natuur, zoo heerlijck en zoo groot
Wy haer in 't leven zien; wie zou met tonge of pennen
Dan 's weerelts eeuwigheit verzaecken, en ontkennen?
Zy waer nootwendigh, niet vrywilligh, voortgebroght:

[1] Wat ook, 't zij door 't voorttelen, 't zij door de zorg voor het voortgeteelde („door kinderen") raakt uitgeput („uitgearbeit"), Gods volheid blijft dezelfde. — [2] Vormt. — [3] Te bedanken, heeft. — [4] Voort te brengen. — [5] In allerlei vormen te verdeelen. — [6] Versta: toch bestond daardoor de wereld nog niet, doch moest daartoe (om te bestaan) eerst nog geschapen worden. — [7] Bestaan.

(*a*) Dat de weerelt niet nootzaeckelijck noch natuurlijck maar vrijwilligh en overnatuurlijck te voorschijn quam.

Geen mensch door weldaet oit aen danckbaerheit verknocht.
Wie hoefde zijnen mont en lippen oit te reppen
Om Godt den schepper lof te zingen voor het scheppen?
De Godtheit stort zich zelve in alle wezens uit, (*a*)
Zoodanigh dat 'er niets Godts wezen buiten sluit,
En alles zweemt en treckt naer d' oirzaeck aller dingen,
Vooral de menschen, die hun maght van Gode ontfingen,
En met d' onsterflijckheit der ziele zijn begaeft,
Die haeren oirsprong zoeckt, en naer de starren draeft.
Maer schoon de wercken Gode in zijn natuur gelijcken;
De wercken moeten Godt, hun bron en oirsprong, wijcken.
De schepper en het werck zijn twee, niet eenerley:
Dus blijft het onderscheit onendigh tusschen bey.
Men smede eenzellefheit niet uit gelijcke dingen:
En geen uitwendigh werck nootwendigh komt ontspringen
Uit Godt, en zijn natuur: want zoo men dit bestemt,[1]
Wy blijven eeuwigh van Godts kennisse vervremt,
En kunnen tusschen Godt, als oirzaeck, en zijn wercken,
De weerelt, dit heelal, geen onderscheit bemercken.
Wat raest Lukanus?[2] wat raeskallery is dit?
De zon, de zee, de lucht, het aerdtrijck, elck een lidt,
Een deel te noemen van het goddelijcke wezen.
Of 't lichaem van 't heelal, daer Godt in wort geprezen,
Te mengen met dien Godt, zoo diersch, en grof, en plomp,
Gelijck de ziel, de vorm des menschen, 's lichaems klomp
Bezielt, en onderhoudt! men scheide het onendigh
Van d' endige natuur, 't vrywilligh van 't nootwendigh.
De werckende oirzaeck en oock d' entlijcke oirzaeck staen (*a*)
En zien haer werreckstuck gerust van buiten aen;
Terwijl de stof en vorm de wezentlijcke deelen
Uitlevren, en verknocht door eendraght niet krackeelen,[3]
Dies noemt men d' eerste twee d' uitwendigen alleen,
En d' andre inwendigen: naerdienze in 't algemeen
Verschillen in de wijs van 't werck te veroirzaecken.
Men kan dan, zonder Godt zijn majesteit te raecken,
Den naem der Godtheit, die de wezens broght in 't licht,[4]
Op 't voorhooft van 't gebou, door d' oppermaght gesticht,
Niet houwen,[5] noch Godts werck der dingen oirzaeck noemen.
Geen invloet van Godts kracht in 't werck kan dit verbloemen,
Zoo lang de reden werck en oirzaeck in der daet
Gescheiden houdt, en d' een recht over d' ander staet.
Zy zien elckandere aen, gelijck verknochtelingen:
Maer zonder opzicht[6] blijft een eerst, voor alle dingen,

[1] Toestemt, gelooft. — [2] Lucanus niet de Latijnsche dichter van dien naam, maar de leerling van den ketter Marcio, die vreemde begrippen omtrent de natuur der dingen voorstond, en o.a. beweerde, dat niet de ziel, ook niet het lichaam des menschen, maar iets anders zou opstaan. — [3] Niet samen in strijd geraken. — [4] Die alles schiep. — [5] Versta: de macht van God niet aan de wereld of de natuur toekennen. — [6] Twijfel.

(*a*) Dat Godt, die wezenlijck is, alles vervult, en buiten mengsel blijft. — (*b*) Dat d' uitwendige oirzaecken buiten het wezen van het werckstuck blijven.

In zijn nootwendigheit van wezen, als het was,
In zijn vrywilligheit van schickinge, om op d' as
Van 's hemels uurwerck eens den wijzer van de starren
Te draeien, zonder tijt en 't eeuwigh te verwarren.
De ronde van den ring der weerelt is beperckt, (*a*)
Oock haer volkomenheit: zoo moet hy, die dit werckt,
Vrywilligh wercken, en de wereldt, en de schatten
Van haer volkomenheit begrijpen, en bevatten:
Want zoo het wezen van een onbepaelde maght
Nootwendigh werckt door dwang, en arrebeit met kracht;
Het brengt iet voort, dat van geen paelen wort begrepen,
Van geenen ommekreits besloten, noch beneepen.
Hoewel de weerelt nu Godts eigen werckstuck is,
En van geen' andren kan gesticht zijn; 't gaet gewis
Dat haer de Godtheit niet geteelt heeft, als de straelen
Natuurlijck, van de zon geschoten, nederdaelen:
Noch als de hitte en gloet ons toegloeit uit het vier,
Maer als ons trots stadthuis het voorhooft stout en fier
Om hoogh heft, door den wil en kunst des grooten bouwers,
Die naer zich treckt het hart en d' oogen des aenschouwers,
Zoo lang als Amsterdam de merckt der weerelt blijft,
Die met den schoot vol gouts haer beurs en handel stijft.
Zoo vast als dit bewijs is 't zeker opgenomen, (*b*)
Dat deze weerelt niet natuurlijck [1] voort kon komen;
Naerdien deze opkomst stof vereischte, die geensins
In 't wercken wort gezocht van Godt, noch hier noch gins:
Want Godts vooruittreên kan geen stof voor zich gehengen;
Dewijl de Godtheit zelf de stof eerst voort moet brengen.
Veele ouden, die dit niet begreepen, droomden iet,
Dat eeuwigh was, als Godt. zy lochenden het niet,
En noemden d' eerste stof den baiert, noit geworden,
Wanschapenheit, en nacht, en mengsel, zonder orden;
Een eeuwigh oorelogh van zaden ondereen,
Waeruit d' eendraghtigheit des wonderwercks verscheen.
Dat d' eerste grontstof is van Gode voortgekomen, (*c*)
Moet schrap staen tegens spoock [2] van lang gedroomde droomen;
Want zooze uit zich, en niet uit Gode alleen, ontstont;
Zy waer beginloos, en Godt zelf: maer op dien gront
Geen redelijck verstant zijn zekerheit zal bouwen.
Men kan geen wezenheit van stof met ooge aenschouwen,
Of vatten in 't verstant, die niet haer paelen heeft,
Uit haeren eigen aert zich zelf te kennen geeft,
En zich gewilligh buight voor 't opperste behaegen,
Dat geen beginsel kent van eeuwen noch van dagen,
En onbegrepen blijft. hoe neemen dan dees twee
De stof en Godtheit beide in d' eeuwigheit haer ste?

[1] Van zelf. — [2] Gespook.

(*a*) Onderscheit van het natuurlijck en vrijwilligh werk. — (*b*) Noch breeder dat de weerelt uit niet, en uit geene stoffe te voorschijn quam. — (*c*) Ongerijmtheit der scheppinge uit stoffe.

Geen wezenloosheit[1] kan zich baeren, nochte scheppen: (*a*)
Zy most eerst wezen zijn, indienze zich zou reppen.[2]
Al wat dan wort uit niet, dat wort eerst voortgebracht
Van iemant anders, en een ouder kracht, en maght:
Hierom (naerdien men niet oneindigh op kan steigeren
Den toren, die doorgaens den klimmenden blijft weigeren
Dees werckende oirzaeck in te haelen door de vlught;)
Moet d' opperste oirzaeck, (niet een anders kint en vrucht,
Maer die de jonger baerde, en d' outste blijft van allen,
Oock Godt, of Godtheit heet, waer voor wy nedervallen,
Dewijl zy alles schept, bestuurt, en onderhoudt,)
Ons stuiten aen den trans, waeruit zy 't al beschout
Wat in en buiten haer gezocht wort, en gevonden.
Deze eenige oirzaeck, niet te peilen, niet te gronden,
Noch t' achterhaelen; die alleen uit zich bestaet,
Van elders niets ontleent, noch steunzel neemt te baet;
Was eeuwigh, en voor al. geen wezen stont hier buiten,
Geen werckende oirzaeck, daer dit wezen uit kon spruiten:
Want was 'er ergens een te vinden, zy waer Godt
Met recht by ons genoemt; en deze wort tot slot[3]
Vooraen gestelt; want zy nootzaeckelijck most blijven
In wezen, aengezien geene oirzaeck haer kon drijven
En nederstooten uit den stoel van 't hooghste koor,
Waeruit elx wezen af quam vloeien, en waer door,
Het al bestaet, en werckt wat wercken kan; een reden
Van outs en noch bestreên, maer nimmer afgestreden,[4]
Schoon d' eenige eeuwigheit bestormt wiert van dit slijck,
Dat Godt en weerelt stelt in eeuwigheit gelijck,
En aen de weerelt pooght een eeuwigheit te geven,
Om Godt te lochenen, en niet voor hem te beven;
Terwijl het volght in 't wilt het wetteloos misbruick,
Dat geene Godtheit kent, noch aenbidt dan den buick.
De grootste kringk begrijpt de mindere onder 't meeten. (*b*)
d' Oirzaecken volgen, als de schakels van een keten,
Elckandre, en hangen alle aen d' allereerste vast,
Aen wie den naem van werck noch noit wert toegepast,
Als d' andre, die nu 't werck der hooger oirzaeck worden,
Dan weder d' oirzaeck van een laeger, in haere orden.
't Bepaelde wezen hangt alleen van 't onbepaelt,
Dat noit begreepen wert: hoe diep men nederdaelt;
Hoe hoogh men opklimt; hoe veel trappen tusschen beiden
Men telt, het laeghste wort van 't hooghste niet gescheiden,
Maer blijft door bant by bant en onderling verknocht.
Wie 't endt der keten greep, en onverdrietigh[5] zocht,
Langs al de schakels most ten leste d' eerste krijgen.
Het tijdlijck door den tijt van 't eeuwigh af komt stijgen.

[1] Iets, dat geen wezen of bestaan heeft. — [2] Om tot iets in staat te zijn, zich te kunnen bewegen. — [3] Besluit. — [4] Te niet gedaan. — [5] Met bijzonder geduld.

(*a*) Breeder bewijs dat Godt de weerelt schiep. — (*b*) Gelijckenissen die dit bevestigen.

Wie vliet of stroom opstreeft, in 't ende d' ader vint,
Waer uit het water springt, en opwelt, en begint.
Al spreit een eick zich uit in telgen[1], onder 't bloeien,
Men zietze uit eenen stam, uit eenen wortel groeien.
In veele roeringen van alles wat zich roert,
Een allereerste is, die alle andere ommevoert,
En omtreckt, en beweeght. een opgespanne veder,
Of zackende gewight alle uurwerckraden weder
En weder ommedraeit, en, op een wisse maet,
Den wijzer draeit, en fix de klock en uuren slaet.
Almeeter, onbepaelde, eerste oirzaeck, hoogh gezeten,
O oppertrap en trans, begin der lange keten,
O bronaêr, wortel, stam, beweger, veêr, gewight
Van 't hemelsche uurwerck, dus onfaelbaer in zijn' plicht;
Wie zijt, wat zijtge niet, die alles houdt in orden
Wat van en uit en door en om u is geworden!
Wie kuntge zijn[2] dan Godt, het eerste en leste alleen!
Oneindigheit, gy smilt ten leste in 't eenigh een,
Het eenigh middelpunt, dat, buiten alle ronden,
En zonder ommetreck, oock alsins wort gevonden!

De Godtverlochenaer bestrijt uit onbescheit[3] (*a*)
Zich zelven, t' elckens hy een zelleve eeuwigheit
De weerelt geeft en Godt, en steurt het gansche leger
Van zijn bewijsreên: want is Godt alleen beweger
Van alles wat beweeght en omgedreven wort,
Wie hoort niet hoe 't gebou van zijn bewijsreên stort,
En neêrploft van zich zelf? zoo wijckt de zwackste een' stercker.
Kan niets uit zich ontstaen, en eischt het werck een' wercker,
Een oirzaeck: want geen ding zijn eigene oirzaeck is;
Zoo schiet zijn grontbewijs van d' eeuwigheit hier mis;
Dewijl hy nergens kan een hooger oirzaeck vinden
Dan Godt, wiens maght alleen dit groot gewelf most binden,[4]
En bouwen, zonder iet; en die alleen ontstont
Van eeuwigheit uit zich, in 't onbepaelde ront.
Moet alles buiten zich de maght, en kracht ontleenen,
En wezen, en ontstaen, en werckinge, uit den eenen
Den onbepaelden Godt, in top van 't entloos rijck;
Wie stelt de weerelt, die bepaelt is, dan gelijck
Met Gode; naerdemael geen redelijcke wetten
Gedoogen neffens een twee eeuwigen te zetten.
Lijdt d' orden en de ry der oirezaecken niet
Dat d' opperoirzaeck, die alle ondersten gebiet,
Beneden stijge, en zweef met evenoude veeren
Aen 's weerelts zy, die Godts oneindigheit moet eeren,
En noit beschieten kon het onbeschietbre wit
Van 't licht der eeuwigheit, daer Godt in heerscht, en zit;
Hoe kan een waenwijs brein, door reden niet te teugelen,

[1] Takken. — [2] Versta: anders zijn. — [3] Brutaliteit, onbescheidenheid. — [4] Samenstellen.

(*a*) Breeder bewijs dat God d' eerste oirzaeck der dingen, de stof der weerelt niet eeuwigh is.

De weerelt dus voorzien van onvermoeide vleugelen,[1]
Waer me zy streven komt uit d' eeuwige eeuwigheên,
Dat niemant uit kan staen noch zal dan Godt alleen?
Hoe durf een waenwijs brein dus stout naer boven stappen,
En d' eeuwigheit, de kroon van 's hooghsten eigenschappen,
Vereeren zoo verwaent, aen dezen ronden kloot,
Gelijck hem d' almaght naer heur schets zoo kunstigh goot?
De dwaelgeest blijft hier kort in zijne stelling steecken.
Men hoort de snuffenden zich zelve wederspreecken.
Zy blazen teffens heet en koudt uit eenen mont.
Bouvalligh is 't wat niet op waerheit is gegront.
De waerheit wil zich niet met dwaelingen vermengen.
Men kan twee strijdigheên tot geen gelijckheit brengen.
Meer eeuwigheên dan een te kroonen, zonder slot,[2] (*a*)
Heeft dit heelal, van outs, allengs, gelijck een' Godt
En Godtheit, ingevoert, en noch met glimp van reden,
Door list en misverstant, in 's vollecks brein gegleden.
Men redeneerde: indien 't gemengde uit 't vruchtbaer zaet
Der elementen spruit, gevormt wort, en bestaet;
En billijck kindren past en erfnakomelingen
Hunne ouderen, daer zy den oirsprong van ontfingen,
Te dienen; billijcker zal 't passen onzen plicht
Dat elck uit danckbaerheit altaer, en tempel sticht',
En elementen diene, en eere, die het leven
Onze oudren, en doorgaends hun bloet, en afkomst geven.
Dus zaeide een misverstant het endeloos getal
Van Godtheên in het hart der volcken overal.
Dus zienwe heden noch veraerden dees geslachten,
Die geen godsdienstigheit, noch Godt, noch afgodt achten,
Zoo hoogh als ampt, en eer, en 't voordeel van hunn' staet;
Een zucht, die nimmermeer vernoeght wort, noch verzaet:
Want buiten Godt is niet dan ydelheit, en wroegen.
d' Oneindigheit alleen kan lijf en ziel vernoegen.
Is dit heelal niet meer, in 't nimmer meetbre ront (*b*)
Van Godts oneindigheit, die noit haer' omtreck vont,
Dan een ondeelbaer punt; wat is de kloot der aerde,
Noch noit van iemants vuist gewonnen met den zwaerde,[3]
Dan meer als ydelheit, en een gedroomden niet,
Waer in de kroonzucht wroet, en stroomen bloets vergiet,
Om ongewis bezit? en wat is d' eer der staeten,
Waerom staetzuchtigen elckandren dootlijck haeten,
En schuppen, zonder eindt, toch meer dan een geluit,
Dat slechts een oogenblick, van verre, in d' ooren tuit?
Wat spannen hier te hoop al lagen, list, en loosheit!

[1] Eeuwig werkende krachten. — [2] Goed sluitende redenen. — [3] Nog nooit geheel aan iemand onderworpen.

(*a*) Quade gevolgen van het vereeuwigen der weerelt, en haer vermengen met de Godtheit. — (*b*) De nietigheit der weerelt, ten opzichte van Godts grootheit, bij staetzuchtigen uit ongeloof verwaerloost.

Wat stapelenze een' bergh van gruwelen en boosheit
Tot aen de wolcken toe, op hoop van aerdtsch genot,
En roepen overtuight: mijn degen is mijn Godt.
Elck smede zijn fortuin: een ieder pas' te raecken.[1]
Geen Godtheit slaet het oogh op menschelijcke zaecken.
De wellust is alleen het allerhooghste goet.
De ziel vergaet als 't lijf. de hel is zonder gloet.
Geen bant van maetschappy houdt mens aen mens verbonden.
Gena noch gramschap wort om hoogh by Godt gevonden.
Men bezige de grijns[2] van godsdienst, zooze ons dient,
En anders niet. 't geluk heeft alleman ten vrient,
Wie onder leght, al blijckt zijn pleit en zaeck rechtvaerdigh,
Verliest de gunst des volcks, en is geene eere waerdigh.
Natuur heeft noit gedwaelt uit haer bescheide streeck, (*a*)
Ten waer door 't hoogh beleit. zy wanckte, noch bezweeck.
De beurt van teelen, en van baeren, en van sterven,
Verrotten, en vergaen, opkomen, en bederven,
Bezielt, en onbezielt, het reênloos onvernuft,
En 't redelijcke[3], elck houdt zijn tijden: niemant suft.
Een ieder weet zijn eindt en ooghmerck te bereicken,
Waer toe het wiert geschickt. deze orden is een teiken
Dat een het al bestiert, bewaert, en onderhoudt.
Hy blijft dan blint wie hier de Godtheit niet aenschout,
Die 's weerelts scepter voert, waer onder Godts getuigen,
De domste schepsels[4], zich van zelfs gewilligh buigen.
De godelooste in top en volle maght gestelt, (*b*)
En die geen' vyant vreest, noch laegen, noch gewelt,
Hoe dol van tirannye en lasterzucht bezeten,
Bekent 't geen hy verzaeckt by monde, in 't boos geweten,
Dat Godt in wezen is, hem pijnight dagh en nacht,
Verschijnt, verschrickt, en dreight, en uitperst om met kracht
Te melden wat in 't hol[5] van 't harte leght gedoken,
Daer Godt te recht zit, en geen quaet laet ongewroken.
Zoo veel voorspellingen van 't geen gebeuren zal, (*c*)
En aen den vryen wil gebonden hangt, de val,
De droevige ondergangk en opgangk van de staeten,
En rijcken, koningen, en volck, en onderzaeten;
Een iegelijcks geluck, en ongeluck, en tijt;
Wat ieder in zijn bloet of ampten quetst, en lijdt,
Of endelijck geneest, en zalft: de wijze, en orden,
De ry der oirzaecken van al wat staet te worden,
Zoo menigh jaer voorzien, voorzeght, ten troost of schrick,
En krachtigh uitgevoert, geen uur, geen oogenblick
Noch omzien spader dan ter zaecke was beschoren;
Dat lastigh zwangergaen van 't geen noch ongeboren

[1] Ieder zorge zijn doelwit te treffen. — [2] Het masker. — [3] Versta: dier en mensch. — [4] Versta: zelfs de domste of redelooze schepsels leggen van Godts bestaan getuigenis af. — [5] Het binnenste.

(*a*) Bewijs van Godt uit zijne voorzienigheit, en de geregeltheit der natuure; — (*b*) uit overtuiginge van het geweten der godeloozen; — (*c*) en uit de voorspellingen,

Te baeren staet; getuight en overtuight ons van
De Godtheit, zonder wie dit niemant riecken [1] kan:
Want een verstant, het welck kan boezemen en dringen
In dees geheimenis der ongeschape dingen,
Die noch te worden staen, kan lichter alles zien
Wat tegenwoordigh is, en was, en kon geschiên,
En wat verstaenbaer is: en kent het dit al t' zamen,
Het kent al 't mogelijcke, en draeght hierom de naemen
Van eene alweetenheit, en alvermogenheit:
Want aller dingen bron, en oirzaeck, is 't bescheit,
De wetenschap, en schets der zaecken, zelfs waerachtigh,
En die het alles kent is by gevolgh almaghtigh.
Oock leert d' ervaerenheit dat een voorweetenschap
Van 't ongebeurde zit op eenen hooger trap
Dan 't menschdom immermeer [2] van onder kan beklimmen;
Naerdien zijne oogen hier verduistert zijn van schimmen,
En donckre schaduwen. zoo ziet een hooger dan
Ten transse uit, daer geen oogh des stervers [3] uitzien kan:
En dees is Godt alleen, wiens ongestuite straelen
In endeloosheit al wat wegh schuilt achterhaelen.
Geen schepsel heeft die maght; naerdien 't aenstaende niet
Bepaelt is in zich zelf, noch in zijne oirzaeck ziet,
Die noch geene oirzaeck is van 't geene kan gebeuren,
Of niet gebeuren. wat verstant ontsluit de deuren
Van dees verholenheên, om klaer te zien vooruit
Wat worden zal, wat niet, met eenigh vast besluit,
Ten zy 't gezicht zoo sterck, zoo klaer zy in het staeren,
Dat het de dingen zie, als ofze alreede waren
In wezen, juist en net gelijckze zullen zijn,
En staen van eeuwigheit bespiegelt in dien schijn,
Gelijckze Godt voorzagh! 't vermogen, dat dit kende,[4]
Is zeker onbepaelt, en kent noch grens, noch ende;
Dewijl men boven dit geen ander stercker vint,
En geen toekomenheit zijn helder oogh verblint.
Hier is een redenheit, een wijze, een overtreffen,
En die 't aenstaende kent in 't een [5], kan 't al beseffen.
Voorwetenschap van 't geen van verre wort verwacht,
Is dan een teken van de Godtheit, in haer kracht;
Eene eigenschap geensins medeelbaer aen de minderen,
Gelijckze hangt in Godt. wat kan 't vooruitzien hinderen
Door veerheit! wat kan staen in 't licht van 't alziende oogh!
Wat geest of mensch voorzien, dat wort geleert om hoogh
Van Godt, die 't al voorzagh. nu luister hoe de zielen
Dit leengoet van voorzien [6] door 's hemels gunst behielen.
De ziel is zelf een licht, bequaem voor uit te zien (*a*)

[1] Ruiken, van te voren weten. — [2] Ooit. — [3] Van een sterfelijk mensch. — [4] Kon. — [5] Versta: die, uit eigen kracht, het toekomstige kent met betrekking tot éène zaak, moet in staat zijn alles te kennen. — [6] Vooruitzien; de toekomst te kunnen berekenen.

(*a*) door Godts alweetenheit zommigen nu en dan geopenbaert,

Wat eeuwen lang hier na zal op zijn' tijt geschiên:
Doch z' is gelijck een kaers en schijn in een lantaren,
Die doncker[1] haer verbiet door glazen op te klaeren,[2]
En 't leven en de kracht van haeren strael verstompt.
Hoe 's lichaems mist haer meer belemmert, en bedompt,
Zoo veel te minder deeltze in kennisse, en in klaerheid:
Maer Godt, de kenner van alle ongeschape waerheit,
Belieft het midlerwijl te rucken 's menschen geest
Veel hooger van den romp des lichaems en zijn leest,
Om dus ontboeit van stoffe en aerdtscheit op te stijgen
In 't hemelsch kabinet der geesten; daer verkrijgen
De zielen een gezicht, en oogh, dat verder ziet
Dan d' ooghstrael uit het hooft, oock klaer, en anders niet
Als waer al 't lichaem oogh. daer wort geen ziel verduistert,
Door 's lichaems damp, en wolck. daer spreecktze Godt, en luistert
Geheimenissen van natuure noit verstaen.
Hier draeit voorspellinge op; dies neem' haer niemant aen
Gelijck een wetenschap van 't aenstaende, eene kennis,
Die ploy zet in 't verstant, door oefninge en gewennis,
Maer voor een drijvende hoedanigheit[3], en zucht
Haer krachtigh ingedruckt, gelijck het licht in lucht,
En Gode alleen ontleent, wien 't lust de vergezichten
Der zielen met dien glans en klaerheit toe te lichten,
En onder 't geestendom te mengen, en hun hof,
Daer niets gehandelt wort dan goddelijcke stof.
Zoo zagh men een gezicht van Cyrus, voor het baeren, (*a*)
Den wijngaert Asien beschaduwen met blaêren.[4]
Dus zagh de moeder van den Grieckschen weereltvorst[5]
Den fieren leeu gedruckt op haere zwangre borst.
De wichlaers zagen, toen Augustus wiert geboren,
Hoe hem het groot gebiet des aertboôms was beschoren.
Zoo droomde Hekuba, in haer' bevruchten stant,
Hoe zy een fackel baerde, om Pergamum in brant
Te zetten, als in 't ende aen Paris is gebleecken,
Die Troje door het vier der schoone heeft ontsteecken.[6]
Een ry historien bezegelt overal
Hoe vast de profecy, voor d' uitkomst van 't geval,
De zaecke tegentradt[7] een menighte van jaeren,
Waer uit de Godtheit zich by elck woude openbaeren.
Vier winden stemmen uit vier streecken overeen, (*b*)

[1] Donker zijnde. — [2] Haar volle licht te doen uitschijnen. — [3] Versta: het vermogen tot vooruitzien is in den mensch niet iets vast en blijvends, maar een voorbijgaande hoedanigheid, een tijdelijke inwerking van God. — [4] Astyages, koning der Meden, zou namelijk, volgens Justinus, gedroomd hebben dat zijn dochter Mandane een wijnstok baarde, welks bladeren geheel Azië overschaduwden. De waarzeggers meenden in dien droom een voorspelling te zien, dat zij het licht aan een zoon zou geven, die zijn grootvader van den troon stooten en Azië overheerschen zou; en werkelijk had dit met Cyrus plaats. — [5] Olympia, de moeder van Alexander den grooten. — [6] T.w. door het schaken van Helena. — [7] Voorspelde.

(*a*) en in weereltsche historien bevestight. — (*b*) d'Overeenstemminge aller volcken bewijst dat 'er een Godt is.

En spreecken eene spraeck, en wijzen in 't gemeen
Op eenen zelven Godt, die met zijn zonne en wolcken
Beregent en beschijnt den oogst van alle volcken,
Van daerze[1] in 't oosten rijst, tot daerze in 't westen zinckt;
En schoon de godsdienst dwaelt, verbastert, of verminckt,
Misverft, of opgetoit met glimpen, en vernissen;
Geen afgodist, hoe wilt, wil zijne ongodtheit[2] missen,
En liever stroom, en boom, en bergh, en bosch, en steen,
Gedierten, aepetant, woestijn, wanschapenheên,
En monsters, en gespoock bewieroocken, en eeren,
Dan heel godsdiensteloos zijne erfgewoonte ontbeeren.
Gebeden, offerhande, altaer, en heilighdom,
En tempels, rijck of arm, de weerelt door alom
Gezaeit, eeu in, eeu uit, en namaels noch te zaeien,
Bewijzen hoe elck een de Godtheit zoeckt te paeien
Door eenigh kerckgebaer: en dees belijdenis
Getuight dat dit een recht by alle volcken is,
De Godtheit met ontzagh eerbiedigh te bejegenen,
Die d' overtreders straft, godsdienstigen kan zegenen.
Dees drift schijnt van natuure in 's menschen hart geplant,
En doorgaens voortgereickt, gesterckt van hant tot hant,
Zoo vast dat iemant, die het tegendeel wil leeren,
Natuur en heuren staet en recht schijnt om te keeren.
Doorreis den aertboôm: vraegh de tijden lang voorheen
Gesleeten[3], eeu op eeu: bera u met[4] Hebreen,
Chaldeen, Egyptenaers, twee slagh[5] van Indiaenen,
Wijsgeerige Arabiers, en Griecken: volgh de vaenen
En arentstanderen van Rome: spreeck den Gal,
Den Tarter, Rus, en Duitsch: zy wijzen overal
Op eenen zelven Godt. hun schoolen, priesterdommen,
Natuurwijze[6], en Sibille, en spreeckenden, en stommen,
Op boeckstaef, starrekunde, en tekens afgerecht,
Een wijsheit, die gebloemt in loofwerck[7] spreucken vlecht;
Zy melden eenen Godt, een ongeschapen wezen.
Zy leeren eenen Godt aenbidden, dienen vreezen;
Behalve dat men gansch veraerde wilden vint,
Of eenen waenwijs, die uit ragh een weerelt spint,
En eer een dier gelijckt, en gaerne Godt wil derven,
Om, als een stinckend kreng, naer lijf en ziel te sterven.
Dees groote eenstemmigheit is een bewijs, zoo hecht (*a*)
En klaer dat niemant Godt kan lochenen met recht.
De wijze en domme beide op eene wijze spreecken.
De domme wort by wijl misleit door booze treken;
De wijze nimmermeer, zoo lang hy 't licht bewaert,
En van dien titel niet verandert, noch veraert.
Wat uit de willekeur des menschen komt te spruiten,

[1] T.w. de zon. — [2] Afgod. — [3] Voorbijgegaan. — [4] Raadpleeg de vroegere gewoonten, de geschiedenissen van de. — [5] Soorten. — [6] Natuurkundigen. — [7] In fraaie vormen verhuld.

(*a*) Het overeenstemmen aller volcken, in het bekennen der Godtheit, heeft hare oirzaeck,

Is ieder niet gemeen, en moet op veelen stuiten,
Of wort verscheidenlijck gevolght en opgevat,
En niet doorgaends bestemt, verandert zich, en spat
Dan hier dan ginder uit. de wilden zijn genegen
Te volgen hunnen aert, en kromme en slimme[1] wegen,
Vermijden wat hun' lust en boosheit innetoomt.
Zy mosten billijck dan, naerdien de boosheit schroomt
Voor Godts rechtvaerdigheit, de Godtheit los verwerpen;
Noch wetenze 't geloof hun kindren in te scherpen,
Dewijl Godts kennis traegh gesmoort wort in 't gemoedt;
Hoe woest en wilt het zy veraert, en opgevoedt;
Hoe bijster elck verscheelt van anderen, in 't kennen
Der Godtheit, dieze ontzien te quetsen, en te schennen.
Om d' oirzaeck ga te slaen, waer door dees kennis spruit; (*a*)
Zy vloeit uit 's hemels mont, of wort geboren uit
Eene overleveringe, of schijnbaerheit[2] der dingen
En gront, en grontbewijs, die hunne kracht ontfingen
Uit overtuigingen van reden en bescheit,
Geensins te lochenen dan uit hardneckigheit.
De mont des hemels kon zich zelven niet beliegen.
Geen overlevering der oudren 't kint bedriegen
In zulck een hooftzaeck: want zy merckten uit wat stam
En ongeschapenheit hun wezen oirsprong nam.
Het schijnbaer[3] grontbewijs, bestemt[4] door 't licht van reden,
Kon niemant wederstaen, als by zich overstreden,[5]
En door eenstemmigheit van allen vast gestelt,
Daer overlevering noch Godts orakel gelt;
Een grontbewijs, dat, schoon de mensch het wil verdrucken,
In 't hart gewortelt blijft, en niet is uit te rucken.
Het zy orakel dan, of overlevering,
Of licht van reêngebruick, waer door men dit ontfing;
De Godtheit bleeck zoo klaer, dat schrandren twijflen hoe men
Dees kennis heet, of leer, of zelf natuur zal noemen.
Hier stuit my een, en zeght: waer toe veel overlegh? (*b*)
Belieft het u, zoo baen den allerkortsten wegh,
Om Godt te vinden, en dus wijt niet om te draven.
Men hoeft van Memfis slechts dry mijlen door te graven
Naer 't roode meer, zoo zeilt de zeeman met een' lust
Uit onze noortzee kort aen d' Indiaensche kust.
Welaen, nu luistert toe. Godt is niet ver te zoecken.
De waerheit steunt op zich, en hoeft geen' bergh van boecken.
Geen droom, noch dronckenschap benevelt my, die ken
En buiten twijfel stel dat ick in wezen ben,
Niet eeuwigh was. zoo quam mijn wezen dan te spruiten
Van niet, of van een iet. van niet, dan kan niet sluiten:

[1] Slinksche. — [2] Klaarblijkelijkheid. — [3] Blijkbaar, klaarblijkelijk. — [4] Erkend. — [5] Versta Als zijnde den mensch al te machtig.

(*a*) en spruit uit Godts orakelen, of eene overleveringe, of eene overtuiginge van reden, geschept uit de schepselen en geregeltheit der dingen. — (*b*) Beknopt bewijs dat 'er een Godt is.

Want niet is maghteloos. zoo sproot ick van een iet.
Dit iet was eeuwighlijck in wezen voor het niet,
Was 't al, en eenigh al, en kende geene paelen.
Het was 't begin van al wat hier af quam te daelen:
Want was 'er buiten dit iet daetlijx, of in schijn,
Dat most nootzaeckelijck van niet gesproten zijn.
Is dit het enckel al, wat is 'er uitgelezen
Van wijsheit, goetheit, maght, dat in dit louter wezen
Niet entloos uitmunt? klim en klauter nu niet steil
Door doornehaegh, en rots: hier is uw hoop, en heil.
Kunt gy u zelven, en uw' oirsprong overweegen,
De Godtheit loopt u zelf met opene armen tegen.
Dit blijckt dan klaer, het zy men 't kort of lang bepleit, (*a*)
Dat Godt den mensch inzaeide een zaet en mogentheit
Van redenkavelen op 't geen de zinnen grijpen,
En deelen aen 't verstant, wanneer het koom te rijpen,
Waer door men sluiten kan dat een alleen gewis
Van niemant hangt, en dit der wezens oirsprong is,
Die by dit een bestaen, en willigh, als verbonden,
Gehoorzaemen zijn wet, en almaght. op die gronden
Berust d' eenstemmigheit van 't endeloos getal
Der tongen, zoo gedeelt in zeden overal,
En spraecke, en aert, en zin; doch eens in dit beseffen
Der Godtheit, als een wit, dat ieder staet te treffen,
Om 't wroegen des gemoets te paeien, en t' ontgaen
De straffen, die hierna en nu te wachten staen,
By reuckeloos verzuim van Godts natuur en wezen
Te kennen, en oprecht te minnen, en te vreezen.

BESPIEGELINGEN VAN GODTS EIGENSCHAPPEN.

Het Tweede Boeck.

Het licht, dat uit natuure en reden straelt, en schijnt, (*b*)
Waer voor onreden vlught, het misverstant verdwijnt,
Is als een morgenstar, in 't oosten opgerezen,
En heeft den ongodist verzekert, en bewezen
Dat Godt in wezen is, en niemant aen den dagh
Van dees nootwendigheit, en waerheit twijflen magh,
Ten waer hy, snooder [1] dan de dieren, in dit leven
De reden, en 't gebruick van reden, hem gegeven
Van dien algoeden Godt, te snoot misbruicken wou.
Een wachthont blijft zijn' heer, oock in der doot getrou,
En kent den meester, en weldoender, die hem voedde,
Terwijl hy nacht en dagh het huis bewaeckte, en hoedde:

[1] Ellendiger, dommer.

(*a*) Besluit dat 'er in den mensche natuurlijck eene mogentheit is, om Godt hier eenighzins te kennen. — (*b*) Voortgang, van het bewijs dat 'er een Godt is, tot Godts eigenschappen,

En zou het redelijck vernuft met harte of mont
Miszaecken[1] zijnen heer? gewis de trouwe hont
Beschaemtze in reden, die den naem van menschen voeren,
En hunne lastertong ter noot uit vreeze snoeren.
Nu staet ons ga te slaen in dees geheimenis (*a*)
Hoedanigh, en hoe groot, en wie dees Godtheit is,
Zoo verre ons reden en begrijp heur naer kan stappen,
En kennen, in natuure en aert, en eigenschappen,
En werck; terwijl de schors van 't lijf de ziel belet
Dees klaerheit in haer kracht t' aenschouwen, zonder smet;
En wy, met schaduwen en sterflijckheit betogen,
De Godtheit uit ontzagh met onze eerbiedige oogen
Bespieglen in 't verschiet, aen 't hemelschblaeu gewelf.
De Godtheit kent alleen op 't allernaeust zich zelf.
Toen Hiero, dwingelant van Syrakuze, vraeghde (*b*)
Simonides, wiens stijl van dichten hem behaeghde,
Wat Godt was, hielt hy by den wreeden koning aen
Om uitstel van een' dagh, hem noodig in 't beraên
Op zulck een zwaere vraegh. de dagh voorby gestreecken,
Verzocht de dichter noch, om 't antwoort uit te spreecken,
Twee dagen uitstel, en daerna een dubbeltal,
En telckens langer dagh. de dwingelant beval
Hem endelijck bescheit van dit vertreck[2] te geven:
Toen borst de dichter uit, door dwang hier toe gedreven:
Hoe ick my langer heb beraên, en afgepijnt,
Hoe my dit duisterer en min uitspreeckbaer schijnt.
Zelf Aristoteles bekent ons hoe 't onmeetbaer,[3]
Waerby men Godt verstaet en Godtheit, is onweetbaer.[4]
Oock zeght men lichter wat Godt niet is dan wat hy
In wezen is. wie zwijght, en schroomt van Gode vry
Te spreecken, weet volmaecktst van Godts natuur te spreecken.
De wijsten blijven zelfs in hunnen adem steecken.
De tongen stamelen in 't noemen van het geen
Onnoembaer is, en noit ontkleet[5] den mensch verscheen.
d' Onmooghlijckheit van Godt in zijn volkomenheden, (*c*)
Gelijck de schepsels, klaer te kennen, spruit uit reden.
Het werck des schepsels, en 's wercks oirzaeck staen gelijck,
En even eng bepaelt[6]; de Godtheit en de blijck
Der Godtheit in zijn werck al 't ongelijck. de paelen
Des schepsels kan men eens, maer nimmer achterhaelen[7]
Den onbepaelden Godt. geene evenredenheit
Is tusschen deze bey: want d' allerhooghste ontzeit
Zijn werck[8] d' oneindigheit, en sloot het binnen percken.
Om onze kennis dan, die zwack is, hier te stercken,

[1] Verzaken. — [2] Uitstel. — [3] Onmetelijke, eeuwige. — [4] Niet te kennen is. — [5] Van geheim ontdaan. — [6] Versta: de arbeid van den mensch en de mensch zelf hebben bepaalde grenzen. — [7] Kennen of bepalen. — [8] Zijn schepsel, den mensch.

(*a*) eenighzins afbeeldende hoedanigh, hoe groot, en wat Godt is. — (*b*) Onmogelijckheit van uit te spreecken wat Godt is; — (*c*) en reden van deze onmogelijckheit.

Ontzeght men eerst aen al wat uit Godts wezen straelt
Den aert der schepselen, door 's hemels maght bepaelt:
Dan eigent men aen Godt den hooghsten zoo veel punten
Van deughden, als men in 't geschapen uit ziet munten,
Doch ongelijcker en oneindighlijck in Godt,
Die ons volkomenheit besnoeit heeft en geknot
Van hooger tack en top, op datwe niet en steigeren
In hooghmoedt al te steil, en hem zijn wieroock [1] weigeren.
Door dit ontzeggen en toe-eigenen van 't een
En 't ander wort dan Godt, naer ons begrijp, beleên,[2]
Noch klaerder door 't ontzegh der dingen [3], in dit leven
Tot zijn volkomenheit den schepsele [4] gegeven:
Want noemt men Godt te recht een ongeschapenheit,
Dat 's waerheit in haer kracht, en klaer en meer gezeit
Dan iets toe-eigenen aen Godt, het geen de menschen,
't Zy goetheit, wijsheit, maght, ontfingen naer hun wenschen:
En ons verstant begrijpt aldus een zekre maet,
Daer Godts volkomenheit oneindigh hooger gaet,
En geene lucht den geest van d' allersnelste pennen
Kan draegen, om Godts streeck en voorgang naer te rennen.
Zoo Godt van eeuwigheit uit zich ontstaet, geen schijn (*a*)
Van reên gedooght dat Godt kon laeten niet te zijn:
Want zellefstandigheit, die maghtigh is te konnen
Ontstaen, geduurigh is geweest, en noit begonnen,
Of konde worden: maer dit leste wort ontkent
In Godts nootwendigheit van wezen, zonder endt.
Zoo Godt uit zich ontstaet, wort d' oirzaeck uitgesloten,
Door een nootwendigheit uit Godts ontstaen gesproten:
Maer Godt ontstaet uit zich: zoo lochent dit bescheit
Een onbestaenbaerheit in Godts bestandigheit.[5]
De Godtheit is geen stof: want stof laet zich bootseeren, (*b*)
En luistert naer de hant, die stoffen kan verkeeren.[6]
Oock is geen stof 't begin des werckers, die treet voor
In orden [7], 't werckstuck volght den wercker op zijn spoor.
Is Godt en stof het zelve, en een, en onverscheiden,
Zoo lijdt de Godtheit van zich zelve in 't toebereiden
En in 't veranderen der stoffe, die gevormt
Verbetert of verslimt, (het welck Godts aert bestormt,[8]
Zijn louterheit [9] ontkent,) en smilt aldus te gader,
Den wercker en de stof: dit smet de louterste ader.
Godt lijdt geen koppeling; want wat men t' zaemensmilt (*c*)
Is spader dan elck deel, dat wijt van Godt verschilt,
Die geene smilting lijdt, en d' eerste is van al 't ander,

[1] Hulde. — [2] Beleden. — [3] Door na te gaan wat er in God niet is, krijgt men klaarder begrip van God, dan door te probeeren te achterhalen, wat er in God wel is: door aan God te ontzeggen alle bepaald- en beperktheid, die met de volmaaktheid der geschapen dingen samengaat, komt men gemakkelijker tot het begrip der onbeperkte volmaaktheid. — [4] Den mensch. — [5] Bestaan. — [6] Vormen, omscheppen. — [7] Versta: die aan de stof voorafgaat. — [8] Aanvalt. — [9] Zuiver godsbestaan.

(*a*) Godt kan niet laeten te zijn. — (*b*) Godt is geene stof. — (*c*) Godt is niet t' zaemengevoeght.

't Welck door een anders maght zich min of meer verander.
't Gemengde is scheibaer, en wanneer 't zich scheiden laet,
Zoo keert een ieder deel in zijnen eersten staet,
Dan is het wezen van den mengelklomp verloren.
Dit voeght de Godtheit niet, die blijft gelijck te voren.
Waer eenigh wezen lijdt, daer woelt een strijdigheit (*a*)
In wezen en natuur, het welck de vrientschap[1] scheit:
Want waer gelijckheit is van aert, daer valt geen lijden.
Geen gelijckaerdigheit heeft ergens me te strijden.
Deze evenaerdigheit grijpt plaets in Godt alleen:
Zoo wort in Godts natuur geen strijdigheit geleên[2]
Waer strijt valt, moet in 't endt het zwakste een stercker wijken.
Maer Godt gevoelt geen' strijt; zoo kan hy niet bezwijcken.
Geen wezen lijdt gewelt uit zich, het welck zijn' aert
Beoorelogh[3], en zijn zelfstandigheit bezwaert:[4]
Dus werden geen gewelt noch onnatuurlijckheden
In Godts zelfstandigheit en wezen oit geleden.
Godt is geen lichaem, dat zijn maet en leden heeft, (*b*)
En deelbaer is; want dit zijn heelheit wederstreeft.
Zoo Godt een lichaem is, en iemant dit begunstigh';
Een lichaem is alleen natuurlijck[5], of wiskunstigh.[6]
Natuurlijck is het niet: want Godt wert noit beweeght.
Wiskunstigh is het niet: zijn louter wezen veeght
Den toeval uit[7], die geen wiskunstigh kan verlaeten,[8]
Dat zijn hoegrootheit heeft, en onderscheide maeten.
Elck lichaem is bepaelt, in 't ronde, of in 't gekant,[9]
En al 't bepaelde wort begreepen in 't verstant;
Eer nu ons eng begrijp Godts wezen zal omvatten,
En grooter zijn, zoo moet dees vaste grontvest spatten.
Een levend lichaem strijckt den prijs voor 't leveloos
In edelheit, en 't geen bezielt wort, leeft altoos
Door 't leven, hierom danck' het lichaem vry het leven,
Dat geene lichaemen in adel voor ziet streven,
Indien nu boven Godt niet eêlers is, wat schijn
Verbloemt dat Godts natuur een lichaem zoude zijn?
Godt is geen lichaem, neen: want d 'opperste beweger
Beweeght de lichaemen, en al 't gestarrent leger,
En blijft zelf onbeweeght; terwijl hy eeuwigh draeit
De hemelronden, dicht met starren overzaeit.
Een lichaem, dat beweeght, beweeght zich zelven mede,
Door toeval: maer die grijpt in Godts natuur geen stede:
En Godts natuure wordt geen lichaem toegepast,
Dan van verblinden, die hem zoecken by den tast:

[1] Harmonie der onderscheidene deelen. — [2] Geleden. — [3] Bestrijdt. — [4] Bemoeilijkt. — [5] Natuurlijk: dat een physiek bestaan heeft. — [6] Of in abstracten zin. — [7] Veeght uit: doet wegvallen. Toeval: meermalen in dit gedicht voorkomende, beteekent: de toevalligheden, de accidentia, alles wat niet tot het wezen eener zaak, de substantie, behoort, zooals kleur, vorm, gewicht, afmeting, enz. — [8] Versta: wat met een lichaam in abstracto niet kan plaats hebben, daar dit toch altijd gedacht wordt als hebbende afmetingen. — [9] Hoekig.

(*a*) Begrijpt niet strijdighs noch onnatuurlijcks in zich. — (*b*) Godt is geen lichaem.

Als eertijts 't Heidendom d' oneindigheit bekrompen
Besloot in rouwe stof van woeste mengelklompen,
Of ieder element, of oock in al de vier,
Of in het hemelsch heir, en zijnen ommezwier;
Of noemden Godt de ziel der weerelt tegens reden;
Of maelden hem een' mensch, met ommetreck en leden.
Dus dwaeldenze in den droom, en buiten recht bescheit,
Onkundigh van Godts zuivre en loutre eenvouwigheit.[1]
De toeval eigentlijck geensins in Godt kan hangen: (*a*)
Want wat voltrocken is, dat kan niet meer ontfangen.
De toeval wort alleen het wezen bygezet,
Waeraen noch iet ontbreeckt, eer 't in zijn wezen net
Voltrocken is: maer Godt, verheerlijckt door de straelen
Van zijn volkomenheit, en die begin, noch paelen,
Noch oirzaeck kent, waer door hy tot dees hoogheit klom,
Behoeft den toeval niet tot zijn volkomendom.[2]
Het wezen wort gevolght van toeval, min volkomen.[3]
Dit gaet Godts kroon te na, die wort hem niet benomen
Door onvolkomenheit. Godts loutre eenvouwigheit
Gedooght in ons begrijp ter noot[4] het onderscheit
Van zellefstandigheit, en toeval. in Godts wezen
Wort d' enckle wezenheit ten hooghste ons aengeprezen:
Want Godt is enckel zijn, en wezen; daerom sluit
Godts loutre eenwezenheit alleen den toeval uit.
Waer toeval stant in grijpt, daer zijn verwisselingen;
Want toeval, uit zijn' aert, vaert uit en in de dingen.
Wort dan de Godtheit iet toevallighs toegepast,
Zoo wortze wisselbaer[5]; zoo lijdt de Godtheit last:
Maer 't luidt ongoddelijck dat Godts natuur verandere.
Wie huwt dan zelfstant hier en toeval aen elckandere?
Al wat toevalligheit in zich heeft, is niet al[6]
Het geen zijn aert vereischt: want hier het toegeval
Wort buiten 't wezen van zijn steunzel zelf gevonden:
Maer Godt is louter al wat in hem is te gronden;
Zoo wort de toeval dan met recht in Godt gewraeckt,
Ten waer men in hem zocht iet dat geen Godtheit raeckt.
Godts wezen zelf heeft noit van buiten iets genoten,
Het welck natuurlijck uit zijn wezen blijft gesloten;
Dewijl het buiten zich niet anders leenen kan;
Want niet eenvouwigers, niet zoo eenformighs dan
Godts wezen in zich zelf gelooft wort, en geprezen:
Maer Godts zelfstandigheit is eigentlijck zijn wezen:
Dus is 't zelfstandigheit al wat Godts wezen heeft,
Aen wiens eenvouwigheit geen toeval hangt, noch kleeft,

[1] Eenvoudigheid: wat op geene wijze is samengesteld. — [2] Versta: behoeft de toevoeging der accidentia niet tot volmaaktheid. — [3] Versta: „toeval" is iets onvolmaakters dan „wezen" of zelfstandigheid. — [4] Ter nauwernood, eigenlijk niet. — [5] Veranderlijk van aard. — [6] Volkomen.

(*a*) In Godt is niet toevallighs.

Noch nimmer hechten zal, ten zy men ons wil leeren
Dat Godt verandren kan, vermindren, en vermeeren.
Uit dit ontzeggen[1] vloeit, als uit de bron een vliet, (*a*)
Dat Godt zijn wezen, en natuur is, anders niet:
Want wou men buiten dit in Godt noch iet gehengen,
Men zou de louterheit van Godt met iet vermengen,
En buiten Godts natuur en zijne louterheit
Iet eigenen aen Godt, 't welck zijn natuur ontzeit.
Dewijl Godts wezen is 't eenvouwighste van allen, (*b*)
Zou 't iemants oogh misschien en inzicht niet gevallen
In eigenschappen Godt, met onderscheit gedeelt,
Te zien door 't zwacke brein des menschen afgebeelt;
Daer deze eenvouwigheit in 't minst niet kan gehengen
Haer in verscheidenheên van dingen te vermengen;
Een mengsel, dat rechtuit met Godts natuure strijt.
Wat raet om onzen hals t' ontslaen van dit verwijt?
Indien hier middel waer Godts wezen te bevatten
Op eene wijze en blick, en zonder uit te spatten
Tot dees verscheidenheên; wy schoven flux een schot
Voor dees vrymoedigheit, en riepen: Godt is Godt:
Maer dan bleef Godts natuur met zijn hoedanigheden
Noch even onbekent, en buiten 't perck van reden:[2]
Dies dwingen reden, noot, en nut ons toe te treên
Op dees verscheidenheit, om dit eenvouwighste Een
Te grijpen dus beknopt, gelijck gemengde dingen,
Die door hun form en stof en anders t' zamenhingen:
Want d' opperste openbaert zich zelf naer ons verstant,
In menige eigenschap, zijn werckstuck ingeplant,
En 't zienelijck heelal, in zoo verscheide stucken,
Om zijn eenvouwigheit in ieders hart te drucken.
Wie d' eigenschappen dan der Godtheit gadeslaet,
Gebruicktze als kenbaerheên, geen mengsel in der daet,
Noch veelheit. 't eenigh Een, eenvouwigh, zuiver, simpel,
Wort nimmermeer gesplitst, noch weet van kreuck, en rimpel.
Het menschelijck geslacht, dat in den aenvang vroegh (*c*)
Zijne oogen op den aert van alle dingen sloegh,
Zagh eene ontelbaerheit van veel verscheidenheden
In 't wezen van natuur, van boven tot beneden,[3]
En stont, gelijck verbaest, voor zulck een groot gesticht.
De wijzen zagen in verscheidenheên een licht,
Dat hen op eenen[4] wees en allereersten vader,
Waeruit dees veelheit sproot; als uit eene eenige ader
Veel beecken: als een bosch van telgen[5] uit een' stam.

[1] T.w. uit dit ontzeggen, ontkennen, van eigenschappen, die alleen bij geschapen dingen gevonden worden, maar niet bij God, aangezien zij onvolmaaktheden zijn, volgt, enz. — [2] En kon men er verder niet over redeneeren. — [3] Van de hoogste tot de laagste schepselen. — [4] Eenen vader, d.i. God. — [5] Takken.

(*a*) Godt is louter wezen. — (*b*) Het is noodigh Godt in zijne eigenschappen dieper te bespiegelen. — (*c*) De talrijckheit van veele wezens wijzen naar een eenvouwigh wezen.

De waenwijs, toen bedrogh, en baet- en staetzucht quam
Ter weerelt, en het volck van simpelheit [1] veraerde,
Genaeckte niet den stam, die maght van telgen baerde,
Noch oock de bronaêr, die zoo veele beecken teelt,
Maer nam het werckstuck aen voor de oirzaeck, en het beelt
Des heeren voor den heer, en eerde d' eigenschappen
Der stoffen zelfs, als Godt. langs deze wenteltrappen
Geraeckt d' ontelbaerheit der Goden vast [2] in zwang,
Gesteven door genot, schijnheiligheit, en dwang.
Men moet dan d' eigenschap der dingen onderscheiden
Van Godt, wiens ooghmerck was ons hooger op te leiden
Naer hem, wiens eigenschap van 't wezen niet verscheelt;
Wiens simple [3] eenvouwigheit gemengt wort, noch gedeelt.
Om d' eigenschappen dan des oppersten t' ontvouwen (*a*)
Ten minste zommigen, en hem hier door t' aenschouwen
In zijn hoedanigheên, ontleenen wy geen licht
Uit openbaeringen, orakel, en gezicht,
Geschiedenisse, en spreuck van Godts gewijde bladen;
Maer zullen met natuure en reên ons eerst beraeden,
Om voeghelijck het vlies te lichten van het oogh
Des schemerenden, die ten eerste niet zoo hoogh
Kan opzien in dien glans, en vreest geloof te geven
De nimmer faelbre blaên [4], door 's hemels Geest beschreven,
Die als met zijne hant de hant der schrijvers trock.
Hy volge dan natuur en reden met zijn' stock.[5]
Wanneer de mist van 't glas der oogen is gestreecken,
Zal 't licht opklaeren, daer hy eerst van zat versteecken.
Wat Godt ge-eigent wiert met reden en bescheit (*b*)
Van wijzen, eeu op eeu, genegen en bereit
Te volgen 't rechte spoor van 't opperste behaegen,
Dat magh den titel van Godts eigenschap wel draegen.
Deze eigenschappen zijn de weerelt door bekent,
En lang, van hant tot hant, in 't reedlijck brein geprent,
Oock zulx dat zy den naem van redelijck verliezen,[6]
Die voor 't gemeen besluit den dootschen onwegh [7] kiezen,
En volgen in woestijne, en wildernisse onnut
Een Heidensch slagh, dat lang den mensch heeft uitgeschudt.
Het algemeen besluit der wijzen melt de zotten,
Die eigenzinnigh, hier en daer, te zamen rotten.
Bewijs heeft uit by hen. geen een en twee telt dry.
Zy lastren 't wackere oogh in hunne suffery.
Aldus kan eigen waen verstant en zin verduisteren.
Een halssterck [8] muilpaert wil naer toom noch sporen luisteren.

[1] Eenvoudigheid; eerste onschuld. — [2] Voortdurend meer. — [3] Loutere. — [4] Aan de H. Schrift. — [5] Als tastend met een stok. — [6] Versta: zóózeer, dat zij niet meer redelijke wezens te noemen zijn, die.... — [7] Dwaalweg. — [8] Halsstarrig, koppig.

(*a*) Godt eigenschappen staen eerst te bewijzen buiten den bijbel, door het licht van natuure en reden. — (*b*) Alle wijzen schrijven Gode zijne eigenschappen toe.

d' Eenvouwigheit van Godt gemoetme, en zweeft vooruit, (*a*)
Een eigenschap, die stip en louter buiten sluit
De t' zamensmilting van al 't onderling verbonden;[1]
Een t' zamensmilting noit in Godts natuur gevonden.
In alle schepslen zijn veel dingen onderscheên,[2]
Oock in der daet; maer in der dingen schepper een
En 't zelve. vraeghtge hoe Godts eigenschappen scheelen,[3]
Indienze eenvormigh zijn, en d' eenheit hangt in veelen?
Zy zijn alleen in 't brein verscheiden opgevat,
Naer menschelijck begrijp, en reden, buiten dat
Vermelt haer onderscheit geen daetlijckheit van binnen.[4]
De t' zamensmilting hangt in ons verstant, en zinnen:
In Godt is louterheit. wie reuckloos anders sluit,
Voorziet niet wat gedroght uit dezen nevel spruit.
Volkomenheit veraert terstont in 't onvolkomen,
Indien de louterheit Godts wezen wort benomen:
Want spreeckt men eigentlijck, de Godtheit blijft altoos
Een louterheit, een geest, lichaeme- en stoffeloos,
Geensins aen eengegroeit, onmaghtigh iet te lijden,
Volkomen, ongedeelt, geheel aen alle zijden,
Geensins deelachtigh, noch bestaende uit onderscheit
Van toeval, form en stoffe, en zellefstandigheit,
Noch eenige oirzaeck, 't zy uitwendigh, of inwendigh.
Dus staet d' eenvouwigheit in louterheit bestendigh.
Maer 't lustme dieper in Godts heilighdom te gaen,
Ten dienst van elck wien 't lust dees godtsspraeck te verstaen.
Wie zou niet wenschen met de Godtheit te verkeeren,
Om in ootmoedigheit en stilheit aen te leeren,
Tot dat, van 't sterflijck pack ontslagen, dees gordijn
Geschoven werde[5], en Godt ons levendigh verschijn'?
Die d' eerste wercker is der stoffe kost niet wezen
Dan stoffeloos, naerdien zelfs d' eerste stoffen rezen
Uit zijne alwerckzaemheit: hierom is Godt geen stof.
De stof, indienze wercke en voortbreng' fijn en grof,
Verandert, en veraert: maer Godt blijft onbewogen,
En wil veraerden noch verandering gedoogen,
In zijn natuur; zoo kan de Godtheit stofwijs[6] niet
De steun en oirzaeck of beginsel zijn van iet.
Wil Godts eenvouwigheit geen lijbre[7] maght gehengen
In zich, zoo kan geen maght zijn louterheit vermengen.
Waer mengsel is, daer zijn verscheide dingen een,
Verknocht door eenen bant te zamen in 't gemeen,
En dees verknochtheit eisch een oirzaeck tot verbinden;
Zoo most men buiten Godt een' t' zamenhechter vinden,

[1] Versta: van alles, dat onderdeelen heeft. — [2] Onderscheiden. — [3] Verschillen. — [4] Versta: buiten dat bestaat er in werkelijkheid geen onderscheid van eigenschappen, door den mensch slechts denkbeeldig opgevat. — [5] Wordt weggeschoven. — [6] Stofsgewijze: zooals bij stoffelijke dingen het geval is. — [7] Lijdbare, aan mogelijke vervorming onderhevige.

(*a*) Godts wezen is eenvouwigh en ongemengt.

Die voor dit mengsel leefde, en 't mengsel t' zamen lijmt:
Maer deze haegemunt[1] klinckt valsch, en ongerijmt.
De stoffescheider kan gemengde stoffen scheiden,
Dies eischt de mengelklomp een' scheitsman tusschen beiden,
En d' algemeene bant, die 't mengsel t' zamenhielt,
Gebroken, als een snoer, zoo leght de klomp vernielt.
Gezonde reden kan van Godt dit geensins dencken;
Want zijne louterheit zich nergens door laat krencken.
In alle mengselen bestaet hun deught in 't deel[2]
Zoo groot noch edel niet, als t' zamen in 't geheel;
Ick spreeck van deught en waerde in dit geheel begreepen:
Want een gedeelde waerde is slechter, meer beneepen
In 't deel dan in 't geheel. bestaet Godts waerde dan
By 't mengsel van 't geheel, zoo moet de Godtheit van
Een ieder deel en lidt haer deught en waerde ontleenen:
Dat 's onvolkomenheit, die noit heeft doof gescheenen[3]
Godts louterheit, en glans, die geen vermengen lijdt,
En rijck in 't eenigh is. geen aenstoot, hoe men wrijt,[4]
Kan Godts eenvouwigheit van haeren glans versteecken.
Een diamant alleen kan diamantsteen breecken.
't Getal van een gaet voor 't meervouwigh. in het veel
Heeft menigh enckel een alleen zijn eenigh deel:[5]
Wie durf dan Godt, die 't eerst van al is, laeger zetten,
En 't ongemengelt een met mengeltal besmetten!
Godt leent van buiten geen nootwendigheit, maer geeft
Nootwendigheit aen al wat op zijn wezen zweeft.[6]
Dus blijft geheel en al hier 't mengsel uitgesloten,
Het welck bestaet uit veele, in eenen klomp gegoten.
Eenvouwigheit verworpt de veelheit, en houdt stant
Als veelheit innestort, door 't springen van den bant.
Volkomenheit bezit in Godt de hooghste trappen, (*a*)
En straelt, gelijck een zon, uit al Godts eigenschappen,
Met zulck een' vollen glans, dat gy niet noemen kunt
Een eigenschap, waerin haer licht niet uit en munt.
Zoo deze in Godt bezweem[7], de Godtheit most bezwijmen.
Och, ofze mijnen geest met haeren gloet in 't rijmen
Ontstack, hoe zou men Godt zien gloeien in mijn dicht,
Dat nu niet steigren kan in 't ongenaeckbre licht
Van Godts volkomenheit, waer van in 't aerdtsche leven
Den schepselen alleen een voncksken is gegeven!
Verbeelt u eens, wat is gezicht, en scherp gehoor,
In oogh en oor? en Godt is enckel oogh en oor.
Wat hoort, wat ziet hy niet, die zich laet zien noch hooren,
Dan in een' schijn en klanck, uit dien volbouden toren,

[1] Slechte, ongangbare munt. — [2] Versta: de voortreffelijkheid niet in één der bestanddeelen. — [3] Verduisterd heeft. — [4] Zich daartegen kant. — [5] Versta: door de samenvoeging der verschillende deelen tot één geheel bestaat menig wezen. — [6] Versta: wat naar Zijn wil bestaat. — [7] Bezweek.

(*a*) Godt is volkomen.

Wiens spits het al deurboort, en altijt hooger rijst,
Daer lucht noch geest een pen kan draegen, die niet yst,
En naeu in 't stijgen heeft den laeghsten trans getroffen,
Of zy komt al verbaest van boven nederploffen,
En roept: sluit d' oogen toe, en staeck uw onderwint: [1]
In Godts volkomenheit zijn alle starren blint.
Begrijp beknopt al wat gy buiten Godt moet loven,
De Godtheit gaetze in haer volkomenheên te boven.
Zy steunt niet buiten zich, maer blijft onwrickbaer staen
In haer eenvouwigheit. geschape wezens slaen
Alleen het oogh op haer volkomenheên te zamen,
En hun bepaeltheit zwicht, en moet zich billijck schaemen [2]
Voor 't onbepaelde goet, dat alle goet bepaelt,
En medeelt van zijn deught, die entloos nederstraelt,
En neêrvloeit in 't heelal. de Godtheit, uit de toppen
Van haer volkomenheit, stort neder, als by droppen,
De gaven van dit goet, naer dat het haer behaeght,
Daer elck den titel van volkomenheit af draeght
Naer d' uitgift, afgestort van 's hemels tinne en daecken,[3]
By geen volkomenheên van laeger te genaecken:
Want wie 't oneffen der volkomenheên gelijckt [4]
By een, bevint hoe hier het minder 't meerder wijckt;
En als men 't meeste goet bejegent, in dees schimmen,[5]
(Want dit heelal is nacht by Godt) dan baet geen klimmen
Naer hooger, en men blijft voor 't allerhooghste staen,
't Welck volstaet, en hier hangt niet onvolkomens aen.
Wat deught den schepselen, Godts werck, wiert ingeschapen,
Die was in d' oirzaeck eerst, als 't koningklijcke wapen
In 't gouden zegel, eer het stont in wasch geprent.
Dus blijckt, in 't endigh en 't volkomen, zonder endt,
Eene evenaerdigheit in deughden: want zy zweemen
Naer Godts volkomenheên, daer zy haer kracht uit neemen;
Hoewelze oneindelijck in d' oirzaeck munten uit,
Doch eindigh in het werck, dat uit zijne oirzaeck spruit.
In 't noodige bestaen van Godts volkomen wezen,
't Welk niet kan niet bestaen, wort zulcks ons aengeprezen
't Volkomen wezen van deze onuitputbre bron,
Dat zoo dit wezen niet in wezen wezen [6] kon,
Het waer de bronaêr niet noch oirsprong van de stroomen,
Die zulck een' Oceaen uitlevren. dit volkomen
Stuit nergens op een strant, wort nimmermeer gepeilt
Van dieploot, noch vernuft, dat op dien afgront zeilt.
In dees volkomenheit is zadtheit [7], en genoegen.
Hier mangelt niet: hier is niet anders by te voegen:
Gelijck een schael, vol wijns geschoncken aen den rant,
Geen druppel meer verzwelght: gelijck de zon, van brant

[1] Uwe poging. — [2] Moet redelijkerwijze terugwijken. — [3] Elk geschapen wezen heeft die volmaaktheid, welke haar van Boven, door God, is medegedeeld, en kan het zichzelf niet tot een hoogere volmaaktheid opklimmen, b.v. een plant kan geen dier worden. — [4] Vergelijkt. — [5] Versta: en als men in deze schaduwen het hoogste zoekt. — [6] Bestaan. — [7] Verzadiging, volheid.

En levend licht en gloet doorstraelt, doorgloeit ten vollen,
Geen' gloet in haeren kloot, terwijlwe hem zien rollen,
Rontom de weereltkloot om hoogh, meer zwelgen kan:
Gelijck de lucht volpropt, niets ydel laet noch wan.[1]
Maer laet ootmoedigheit de stoute tong betoomen:
Haer onvolkomenheit ontluistert Godts volkomen,
En stamelt woort op woort. de schildergeest verdwaelt,
Die met zijn doove verf het vier van Troje maelt,
Of 't gloeien van de zon, gelijckze straelt in 't leven.
Waerom? geen doove[2] stof is zulck een kracht gegeven.
Godts enckele eenigheit in wezen vloeit en drijft (*a*)
Uit zijne eenvouwigheit, die buiten mengsel blijft,
En geensins t' zamenhangt uit ondereengegoten
Verscheidenheên; gelijck al wat uit stof gesproten,
Door eenen bant verknocht, uit form en stof bestaet,
En weêr aen deelen spat, in 't breecken van den draet.
In d' eenigheit wort Godts volkomenheit gevonden,
Die geenen bant behoeft, en al wat hangt verbonden
In adel overtreft, en roept: ick ben 't alleen,
Die uit my zelve ontsta[3], het eenigh louter een,
Waeruit d 'ontelbaerheit van zoo verscheide dingen,
Als beecken uit haer bron, eene enckelheit ontfingen,
En daerze in eindigen. Godts enckelheit stelt maet
Aen elcks hoedanigheit, hoegrootheit, aert, en staet.
Oock blijcktze in ieder werck, het welck in alle deelen
Zijne oirzaeck dancken moet: en naerdemael de veelen
Of veelheit in getal, en eene eenzelfheit[4] vast,
Als eigenschappen, staen de wezens toegepast,[5]
En deze eenzellefheit en veelheit, als de straelen
Van water, uit haer bron, het enckle wezen, daelen,
Zoo blijft deze eenigheit een eigenschap, geplant
In 't wezen, op zich zelf, in eenen vasten stant.
Kan geen volkomenheit den oppersten gebreecken,
Zoo kan geen menighte van Goden hem versteecken
Van d' enckele eenigheit; 't en waer men tegens reên
Optellen wilde meer volkomenheên dan een:
Maer dit beschaemt zich zelf, naerdien de troongenooten
Door onvolkomenheên, uit hunnen troon gestooten,
Ter aerde storten, in den twist om 't onderscheit.
Het hemelsche hof gedooght in d' oppermajesteit
Geen mangel, nochte smet; dies onderscheit de sprengkel
Der onvolkomenheit Godts eenigh een en enckel
Van d' opgetelde Goôn en Godtheên, lang alom
De weerelt door gezaeit, by 't blinde afgodendom:
Hoewelze noch doorgaens in top een Godtheit zetten,
Van zoo veel minderen gehoorzaemt in haer wetten.

[1] Niets ledig laat noch lek (open). — [2] Doffe. — [3] Besta. — [4] Bestaan op zichzelf. — [5] Het geschapene is toegekend.

(*a*) Godt is een, enckel, en alleen.

Waer d' allerhooghste maght in veelen zit gedeelt,
Is geene monarchy; want geen regeerder scheelt [1]
Van anderen, naerdien zy evenmoedigh draven,
En een' gemeenen last gelijckerhant hanthaven:
Dus blijckt in dit gebiet een medeelachtigheit
Van maght, en van gezagh, en glans, en majesteit;
Want ieder draeght zijn deel: zal nu de staetbant klemmen,
Die dees gedeeltheit bint, zoo gelt 'er overstemmen,
En elck byzonder zwicht voor 't algemeen gebiet:
Dat voeght den aertsmonarch des hemels zeker niet;
Dies zit eene enckle maght in top van 't rijck der rijcken,
En 't laeger moet de vlagh voor 't enckel eenigh strijcken.
Dit blijckt ons in natuure, in burgerlijck gezagh,
En kunst. een zon verlicht al 't aertrijck met den dagh.
Een ziel alleen regeert in 't lichaem al de leden,
Een veltheer 't gansche heir, een vorst zoo veele steden,
Een eenigh roer de hulck, in 't grondelooze nat.
Een uurwerckveder drijft zoo menigh ysren radt:
Op dat ick oversla den koning van de byen,
Die onder 't eenigh hooft te velde gaen, en stryen.
Zoo staet, natuur en kunst ons tot dees waerheit leidt,
Wie lochent dan met recht Godts enckele eenigheit,
Die staeten wetten stelt, de vorsten kan regeeren,
Natuur in wezen houdt, de kunsten doet vermeeren?
Wat overeenkomst van een veelheit spruit uit een,
Die moet nootzaeckelijck bestaen by een alleen:
Nu zienwe in elck geslacht een eenigh, 't welck de veelen
Een maet verstreckt; aldus ontfangen zy en deelen
't Meervouwigh uit het een: maer d' overeenkomst van
't Meervouwigh steunt alleen op 't wezen: hierom kan
Geen veelheit, maer het een, voor andren uitgelezen,
Alleen 't beginsel van alle andre dingen wezen.
Het eigen wezen van al wat gevonden wort
Is een alleen; maer Godt, in veelen uitgestort,
Alleen zijn wezen is, en anders niet. waer blijven
De droomers nu, die meer dan eene Godtheit drijven? [2]
Daer menige ordens zijn, in hoogheit ongelijck,
Zal 't noodigh zijn dat d' een voor d' andre orden wijck'
In waerde, en in gezagh; of staenze t' zamen effen,
Zoo deelenze in haer' staet; zoo magh zich geen verheffen;
Want elck ontleent en treckt uit 's anders haere maght:
Zoo heeft dan elck gebreck van heerlijckheit, en kracht,
En geen van allen is voltrocken, en volkomen.
Dit kan men niet van Godt gevoelen, zonder schroomen,
Die door volkomenheit de kroon der kroonen spant,
Daer 't enckel een in blinckt, de schoonste diamant.
Indien de Godtheit quaem t' aenschouwen haers gelijcken,
Zy most haer veêr en kroon voor eenen Fenix strijcken,
Die zijn geheilight hooft verheft in onzen dagh,

[1] Verschilt. — [2] Voorstaan, verkondigen.

En bromt, naerdien hy noit zijn wedergade zagh;
Terwijl met zonnegout en purper, om zijn vlogels,
Besprengkelt, en gevolght van eenen stoet, geen vogels
Hem onder d' oogen zien dan met eerbiedigheit,
Daer zulck een regenboogh den eenigen geleit
Naer d' oude Zonnestadt [1], gewoon de fenixveêren
Met tempel en altaer en wieroockvaten t' eeren,
In stede van den Godt, die enckel blijft en een,
En alle schoonheit schiep, daer oit de zon op scheen.
Men vraege Trismegist, in wijsheit hoogh te zetten,
Die den Egyptenaer door onderwijs en wetten
Zoo lang van overouts Godts licht ontsteecken heeft,
Waerom hem 't volck den naem van Drymael grootste geeft.
Helaes, had Zonnestadt behartight 's helts geboden,
Zy zou Godts enckelheit in endelooze Goden,
Niet lochenen, door vier, altaer, en offersmoock,
Noch dieren niet alleen, maer geen ajuin en loock,
Als Godtheên, eeren, en die gruwelen verbloemen.
Hy noemt Godt naemloos; want men hoeft hem niet te noemen,
Die geenen naem behoeft, nu 's wezens enckelheit,
Zijn eigenschap, hem klaer van andren onderscheit.
Dus spreeckt dit groot vernuft. dit leeren tien Sibillen [2]
De leerzaemen, die Godt en waerheit leeren willen.
De wijste wijzen zelfs, befaemt in 't Heidendom,
Bestemmen eenen Godt, en d' eenigheit alom;
Hoewel dees kennis wiert benevelt van veel droomen,
En 't licht, als door een wolck, hun toestraelde onvolkomen,
Die meer tot wellusten en ydelheit gezint,
Of traegh in 't onderzoeck, te reuckeloos en blint,
Op 't spoor van blinden, vast den onwegh [3] innesloegen,
En in 't verscheenen licht zich al t' ondanckbaer droegen.
Dus raeckt de logentael in zwang, met eenen schijn
Van waerheit, en zy snoerde een' aenhang aen haer lijn.
Godts eenige enckelheit wort Godeloos gelastert.
Der Goden aental groeit, terwijl het volck verbastert.
De spraeck der wijzen volght 't meervoudige getal
Van Goden, naer den stijl [4], de staetzucht ten geval.
De reuckeloosheit kan den middelwegh niet raemen:
Zy lochent d' enckelheit of lochentze al te zaemen.
Dees eert geen Godtheit, die veel hondert aen een rist.
Dit past den afgodist [5], en dat den ongodist.[6]
Dat Godt oneindigh is, voor 't licht van reden bloot leit, (*a*)
Die hem volkomen schat in wezen, in hoegrootheit,
In zijn hoedaenigheit, in wijsheit, goetheit, maght,
En ieder eigenschap, uitwercking, deught, en kracht.
Al watge in Godt gemoet, getuight hy is onendigh;

[1] Heliopolis. — [2] Heidensche waarzegsters. — [3] Dwaalweg. — [4] De opvatting. — [5] Heiden. — [6] Godloochenaar.

(*a*) Godt is onendigh.

Het zy hy zich bespiegle inwendigh, of uitwendigh;
Inwendigh, in ontstaen en wezen onbepaelt;
Uitwendigh, in 't heelal, dat uit zijn wezen straelt;
Hy ziet d' oneindigheit omvatten al 't volkomen,
En 't wezen en ontstaen, en al wat uitgenomen
Wat heerlijck in hem schuilt, of uitschijnt in het oogh
Der schepselen: hoe diep, hoe lang, hoe breet, hoe hoogh,
Geen wezen is 'er, niets uitneemende gesproten,
Dat van zijn wezen niet bevat wort, en besloten
In d' aertsvolkomenheit van zijne oneindigheit.
Dees hemelsche eigenschap den schepper onderscheit
Van 't schepsel, onvoorzien van zulck een prachtigh wapen;
Hoewel 't ontzeght in Godt en Godtheit 't geen 't geschapen
Bepaelt, het stelt nochtans iet onbegrijpzaems vast,
Dat d' onbegreepenheit van Godts natuure past.
d'Atheensche wijsheit pooght in dit geheim te dringen,
En noemt de Godtheit Pan, of d'Alheit aller dingen;
Want wat 'er is, en was, en namaels worden zal,
Verbeelt u endeloos [1] de Godtheit is het al,
Der dingen Oceaen, naerdien men daer kan visschen
Ontelbren overvloet van licht, gestaltenissen,
Schakeersel, wezens, deught, en haer volkomenheên,
Als in een' boezem van al 't edelste by een.
Hier wenschte ick tong, en tael, om uit te spreecken hoe men
Der dingen eerste en endt met eenen naem zou noemen,
Die [2] naemloos is, en blijft, en geenen naem begeert,
Of naemen zonder endt, waer door hy wort vol-eert,
En teffens uitgedruckt. wat tong heeft dit vermogen?
Geen tong: want wist men dit, Godt bleef [3] niet onvoltogen
In zijnen ommetreck [2]; wanneer men in de school
Van Griecken zulck een zon wil tekenen met kool.
Maer om d' oneindigheit naer 't leven af te maelen,
Behoeftze zelf van zelf in ons verstant te daelen,
Zich uit te schilderen in haer oneindigh licht:
Al maeltze zich ten deele in 't eindigh voor 't gezicht
Der menschen, die den dagh der Godtheit lang versliepen,[4]
Hoe klaer dees opging, en gezien wiert in 't verdiepen
En in 't verhoogen van het licht en duisternis
Der schepselen, waerin Godt onvolkomen is
t'Aenschouwen, noch ter tijt, tot dat de ziele ontbonden
Het morgenlicht verschijn, van nacht noch avontstonden
Gevolght, en nagetreên, en zy verdraegen magh
d' Oneindigheit te zien, op haeren schoonsten dagh.
Indien oneindigheit Godts wezen wiert benomen,
Dat lochende terstont 't volkomenste volkomen
In wezen, en ontstaen, nootwendigheit, en kracht,
Uitwerckinge, enckelheit, eenvouwigheit, en maght,

[1] Versta: dat de Godtheit is het al. — [2] n.l. God. — [3] Versta: God zou zijn: niet-onvoltogen in zijnen ommetrek, dus: beperkt, terwijl Hij toch „zonder ommetreck" is: zie B. 1, v. 1074, en hieronder v. 736. — [4] Versta: lang voor het licht van God blind bleven.

En wat dit wezen, dat onmengbaer onverscheiden
In eigenschappen is, geduurigh zal geleiden.[1]
Godts eigenschappen, wat vernuft hier tegens storm,
Om haer te monsteren door onderscheit van form,
Zijn niet dan loutre form, en wezen al te zamen.
De zwackheit van 't verstant wil door verscheide naemen
Vereedlen Godts natuur, en wezen: maer dit munt
Niet goddelijcker uit dan op 't uitsteeckend punt
Van d' eenige enckelheit des wezens. wat byzonder
In 't brein wort opgevat, dat hangt begrepen onder[2]
Het wezen. noem nu vry al watge noemen wilt:
Ick hoor geene eigenschap, die 't allerminst verschilt
Van d' ander. schijnt u dit te doncker en te duister;
De reden toont het u met blijck, en heldren luister.
Wat door een zelve form, die louter, ongemengt,
En onbepaelt is, zoo veele eigenschappen brengt
Aen zich, en onder zich, gewis dat is een teken
Van boven anderen in hoogheit uit te steecken,
Die, door verscheidenheên van formen en van reên,
En noch bepaelt, dit goed bezitten in 't gemeen.
Indien nu onderscheit van ongelijcke trappen
In Godts des oppersten heilbaerende eigenschappen
En zuiver wezen waer, zoo zou 't oneindigh schoon
Door eenerhande form en reên niet deze kroon
Bereicken, maer een snoer van perlen t' zamenlezen,
Uit veel verscheidenheên van 't ingekrompen wezen.
Godt zou door d' eene form onmeetbaer zijn geacht,
Door d' andre wijs, en goet, door d' andre d' eerste maght:
Dat voeght zijn grootheit niet: want onderscheit van veelen
Aen een verbonden, stelt een heelheit toe uit deelen:
En wat 's eenvouwigheit in wezen en bestaen
Doch[3] anders als verschil, en mengselen versmaen?
Wie rijck by zich is hoeft niet meer by een te raepen:
Dat voeght geschapenheit, maer geensins 't ongeschapen.
Is tusschen eigenschap en wezen onderscheit
In Godt, zoo leent het iet: dit quetst Godts majesteit.
Waer onderscheit bestaet, daer wort iet aengewonnen,
Dat uit den wortel vloeit van 't wezen, noit begonnen.
Indien zijne eigenschap in 't wezen niet bestaet,
En onderscheiden wort van 't wezen in der daet;
Zoo moet menze elders dan uit 's wezens boezem haelen.
Wie zulck een kluwen zoeckt zal wijt van Godt verdwaelen.
En schoon Godts eigenschap en wezen, als gedeelt
En formwijs, staen in 't brein byzonder afgebeelt,
Nochtans wort hier door niet gelochent noch bestreden
d' Eenvouwighste enckelheit van Godts volkomenheden;
Naerdien dit onderscheit in haer geen' voetstap plant,

[1] Versta: en wat steeds het wezen van God zal blijven, wiens eigenschappen een en onvermengbaar zijn. — [2] Is begrepen in. — [3] Doch: toch.

Maer buiten Godts natuur, in 't menschelijck verstant,
Het welck, hoe scherp wy oock vernuft en zinnen slijpen,
Te plomp blijft om geheel Godts hoogheit te begrijpen,
Gelijckze in wezen is: of naer d' eenvouwigheit,
Eenvormigh op het hooghste, en schuw van onderscheit:
Maer wy begrijpen Godt slechts stuckwijze, onvoltogen,
Naer d' evenredenheit des schepsels, dat onze oogen
Alleen een' blick en schijn en strael der Godtheit geeft;
Een geest, die heimelijck in alle dingen zweeft:
Want zou Godts eigenschap zich eigentlijck schakeeren,
Gelijckze in ons begrijp, genegen aen te leeren,
Zich spiegelt, blick op blick; gewis in allen schijn
De regenboogh zou min dan Godt verscheiden zijn.
d' Oneindigheit van Godt, te vatten noch begrijpen,
Zich van geen tijt noch plaets laet sluiten en benijpen,
Noch menschelijck verstant, te kranck om in der daet
Dit wezen aen te zien, in top van zijnen staet.
d' Oneindigheit zweeft op onachterhaelbre pennen,
En beelt zich uit in 't brein, door kennen en niet kennen
Van Godt, en alles wat den dingen ingestort
Beknopt in hem alleen by-een gevonden wort,
Ten minste naer de kracht, waer door hy, eeuwigh zwanger,
Zich uitbreide in der tijt, of korter, ofte langer.
Verbeelt u eens, gy zaeght in eenen blik op een
Gestapelt al het schoon, en alle uitneementheên
Der schepselen, wat zou dit zien genoegen baeren!
Hoe zou uw ziel, geraeckt van brant en yver, vaeren
Ten lichaeme uit, om zulck een schoonheit en genot!
Dit 's eindigh: denck nu, wat 's oneindigheit van Godt.
Schoon Godt d' onendigheit alleen is, nochtans dwerrelt
Het hooft van Epikuur, als hy 't begrijp der werrelt
Onendigh noemen durf, en drijft dat dit heelal
Bestaet uit weerelden, verknocht aen maet, noch tal;
Uit weerelden gebout van vezelen, die drijven,
Of kleven: midlerwijl laet hy een ruimte blijven,
En ledigheit, op dat elck lichaem zich beweegh'.
Zoo droomt hy, en noch acht Lukrees dien droomer sneêgh.
Nu geeft onmeetbaerheit d' oneindigheit 't geleide: (*a*)
Want waer men d' eene vint, daer vint menze allebeide,
Oock d 'overalheit van Godts tegenwoordigheit,
Een eigenschap, die niet van 't eeuwigh wezen scheit.
Wie Godts oneindigheit in zijn bespiegelingen
Bestemt, zal d' andre mede oock alsins door zien dringen.
Onmeetbaerheit begrijpt het al wat uitgestort
Van Godt, oock binnen Godts natuur begrepen wort,
In wezen, en in kracht: want zoo 't vernuft wil vaeren
Op dezen Oceaen der wezens, zijne baeren
Gaen weiden, zonder strant. waerheen 't vernuft zich went,

(*a*) Godt is onmeetbaer.

Het ziet een bare zee, een enckel element,
Een eenigh aengezicht der Godheit aen met vreezen,
En ootmoedt en ontzagh. op Godts ongrondigh [1] wezen
Drijft dit heelal, gelijck een spongie [2] in 't zoute nat,
Doortrocken van de zee, van schuim en water zadt.
De kracht en 't wezen van de Godtheit leeft volkomen
In d' allerminste stip. waer Godt niet wort vernomen
Is nergens: want hy is al teffens, naer zijn maght
En wezen, overal. geen duisternis, geen nacht
Ontschuilt zijn alziende oogh. geveinstheit noch gepeinzen
Ontschuilen 't eeuwigh licht, dat heenstraelt door het veinzen,
In 't hart zit, en van 't oogh der ziel de nevels vaeght,
Dies Godt met recht den naem van hartekenner draeght.
Maer schoon de Godtheit ons gedachten klaer kan weeten
Door d' alomwezenheit, nochtans Godts ongemeeten
Hoegrootheit is hier in volkomener in glans,
Naerdienze wezentlijck, en eigentlijck, en gantsch,
Het al vervult en propt, en niets laet ledigh blijven,
Zoo wel beneên 't gestarnte, als daer geen starren drijven.
Dees alomwezenheit des wezens, schoonze vloeit (*a*)
Zelfstandigh overal in allen, en doorgloeit
En onderhoudt, en voedt zoo veel geschapenissen,[3]
Noch [4] wortze niet getast, noch hoeft geen smet te wissen
Uit haere louterheit: gelijck des menschen ziel
Na 'et zielen [5] van het lijf een smet van 't lichaem hiel:
Want Godt is plaetseloos alsins in alle dingen
Zoo tegenwoordigh, dat hy alles kan doordringen,
En blijven smetteloos in wezen, endtloos wijdt
Gescheiden van al 't geen bestaet in plaetse en tijt.
Hy blijft in louterheit van wezen dicht gesloten.
Zoo blijft hy verre en dicht, byeen en uitgegoten: [6]
En of hy neêrdaelt, op een endelooze wijs,
In 't schepsel, hy behaelt in hoogheit eer en prijs.
En schoon hem Plato durf de ziel der weerelt noemen,
Hy wil hierme geensins de dwaelingen verbloemen,
Die d' ongeschapenheit vermengen plomp en grof
Met 's hemels lichaemen, en tastelijcke stof.
De diamantknoop van d' alomheit, alsins vintbaer,
En d' eindeloosheit is zoo krachtigh onontbintbaer [7]
In een gevlochten, en doorvlochten, en geleit,
Dat eer de form en stof van ieder wezen scheit,
Daer 't wezen wezen blijft [8], dan deze van elckandere

[1] Bodemloos, oneindig. — [2] Spons. — [3] Schepselen, geschapen dingen. — [4] Nochtans. — [5] Dit kan beteekenen: van 't oogenblik af, dat de ziel in 't lichaam geschapen is, en dan wordt met „smet" de erfzonde bedoeld; of: na afloop van het bezielen, dus na den dood, en dan ziet „smet" op de bij den dood nog niet gedelgde zondestraf. — [6] Bijeen: het enkel Eén; uitgegoten: alomtegenwoordig. — [7] De oude uitgave heeft hier abusievelijk e n ontbintbaer. — [8] Een wezen, dat juist door samenvoeging van form en stof ontstaan is, kan onmogelijk blijven bestaan, wanneer form en stof weer gescheiden worden.

(*a*) Godt is weezentlijck overal tegenwoordigh.

Te scheiden zijn, en Godt in ongodt eer verandere.
Wie d' overalheit van 't oneindigh wezen knot,
Ontkent oneindigheit volkomenheit in Godt.
De groote Trismegist bestemt de vaste gronden,
Daer nergens ommetreck, en alsins wort gevonden
Een zelve middelpunt in zijn' volkomen kloot.
Hoe spreeckt d 'onreden dan zoo schandelijck zoo snoot
Van Godt, als of dit steef een lasterlijck gevoelen.
Indien de zonnestraal in geene modderpoelen
Ontwijt wort, noch besmet, hoe laegh zich 't licht verneêrt;
Hoe wort Godts wezen zelf, dat geest is, dan onteert
En door het slijck bevleckt? het zy dan grove zinnen,
Die uit d' alomheit van Godts wezen laster spinnen,
En zuigen zulck een gal; terwijl de honighby
Hier geur van troost uitzuight, en niet dan leckerny?
Het godlijck wezen weet van geen veranderingen, (*a*)
En houdt een aengezicht, terwijl alle andre dingen
Verandren op hun beurt, opkomen, en vergaen,
De vaster schepsels slechts door zijne kracht bestaen.
De Godtheit, louter een, eenvouwigh, een onendigh,
Volkomen, ongemengt, onmeetbaer, en nootwendigh,
En buiten lijbre maght[1], door geen verandring scheit,
Noch in hoedaenigheit, noch in zelfstandigheit,
Noch in hoegrootheit oock, van staet, en eigendommen;
Een vast bezit, waer in zy zit in top geklommen.
Die gansch volwassen is, geen' aenwas meer behoeft.
Dat eeuwigh bloeit, en bloost, wort van geen buy bedroeft.
In onverknochtheit is geen bant, of snoer te breecken.
De Godtheit wort by gout, by louter gout, geleken,
Een fenixerts, waerop noch vier noch kranckrigh nat,
Hoe lang men haer beproeft, het minste wint en vat.
Deze onverzetbaerheit, al even schoon in 't bloeien, (*b*)
Schijnt 's hemels vryen wil en vryheit te besnoeien,
En Godt den willekeur t' ontweldigen met kracht:
Want kan hy anders niet dan d' onverzetbre maght
Hem toelaet, dat betoomt het dus of zoo te willen.
Is wil als wezen een, en buiten het verschillen,
Zoo staet een zelve wil, als 't wezen, eeuwigh vast,
Dat geen verandering van dus en anders past.
Maer d 'onverzetbaerheit, in 't hemelsch te bespeuren, (*c*)
Betoomt geensins Godts wil, in 't vrye willekeuren;
Naerdien hy in een' blick met zijn voorzichtigh oogh
Uit d' eeuwigheit het al doorzien heeft, van zoo hoogh
Hy, zittende, in het licht, te moet zagh alle tijen,
En ieder op zijn orde en beurte heeneglyen,
In hun nootwendigheit, in hun gebeurzaemheit,

[1] Niet in staat, iets te lijden, te ondergaan.

(*a*) Godt is onveranderbaer. — (*b*) Tegenworpinge; of dit niet met Godts vrije wille strijt. — (*c*) Dit wort wederleght.

En vryheit, naer het lot een ieder toegeleit;
Dies strijt de Godtheit, noch inwendigh, noch daer buiten,
Met zijnen vryen wil, noch eeuwige besluiten,
Niet meer veranderbaer dan Godt in zijn natuur.
d'Alweeter, eens gezet in aller dingen stuur,
Ontschoolen oirzaeck, wit, noch geene omstandigheden,
In 't grondelooze diep, van boven tot beneden.
Wie twijfelt aen gewight, behoeft gewight, en schael:
Godt hoeft gewight, noch schael: hy kent het altemael.
Het noit veranderen gedooght geen lotgenooten,
En wort in 't schepsel niet van boven ingegoten;
Dewijl dit meetbaer blijft, van plaets en tijt bepaelt,
En van gestalte en perck verwisselt, en verdwaelt.
Dewijl geen schepsel oock in zich volkome schatten
Van allerhande goet kan in zijn wezen vatten,
Is Godt nootwendigh het volkomendom alleen,
Door eenen aert, gepast op zijn hoedaenigheên.
Der schepslen wissling komt uit hunnen aert gesproten,
En hun zelfstandigheit vrywillighlijck gevloten
Uit Godt, waerom zy flux verliezen hun gestalt
En wezen, alzoo ras Godts invloet hun ontvalt.
Het schepsel heeft dan geen bezitting als van boven,
Den onveranderden, in eeuwigheit te loven.
Uit d' onverandertheit, die noit bezwijcken kon,
Ontspringen levendigh, als uit een zelve bron
Twee beecken, tweelingen, bekent door hunne naemen,
Nootwendigheit, met een onsterflijckheit te zamen: [1]
Nootwendigh in bestaen, inwendigh werck, en kracht;
Onsterflijckheit, beschut voor 's doots gewelt en maght.
Door dees nootwendigheit der Godtheit, noit volprezen, (*a*)
Kan Godt noch wezenloos, noch geensins anders wezen
Dan hy zich in zijn' wil en wezen toont, en melt.
Het eerste wezen, dat alle andre wezens stelt,
Bestaet by zich, door zich, ontleent geen' steun van buiten;
Dies kan men op dien schilt Godts noodeloosheit stuiten.
Verciert volkomenheit de hooghste majesteit,
Wie neemtze 't hooftcieraet van haer nootwendigheit?
Bestaetze in simpelheit, geduurigh, en bestendigh,
Wie schat dan 't wezen van de Godtheit onnootwendigh?
Staet Godt in lijbre maght ten doele boogh noch pees,[2]
Wat noot is 't dat hy voor veranderinge vrees?
Wie hem berooven durf versteecken van 't nootwendigh,
Ontkent d' eenvouwigheit, het duurzaem, en onendigh,
En onveranderlijcke in Godts natuure, en aert,
Oock zijn volkomenheên, in een trezoor bewaert.

[1] „Noodwendigheid van bestaan" sluit „onsterfelijkheid" in, en deze twee vloeien voort uit Gods „onveranderlijkheid". — [2] God kan niet blootstaan aan eenigen invloed van buiten.

(*a*) Godt is nootwendigh hetgeen hij is.

Wat nu Godts werck belangt, de Godtheit, t' aller uure, (*a*)
En oock van eeuwigheit, brengt voort uit haer natuure
Nootwendigh 't geenze werckt[1], en werckt hier tegens niet,
Als[2] Godt van eeuwigheit zich zelf bemint, en ziet:
Want deze wercken Godt in Gode alleen uitdrucken.
Men kan 't inwendigh dan 't nootwendigh niet ontrucken:
Want Godt van zich ontstaet, en eeuwigh werreckrijck
In zijn inwendigh werck zich zelven is gelijck,
En oock nootwendigh: want op dat men dit bezegel,
Al wat natuurlijck werckt, bewaert zijn streeck en regel.[3]
Doch dees nootwendigheit in 't wercken wederstreeft (*b*)
Geene aertsvolkomenheit, die Godt haer' luister geeft;
Naerdien dit niet geperst uit nootdwang komt te spruiten,
Maer uit natuurbedwang. men kan oock niet besluiten
Uit dees nootwendigheit van wercking, dat Godts wil,
Die vry is, sta geboeit, en ingetoomt, en stil
In wercking, buiten Godt en Godts natuur gesloten:
Maer wat gebeurzaem is, wort hier alleen verstooten
Uit Godts natuure, op dat uitwendigh vrye wil,
Inwendigh Godts natuur dus wercken door verschil.
Wy zien natuurdwang dan inwendigh in het wercken:
De vrye willekeur laet zich van buiten mercken.
Nu blinckt de tweede strael uit d' onverandertheit, (*c*)
d' Onsterflijckheit, die Godt en schepsels onderscheit:
Want 's levens oirsprong heeft de hantvest van te leven
Der menschen zielen en het geestendom gegeven,
Dies vloeit het oock uit Godt dat geen van haer bederft:
Maer 't is onmooghlijck dat der geesten schepper sterft,
Naerdien de lijbre maght uit Gode blijft gesloten,
En 't godlijck wezen niet gemengt is, noch gegoten
Uit zellefstandigheit, en toeval, form en stof.
Zijne eerste eenvouwigheit van wezen overtrof
Wat wezen oit van Godt ontfing, of zal ontfangen.
Zoo kan geen sterflijckheit aen 's levens schepper hangen;
En dit ontzeggen van het sterven stelt geheel,
In Godt en zijn natuur, het rechte tegendeel
Des doots, dat is de vaegh[4] des levens, door wiens zegen
De Godtheit, buiten zich, alleen niet[5] ziet beweegen
En roeren wat zich roert, in dien geschapen kring,
Maer oock geduurigh hangt in een bespiegeling
Van haere louterheit verruckt, en opgetogen;
Terwijl, gelijck om strijt, Godts wijsheit, en vermogen,
En goetheit onderling in 't spieglen houden aen,

[1] N.l. inwendig werkt. — [2] Als: gelijk, of: daar. — [3] Vgl. 832-844: De goddelijke wilsdaad, als één met zijn wezen, is noodzakelijk en onveranderlijk; maar de werken, door Gods wilsdaad buiten Hem voortgebracht, zouden anders kunnen zijn, dan ze nu zijn: inwendig is Gods wilsdaad noodzakelijk, uitwendig vrij. — [4] Levenskracht. — [5] Alleen niet: niet alleen.

(*a*) Alle natuurlijcke werckinge is eenpaerigh, en eenerhande: — (*b*) maer betoomt Godts vrijen wil in uiterlijcke werckinge, niet. (*c*) Godt is onsterfelijck, en 's levens oirsprong.

En in 't beschouwen van Godts wezen roerloos staen
Gespannen in haer kracht, op 't spits van alle punten,
Die endeloos in Godts volkomenheên uitmunten.
Zoo leeft d 'onsterflijckheit in zich gerust, en stil;
Terwijlze buiten zich door haeren vryen wil
Het al regeert, en stuurt, vrywilligh onbedwongen,
En geensins door de kracht van haer natuur gedrongen.
Gelijck d' onsterflijckheit verlochent het vergaen,[1] (*a*)
En 't leven melt in Godt, den oirsprong van 't bestaen
Der dingen, buiten Godt, die noit verrotting[2] kende;
Zoo lochent d' eeuwigheit in Godt begin, en ende:
Want wat beginsel heeft en endt, dat komt en gaet,
En lijdt door 't schocken en verandren van zijn' staet:
Gelijck een schepsel lijdt, en dult, by wellecks lijden
De tijdt bestaet, en rolt op wisseling van tijden,
En beurt van niet en iet te wezen, of van iet
Het wezen van het iet te smilten zien als niet.
Uit d' onverwisseling[3] van Godt, in staet gebleven,
Wort hem dan d' eeuwigheit met reden toegeschreven.
Hy kent noch voor noch na: want eeuwigh kent geen maet,
Die tusschen pael en pael een ruimte leggen laet.
In d' eeuwigheit verschijnt een evenvrolijck bloeien,
Een wezen, een gelaet, een vaegh, van geen vermoeien
Gevolght, een zelve kracht, een maght, een levend licht,
Een tegenwoordigheit, de glori van mijn dicht.[4]
Is Godt te vore niet geweest, en na geworden,
Zoo blijckt hier onderscheit van opkomst, voortgang, orden;
Zoo leent hy zekerlijck by eene uitheemsche maght
Zijn wezen, want het wert van niet tot iet gebracht.
Dees maght dan d' oirzaeck blijft, waer van hy was begonnen,
Die jonger is als zy: maer dit 's te grof gesponnen.[5]
Zoo kent hy geen begin, en by gevolgh geen endt:
Want een, die eeuwigh was, voor eeuwigh blijft gekent.
Men kan van vore oock niet, hier hellept geen verbloemen,
't Geschapen neffens Godt den schepper eeuwigh noemen,
Verweeren zonder schaemte, als Heidens zonder reên,
En dolle Manicheen, twee evene[6] eeuwigheên,
Of twee beginssels, een ten goede, en een ten quaede,
Ten zy men door die drift den eenen Godt verraede;
Gelijck de waenwijs noch, tot schennis van Godts lof,
Godts eeuwigheit vereert aen d' allereerste stof;[7]
Daer zonder d' eeuwigheit de Godtheit wort misprezen,
Als vreemt van d' eigenschap, onscheibaer van Godts wezen.

[1] De gedachte aan het vergankelijke buitensluit. — [2] Vergankelijkheid. — [3] Onveranderlijkheid. — [4] Vondel noemt het altoos tegenwoordig zijn (de tegenwoordigheit) van God de glorie van zijn gedicht, daar juist in dat volmaakte zijn van God al zijn andere eigenschappen liggen opgesloten. — [5] Al te dom geredeneerd. — [6] Gelijke. — [7] De materie, waaruit alles ontstaan zou zijn.

(*a*) Godt is eeuwigh.

Indien men neffens Godt iet eeuwighs stellen ga,
Dat sleept een langen staert van wangedroghten na,
Weêrspannigh tegens Godts natuur, en rijpe reden.[1]
De schepsels draeven hoogh[2], als ongeschapenheden,
Onmeetbaer, eindeloos, en onveranderbaer.
De Godtheit blijft dan niet der dingen bron, van waer
Het al zijn' oirsprong nam, en voor den dagh quam stappen.
De Godtheit leght van zelf dan af alle eigenschappen,
En titels, dieze voert, waerby nu helder blijckt
Dat al wat wezen heeft voor 't eeuwigh wezen wijckt.
Indien deze eerste kroon de Godtheit wort benomen,
Zoo voert het schepsel trots den titel van 't volkomen,
En 't ongeschapen en het schepsel staen gemeen
In d' eigenschap, met recht gekent in Gode alleen;
Een ongelijckheit niet te warren, noch te mengen.
De vaste hemel kan geen voor noch na gehengen
In d' eeuwigheit, die 't al begrijpt, en overspant,
En niet gemeeten wort dan van d' onmeetbre hant.
De tijt en d' eeuwigheit in duurzaemheit verscheelen, (*a*)
Als tacken uit een' stam, doch ongelijcke deelen,
En tegens een gekant: want wie den duur beziet,
Het eene kent zijn endt en oirsprong, 't ander niet.
Het eene zweeft recht door, op voortgang, en beweegen:
Het ander rust in stilte, en staet het schocken tegen.
Het eene wort gestuit, en neemt in 't ende een keer:
Het andere staet pal, en wanckelt nimmermeer.
Het eene ontfangt zijn maet van uurwerck, klock, en starren,
En zonne, en maene, om niet in 't voortgaen te verwarren:
Het ander meet gestarnte, en zon, en maen, en al[3]
Wat uit zijn ring alleen een duimbreet deelen zal
In 't duuren, afgemerckt door eeuwen, jaeren, dagen,
En uur en oogenblick, saizoenen, zomervlaegen,
Den winter, lente, en herfst, gebruickt, of snoot misbruickt,
Tot dat Godts eeuwigheit den Tijt de vleugels fnuikt.
Wil d' ongodist nu Godt zijn eeuwigheit berooven, (*b*)
Als ofze strijt met Godt, indien zijne oirzaeck boven,
En in een hooger lucht dan Godt, de schepper, zweeft;
Zoo schiet hy mis: want Godt geene oirzaeck kent, noch heeft:
En zat 'er boven Godt iet goddelijx gerezen,
Dat waer met reden Godt, en 't allerhooghste wezen.
Godts wezen is Godt zelf, die van geen andre hangt,[4]
Maer by zich zelf bestaet. wie eenen Godt ontfangt,[5]
Die noch op andren steunt, verdwaelt van Godt, den eenen[6]
En eeuwigen, in 't licht der scheppinge elck verscheenen.

[1] En tegen het gezond verstand. — [2] Versta: neemt men dit aan, dan verheft men het geschapene. — [3] Versta: de eeuwigheid deelt aan onze tijdmeters (zon en maan enz.) slechts een duimbreed van zich zelve mede. — [4] Afhankelijk is. — [5] Aanneemt. — [6] Eenigen.

(*a*) Onderscheit tusschen tijt en eeuwigheit. — (*b*) Ongerijmtheit in 't lochenen van Godts eeuwigheit.

Een onderworpen Godt, en een aenhangeling
Van iet wat anders, sluit zich zelven uit den ring
Der endtlooze eeuwigheit, met reden eerst te kennen.
Men kan niet, zonder Godt te lochenen, te schennen,
Iet zetten boven Godt, in eeuwigheit, en kracht:
De reden kent een' Godt, een eeuwigheit, een maght.
Indien de duurzaemheit, in hemel en op aerde, (*a*)
Den dingen hun waerdy, en meerdre of mindre waerde
Verleent, hoe heerlijck steeckt 't geen eeuwigh duuren zal,
En was en blijft door zich in wezen, boven al
Wat wezen heeft, dan uit; dat 's Godt, die voor onze uuren [1]
In wezen was, en geen begin noch eindt van duuren
Berekent, en verduurt wat binnen zijnen ring
Een korte duurzaemheit of oogenblick [2] ontfing,
Of noch ontfangen zal, uit Godts geduurzaemheden,
Noit achterhaelt van 't brein, en d' allersnelste reden!
Zoo veel volkomenheên van maght, en goet, en schoon,
En eere, en majesteit, en rijckdom, die Godts kroon,
Als perle en diamant verrijcken, en stoffeeren;
Dat vol-op, dat gejuich, dat eeuwigh triomfeeren,
Al teffens op een punt met eenen blick gevat,
Wat schept dit eenen bergh, een' onwaerdeerbren schat
Van allerhande goet, in 't hoogste goet te vinden!
Nu wroet de weerelt om, dien molshoop, gy verblinden,
Die d' eeuwigheit van Godt versmaet om aerdtsch genot,
Om tijdelijck gewin, om schoonheit, die verrot,
En uit de graven stinckt; om moordende venijnen,
Uit schaele en gouden kop, vol blinckende robijnen,
Te drincken, en een Godt te schijnen, die bedeest,
In 't midden van zijn prael, voor 's lijfwachts helbaert vreest.
Wat is uw heerlijckheit, by 't eeuwigh rijck geleecken?
Bouvalligh, kort van duur. de vleiers, die u smeecken,
Staen uw geluck ten dienst, en reede op hun vertreck,
Zoo ras het weiflend lot u aenzie met den neck.
Maer 's hemels eeuwigheit, in eenen stant gebleven,
Is een volmaeckt bezit van 't nimmerzatte leven,
Op eenen vasten troon, die niet bezwijckt, noch wanckt;
Die 't al beenên zich ziet, wat slibbert, spat, en schranckt.[3]
Men balsemt hier geen lijck, beluit met klanck van klocken.
Geen staetsi volght de baer, met traenen en met nocken,
In 't staetigh rougewaet. geen roukleet vaeght het stof.
Geen schenckel, dootshooft, rib, noch zerck, noch kerreckhof
Vermaenen hier van 't ende, op 't voorspoock te genaecken.[4]
Het leven nestelt hier in Godts turkoize daecken,
En zweeft door d' eeuwigheit, die, hoe men dieper ziet,

[1] Voor de schepping. — [2] Tijdelijk bestaan. — [3] Wankelt. — [4] Versta: dat, door verschijnselen of teekens voorspeld, spoedig komt.

(*a*) Hoe heerlijck Godts eeuwigheit is.

Te minder wort bereickt, en uit het oogh verschiet,
Dat, moede en afgemat van uitzien, in die ronden,
Een evenwijdde [1], noit den omtreck [2], heeft gevonden.
Nu volght d' almogentheit, waerop de godsdienst bout: (*a*)
Want Godt de weerelt schiep, regeert, en onderhoudt
Door d' almaght, zonder wie noit waer uit niet geworden
Dit wonderlijck heelal, gesticht op zulck eene orden,
Waer door men zeker sluit, dat Godt, dus werreckrijck,
Veel weerelden uit niet kon scheppen te gelijck;
Gelijck de schilderkunst betoont in 't heerlijck praelen
Van 't eene stuck, hoe zy natuur alsins in 't maelen
Kan natreên; en gelijck ons heerlijck raethuis spreeckt
Hoe menigh trots gebou in Kampens herssen steeckt;
Hoewel hy stof behoeft, daer Godt uit niet kan wercken,
Waer in d 'almogentheit der Godtheit zich laet mercken
Op 't allerklaerste: want geen evenredenheit
Is tusschen niet en iet: en deze uitwercking scheit
Alleen Godts almaght af van al 't geleent vermogen.[3]
Dus praelt d' almogentheit, om hoogh in top voltogen,
Waervoor de Griecksche school t'Athene stont versuft,
Om datze noit dees maght begreep in haer vernuft.
Maer uit d' oneindigheit van 't wezen kan men lezen
Dat Godts almogentheit den aert volght van zijn wezen:
Want d' almaght in haer kracht het wezen zelf gelijckt,
En is het zelve, of iet dat niet van 't wezen wijckt,
Oock d' eigene eigenschap. is 't wezen dan onendigh,
Zoo volght de mogentheit het wezen oock nootwendigh
In zijne onendigheit: want elck van bey bestaet
Uit evenmaetigheit, een godtsmaet, zonder maet.
Door deze almogentheit kan Godt dan t' aller uure
Uitwercken door de kracht en vaegh van zijn natuure
Veel meer dan al het heir der schepselen vermagh
Te wercken; eene blijck zoo klaer gelijck de dagh:
Naerdien in 't schepsel geen vermogen is besloten,
Dat niet van boven uit de Godtheit komt gesproten,
En uitmunt in den stam. zoo dan d' almogentheit
Dees schepsels maght behelst met grooter majesteit;
Zoo streeft gewisselijck het goddelijck vermogen
Zijn schepsel wijt voorby, en uit der menschen oogen.
Gods almagt streeft recht door, geen rots haer' voortgang breeckt
Behalve 't geen rechtuit zich zelven wederspreeckt,[4]
Als teffens zijn en niet te zijn; een vaste waerheit,
En redenkaveling [5] en toets, en eerste klaerheit:
Want Godt vermagh al wat gevat wort in 't verstant,

[1] Wel een nieuwen evenwijdigen cirkel. — [2] Maar nooit den buitensten. — [3] Versta: onderscheidt Gods almacht van het vermogen der menschen. — [4] Bijvoorbeeld: een vierkante cirkel. — [5] Redenkaveling is hier niet bedoeld als redeneering, maar als grondslag, uitgangspunt van redeneering.

(*a*) Godt is almaghtigh.

Zoo wel het lochenbare, als 't geen men stelt in stant: [1]
Doch teffens het gestelde aen 't lochenbaer te binden,
Bestaet geensins, naerdienze elckandre voort verslinden.
Dat Godt meer weerelden oneindigh scheppen kan,
Door zijne almogentheit, en heerelijcker dan
Dees' wonderbaeren kloot, in wiens onmeetbre ronden
Ontelbre duizenden van mijlen zijn gevonden;
Ontkent de wijste niet, die dit volbout heelal
By Godts onmeetbaerheit een punt acht, en een' bal.[2]
Gy schilders, hier is geest en licht om voort te leeren.
De rijckste in 't vinden, en de wijste in 't ordineeren,
De maghtighste om zijn werck tot d' allerjongste streeck
Te voeren, dat 'er niet volkomens aen ontbreeck',
Is Godt alleen, waerin (ô die hem moght volkennen!)
De wijsheit en de maght, als in een renbaen, rennen,
En strijcken eenen prys, op zulck een lange ry,
Daer geen van beide in kunst haer weêrga rent voorby.
Om uit d 'almogentheit niet ongerijmts te sluiten, (*a*)
Bespiegelt men haer werck, van binnen en van buiten.
Godt werckt inwendighlijck, nootzaeckelijck en stil,
Uit kracht van zijn natuure, uitwendigh, door zijn' wil,
Die vry is, en geensins aen nootdwang staet gebonden.
Godts nootwerck wort aleens en eenerley bevonden:
Het vrye werck schakeert zich door verscheidenheên.
Godts almaght werckt doorgaens natuurlijck stadigh heen;
Vrywilligh, niet doorgaends, maer naer heur welbehaegen.[3]
Men dient in d' almaght oock dit onderscheit te draegen,
Dat Godt gestadigh niet te werck gaet naer zijn maght,[4]
Noch tegens reên oit werck te voorschijn heeft gebracht,
Maer boven reden, als in 't scheppen is gebleecken,
Toen, by 't gebreck van stof, Godts werckstuck niet bleef steecken.
Het wercken, uit natuure of 's hemels vryen wil,
Verdelght oock d' almaght niet, door 't spitse schoolgeschil; [5]
Want elck behoudt zijn recht in evenwight te zaemen:
Dit wil Godts vryen wil, dat Godts natuur betaemen.
De wijsheit is in Godt een kennis, die het al (*b*)
Wat was van eeuwigheit, en is, en worden zal,
Door d' allerhooghste en eerste oirzaecken [6], in haer klaerheit
Bespiegelt in Godt zelf, den spiegelkloot der waerheit: [7]
Want die zijn wezen kent, begrijpt en kent met een,
Van haeren oirsprong aen, zoo veel geschapenheên,

[1] Zoowel hetgeen, waarvan het bestaan geloochend moet geworden, als hetgeen waarvan men het bestaan erkent. — [2] Een bal: een punt of stip met een omtrek. — [3] God werkt altijd inwendig, uit kracht van zijn natuur, maar zijn werking naar buiten hangt af van zijn vrijen wil, en is dus niet noodzakelijk altijd en eeuwig. — [4] Niet alles naar buiten uitwerkt, waartoe Hij in staat is. — [5] Geen spitsvondige schoolvosserij kan waar maken, dat Gods almacht onbestaanbaar is met de noodzakelijke inwendige, en vrijwillige uitwendige werking. — [6] Oirzaecken: hier als enkelvoud te beschouwen. — [7] Gelijk een (tuin)spiegelbal heel de omgeving in 't rond in zich opneemt.

(*a*) Onderscheit tusschen Godts inwendige en uitwendige werckinge. — (*b*) Godt is alwijs.

En al wat mooghlijck is te wezen, en te worden,
Te wassen, te vergaen, een ieder op zijne orden,
Oock tot het minste toe; met een wat ieder ding
Vermagh of niet vermagh, naer elcks bejegening.
Zy weet omstandigheên, gelegentheên, en reden
Van op- en uitkomst, wijze, en voortgang, morgen, heden,
En gistren, en wat streeck de renbaen van den tijt,
Die voortvlieght, uit den ring van 't eeuwigh deelt, en snijt.
Men noem' dees wijsheit dan Godts licht, dat opgerezen
Van eeuwigheit, uit kracht en kennis van Godts wezen,
Het al in eenen blick ontdeckt, behoudens dat
Het ooghmerck wort vereischt, zoo lang vooruit gevat
Van 't alziende oogh; naerdien men niet in 't niet kan vinden,
En zonder 't iet het oogh gelijck staet met de blinden.[1]
Dees kennis krijght met een, indien men ruimer weit, (*a*)
Den titel en den naem van Godts alweetenheit,
Die, louter oor en oogh en licht, door duisternissen
Noch veerheit wort belet te polssen, uit te visschen,
t'Aenschouwen, te verstaen al wat verstaenbaer zy,
En kenbaer voor 't begrijp, op d' endelooze ry
Der dingen, zoo die naeckt voor haer, de zon der zonnen,
Die 't al doorstraelt en ziet, zich niet verborgen konnen;
Een kennis, die geensins grontoirzaeck is van al
Wat is en was, en noch een wezen worden zal;
Dewijl geen ding bestaet in wezen en vermogen
Door iemants weetenschap, en 't zien van 's anders oogen,
Maer door zijn eige form: want wat men kent voor iet,
Dat is door zijn natuur, en niet om dat men 't ziet.
Dus brout d' alweetenheit, die alles kent naeukeurlijck,
Geen' woesten mengelklomp van 't noodigh, en gebeurlijck:
En z' onderscheit in 't goede en quaede, hier beooght,
Wat Godt nootwendigh wil, en wat hy slechts gedooght,
En toelaet, om geensins een oirzaeck te verstrecken
Van snoode gruwelen, en nootlots lastervlecken:
Want die 't aenstaende ziet, kent klaer en naeckt vooruit
Den wortel, en den gront, daer 't lasterstuck van spruit.
Die goet en quaet voorzagh, voorzagh elcks eigenschappen,
En aert, en op wat voet een ieder aen quam stappen.
Dus wort de vrye wil door nootdwang niet bedroeft,
Noch uit zijn' winckelhaeck met domme kracht geschroeft.
Dus schuift men licht een schot voor ongebonde schennis,
Die Godt durf van zijn' aert vervreemden zonder kennis,
En opperste oirzaeck noemt van goet en quaet met een,
Veel snooder dan de drift der dolle Manicheen,
En 't blinde Heidendom, die met hunne ommewintselen
Voortteelen goet en quaet, uit tweederley begintselen.

[1] Waar niets is, kan het oog ook niets zien, en staat de ziende met den blinde gelijk. Zoo veronderstelt Gods wijsheid zijn eigen bestaan.

(*a*) Godt is alwetende.

Naerdien Godts Wijsheit by de wijsten wort geacht
Een kennis, die het al bespiegelt in zijn kracht,
Te vore, schept, bestuurt, en onderhoudt in wezen,
Wort in Godts wijsheit Godts voorzienigheit geprezen,
En d' eene in d' anders aert by zommigen gemengt.
Hoewel de Godtheit zelf dit mengen licht gehengt
In ons begrijp (dat Godts geheelheit niet kan deelen,
Wiens eigenschappen van zijn wezen niet verscheelen,
Noch onderling, maer een uit haer natuure zijn)
Nochtans op dat deze eene in d' andre niet verdwijn',
Gelijck men d' eene verwe in d' andre ziet verdreven;
Zoo zullenwe op het lest den glans der wijsheit geven
Aen Godts voorzienigheit, twee zusters, eens en een,
En zoo gelijck, als uit Godts aengezicht gesneên.
Nu laet Godts goetheit hier op 't bladt te voorschijn komen, (*a*)
Een eigenschap, daer Godt zijn' naem heeft afgenomen:
Want Godtheit goetheit heet, en goet als Duitschlant spreeckt;
Een uitdruck van elck ding, waeraen geen ding ontbreeckt,
En dat volkomen is, waerin verscheide tongen
Vereenigen in zin, gelijck van Godt gedrongen.
Dees goetheit evenwel wort, zonder onderscheit
Te ruim bepaelt, indien zy Godts volkomenheit
In haeren ring besluit, en stof geeft tot verwarren:
Want even als de zon, in vaste en losse starren
Zich spieglen kan, zoo deelt volkomenheit den glans
Alle eigenschappen mede, uit haeren hooger trans,
Dies zy volkomenheên door deze reden heeten.
Om dan Godts goetheit hier rechtmaetigh af te meeten,
Hoewelze onmeetbaer is, en weit, in 't lang en 't bree,
Gelijck een endelooze en grondelooze zee;
Zoo noemen wy haer best de voester aller dingen,
In Godt[1] en buiten Godt: want alle goeden[2] springen
Alleen uit deze bron der goetheit onvermoeit.
Wat in de Godtheit blinckt, en leeft, en tiert, en bloeit,
Oneindighlijck in eere, in majesteit voltogen,
Oneindighlijck in 't schoon, in wijsheit en vermogen,
Oneindigh in bezit van blijschap, weelde, en schat,
In deze goetheit wort het al beknopt gevat,
En wat daer buiten wort gegoten, als by sprengkelen,
In 't schepsel, min of meer, dat vloeit uit eenen enckelen
Algoeden zegenaer, die zijnen rijcken schoot
En vollen boezem noit voor eenigh schepsel sloot.
Hoewel de schepsels nu schakeeren, en verscheelen
In goetheit, daerze min of rijckelijck in deelen,
Naer dat het Godt behaeght; dit ongelijcke lot

[1] De goedheid kan de voedster aller dingen (hier: eigenschappen) in God genoemd worden, wijl elke eigenschap in God dáárom oneindig is, omdat zij oneindig goed en volmaakt is. — [2] Goeden: goede dingen.

(*a*) Godt is algoet.

Ontkent hierom geensins de goedigheit [1] in Godt,
Maer melt zijn' vryen wil, in 't storten van zijn giften;
Zijn wijsheit op het hooghste, en billijckheit, in 't schiften,
En onderscheiden van zoo veelerhande goet,
Waervoor oock 't allerminst hem billijck dancken moet:
En d' ongelijckheit geeft een' luister aen 't geschapen,
Dat afsteeckt door de draght en 't ongelijcke wapen
Des scheppers, eveneens als overste en soldaet
Verschillen in hunn' draght en ongelijck cieraet,
In dienst van eenen vorst: want blonck er in 't verheffen
Geene ongelijcke waerde, en deelde elck schepsel effen [2]
In 't goet, men sloot met recht dat d' oppermajesteit,
Uit kracht van haer natuure, en een nootwendigheit
De weerelt had gebaert; dit werckstuck waer geworden
Uit redenlooze maght, daer wijsheit, streeck, noch orden,
Noch keur, noch billijckheit doorgaends in wiert gemerckt,
Maer alles eveneens gemaelt stont, en beperckt;
Gelijck de schildergeest, die, plomp in 't ordineeren,
De beelden stelt alleens [3], geen verwen kan schakeeren.
Is Godt de bron van 't goede, is al 't geschapen goet, (*a*)
Wat 's oirsprong van het quaet, dat, als een weereltvloet
Den aerdtkloot overstroomt, en, tegens recht en reden,
Verweldight en verkracht de tucht, en goude zeden,
By wijzen ingevoert? om nu voorby te slaen
Natuurlijck erfgebreck; kan eenigh quaet ontstaen,
Dat niet zijne oirzaeck heeft, waer door het komt te spruiten?
En boezemt [4] men naer d' eerste, op wie, en waer zal 't stuiten?
De Godtheit steeckt in schult. men stelt door deze blijck,[5]
Dat snoode zeden zelfs Godts wille zijn gelijck,[6]
En lochent dat het goet, in 's hemels borst gesloten,
Zich gaerne mededeelt, en uitziet naer genooten.[7]
Dees regel houdt zijn stant, 't is waer, oock zelf in Godt, (*b*)
Waer d' oppergoetheit werckt, en ieder ding zijn lot
Uit haeren boezem schenckt; dies alle dingen zweemen
Naer 't hooghste goet, waeruit zy hunnen oirsprong neemen:
Want wezenlijcker wijs Godts goetheit [8] geensins wort
Den schepsele eigentlijck van boven ingestort;
Naerdien natuurelijck geene eigenschappen vaeren
Ter vaste rustplaetse uit, daer zy gewortelt waeren.
Wie mededeelt, verlaet terstont zijn wezen niet,
Noch eenigh lidt, maer weckt in eenen anderen iet,
Dat 's gevers aert gelijckt. de leerling leert aendachtigh,
En wort zijn meesters kunst en wijsheit dus deelachtigh.
Aldus schakeert de zon, van 't hemelschblaeu gewelf,

[1] Goedigheid: goedheid, die zich wenscht mede te deelen. — [2] Effen: gelijkelijk, evenzeer. — [3] Alleens: op gelijke wijze. — [4] Boezemt: zoekt men diep door. — [5] Door dit besluit (n.l. dat de Godheid in schuld steekt). — [6] Voor God gelijk staan. — [7] Naar wezens, die in zekeren zin het goede met Hem deelen. — [8] Het wezen van Gods goedheid.

(*a*) Tegenworpinge, wat d' oirzaeck van het quaet der zeden is: — (*b*) niet Godt,

Den bloemhof, en behoudt zijn wezen voor zich zelf.
Maer om den poel van 't quaet der zeden nu te vinden, (*a*)
Of 't quaet der misdaet; laet den blinde op 't spoor der blinden
Zich zelf verbijsteren, en 's menschen toeverlaet,
De bron van al het goet, als oirsprong van het quaet,
Betighten tegens recht; de reden zal ons leiden
Naer 't schepsel, van de deught verbastert, en gescheiden,
Dewijl 't veranderlijck en wisselbaer van aert,
Het ingeschapen goet der Godtheit niet bewaert,
En in zijn' plicht bezwijckt vrywilligh, door 't bekooren
Van 't schijngoet, daer Godts beelt en gunst in wort verloren;
Geensins genootzaeckt door een nootlot, al te grof:
Want waer de nootdwang heerscht, verliest de deught haer stof.
Waer 't menschelijck geslacht veranderloos, hoe zouden
De deughden haeren glans en kroon en loon behouden!
De vrye willekeur, in 't micken even schoon
Op 't een en 't ander wit, ons voorgestelt ten toon,
En 't wisselbaer gemoet des menschen zijn dan d' ader
Van 't quaet, in 't overslaen ten quaede: maer de vader
Der goetheit draeght geen schult, al drijft dees Turcksche leer
Den vryen wil, als slaef,[1] tot schennis van zijn' heer.[2]
Uit 's hemels goetheit vloeit de goddelijcke liefde, (*b*)
Die zich en 't schepsel mint, veel min haer schepsel griefde,
Maer voert het op naer Godt, der dingen uiterste endt
En bron, om dit, daer Godt zijn' aert heeft in geprent,
Met hem en zijn natuur eendraghtigh te verbinden.
De liefde zoeckt altijt het beste des beminden,
Wil zich vereenigen met dat beminde pant:
Want deze deught schept lust een' onderlingen bant
Te leggen, tusschen twee of meer verscheidenheden.
Hoe nu dees bant meer klemt, te stercker hecht de reden
Van 't minnen den beminde en minnenden aen een.
Hoe dees verbintenis den minnaer nader scheen
Te raecken, hoe de liefde in 't minnen heeter gloeide.
Godts goetheit, uit wiens aert dees liefde in 't schepsel vloeide,
Raeckt Godt op 't allernaeuste aen 't vaderlijck gemoedt:
Zoo brant de liefde in Godt met een' volkomen gloet;
Dewijl de liefde, van Godts wezen onverscheiden,
Niet laeten[3] kost zich zelve in 't schepsel uit te breiden,
Zoo weinigh als in 't minste een wezen onvergaen,
In 't scheiden van zijn form, kan duuren en bestaen.
Geen hartstoght is in Godt natuurlijcker t' aenschouwen (*c*)
Dan liefde en blyschap bey, hoewelze zich ontvouwen

[1] Versta: al huldigt het Mohamedanisme het fatalisme of noodlot. — [2] Heer: meester, d.i. de vrije wil, boven het noodlot staande. — [3] Als „laeten" hier beteekent: nalaten, is de zin niet waar, want het was geenszins noodzakelijk dat God schiep; beter verstaat men dus door „laeten": toelaten: de liefde brandt in God met een volkom'en gloed, want zij kan haar wezen niet mededeelen.

(*a*) maer het redelijcke schepsel, dat veranderbaer, en bekoorbaer, vrijwilligh het goet verwaerloost, en ten quade overslaet. — (*b*) Godt is liefde. — (*c*) Uitwerckingen van Godts liefde.

Geensins als lybaerheên [1] in Godt, die nimmer lijdt.[2]
Aeloude wijzen zelfs Godts liefde, die niet slijt,
Maer endeloos in kracht door alles heen kan dringen,
Verheffen, als begin en oirzaeck aller dingen,
En die niet toelaet dat de stam van Godt altoos
Blijf zonder ooft, en vrucht, en tacke- en telgeloos.
Wanneer de zon begint in 't hart des booms te gloeien,
Begint de vruchtbre boom te botten, en te bloeien:
Dan deelt de wortel sap en kracht zijn tacken me,
Die schaduwen den gront rontom, in 't lang en bree:
Want ongeveinsde liefde is kenbaer door haer blijcken.
Zy zoeckt gemeenzaemheit [3], en koestert haers gelijcken.
De wederliefde van 't geliefde, alleens [4] gezint,
Omhelst dan billijck weêr het geen haer eerst bemint.
De Godtheit voelde een' gloet van liefde in 't harte ontvoncken.
Toen goetheit en de glans der schoonheit in haer bloncken,
En onder 't spiegelen den wil met eenen treck
Verweckten tot dit goet, dees schoonheit, zonder vleck.
Godts liefde, door den wil genegen zich te paeren,
Wort zwanger door dien gloet, en wil ten leste baeren
Dit wonderlijck heelal, wat leeft, en niet en leeft,
Daer Godts gelijckenis of min of meer in zweeft,
Naer datze die beschijnt, beschaduwt uit den hoogen,
Gezint zijn heerlijckheit in ieder te beoogen,
En 't openbaeren, als in een' ontsloten troon,
Wat d 'opperste al bezit van 't entloos goet en schoon.
De Schepper komt uit liefde om laegh zijn schepsel tegen.
Wat evenredenheit valt hier in 't overweegen
Der waerdigheit van 't een en 't ander! 't hemelsch hof
Verheerlijckt hier het niet, of iet uit assche, en stof.
Wanneer het derwaert keert, van waer het was gesprooten,
Dan triomfeert de liefde in 't heil van haer genooten.
Gelijck een torts haer vlam in eenen spiegel ziet,
En uit den spiegelkloot de vlam te rugge schiet
Naer 't licht, van waerze schijnt; dus eindigen de dingen
Ten leste in Godt, daer zy hun wezen uit ontfingen,
En rusten in het punt, dat alles naer zich treckt.
De wederliefde rust in 't goet, dat haer verweckt.
De heerschappy, daer Godt op 't hooghste in zit geklommen, (*a*)
Bestaet in rechtsgebiet, en oock in eigendommen [5]
Der dingen onder hem. gebieden, en verbiên,
Toelaeten, loon, en straf voeght dezen heere, wien
De groote scepter voeght van hemel en van aerde,
Door kracht van zijn natuur, waeruit het al zijn waerde
En mogentheit ontleent, wat aen zijn voeten zit,

[1] Gewaarwordingen, die God zou ondergaan, waarbij God lijdelijk zou zijn. — [2] Passief is. — [3] Gemeenschap. — [4] Volkomen gelijk. — [5] Het volstrekte bezit.

(*a*) Godt is heerschapper en eigenaer aller dingen.

Hem billijck kent voor 't hooft, het heerelijckste lidt.
Door kracht van eigendom vermagh hy te vermeeren,
Te minderen, te hoên, t' ontluistren, te vereeren,
Gelijck het hem behaeght, ter eere van zijn rijck,
En zonder dat Godts maght Godts recht verongelijck',
Dat hy aen zich behoudt, van niemant te bedillen:
Want d' eerste wet van al is 't allereerste willen.[1]
Een herder handelt dus zijn kudde zacht, of straf,
Zy leeft en sterft ten dienst des meesters en zijn' staf.
Dees heerschappy is niet der Godtheit aengestorven,[2]
Door erfrecht, noch door koop, noch gift, of gunst verworven,
Noch oudtheit van bezit, noch inbreuck, en gewelt:
Het recht der schepping heeft hem in 't bezit gestelt,
Zoo wel als 't onderhoudt van zijn geschapenissen.[3]
Wie kan dien titel dan uit 's hemels voorhooft wissen!
Indien het schepsel aen Godts wezen hangt alleen,
Zoo staet het onder Godts gebiet, en anders geen.
Dewijl geen werckvernuft zijn wijsheit en vermogen (*a*)
Te werck stelt, zonder eerst in 't werckstuck te beoogen
Een zeker eindt, en wit, waerom het wercken zal;
Zoo kan de weerelt niet door eenigh wilt geval
Opdonderen[4], maer eischt een' werckheer, die besleepen
De schets van dit heelal had in zijn' geest begreepen,
En elcks hoedaenigheit, hoegrootheit, en gewight,
Getal, en maet, en form; en hoe hy dit gesticht
Best onderhouden zou, bestieren, en regeeren,
Eer zijne maght begon te scheppen, te bootseeren
Dit heerlijck meesterstuck, met eere en prijs gekroont.
Dus wert voorheene ons Godts voorzienigheit getoont.
Een veltheer stelt hierom zijn vaenen in slaghorden,
Eer zy noch hantgemeen met 's vyants benden worden.
De zeilkunst schrijft aldus den zeebou wetten voor.
Dus draeft al wat 'er is, op 't voorgeleide spoor:
Want Godts voorzienigheit de schets is van de zaecken,
En ry der schepselen, geneight hun wit te raecken,
Waertoe die zijn geschickt, geordineert van Godt,
Een ieder trapsgewijs, en met een zeker slot;
Gelijck de Godtheit die verbeelde in haere zinnen
Van eeuwigheit, eer zy dit werckstuck quam beginnen.
Dees waerheit, schoonze wort gelochent stijf en sterck
Van 't ongodist gespoock, zal blijcken uit Godts werck,
Zoo klaer in 't scheppen als 't regeeren van 't geschapen,
En Godts voorzienigheit, gelijck een scheutvry wapen,
Verdadigen het hart, dat op de Godtheit bout,
En in 't geschapen haer bespiegelt, en aenschout.

[1] De oorspronkelijke wil of wet. — [2] Aangeërfd. — [3] Het door Hem geschapene. — [4] Plotseling met groot gedruisch te voorschijn komen.

(*a*) Slotrede, bevestigende Godts voorzienigheit, in zijne uitwendige wercken breeder t' ontvouwen.

BESPIEGELINGEN VAN GODTS WERCKEN.

Het Derde Boeck.

Gelijckwe 's avonts noch, in 't groeien van de schimmen,[1] (*a*)
Den glans van d' avontzon, gedaelt beneên de kimmen,
Zien schijnen door de zee, en 't schuimend pekelzout,
Met straelen geschakeert, en purpergloet, en gout,
Getuigen van het licht, dat, nauwelijx verdweenen,
De weerelt heeft verquickt, gekoestert, en bescheenen;
Zoo zullen wy nu Godt, en d' oppermajesteit
Bespiegelen in 't werck van zijn voorzienigheit;
Dewijl onze oogen niet die zon van alle zonnen
In haeren vollen glans en dagh verdraegen konnen.
Den sterfelijcken is een perck en maet gestelt,
Waerop hun kennis stuit, die van verlangen smelt,
Om eenmael Godt te zien, in zijn volkomen wezen,
Van geen begrijp volkent, van geene tong volprezen.
Wy slaen dan hier van verre alleen Godts stappen ga,
En volgen hem bevreest, als in zijn schaduw, na.
Men hoorde en zagh van outs hoe razende ongodisten (*b*)
De Godtheit lochenden, en logentael vernisten
Met een geverfde grijns van waerheit, die nochtans
Niet naliet door 't bedrogh te straelen met Godts glans:
Een andre school, terwijl verlegen, en verlaeten,
Verzaeckte, om dat dit klonck te godtloos, en verwaten,
Zoo stijf de Godtheit niet, als Godts voorzienigheit,
En wert de mont gestopt met reden en bescheit.
Haer nasleep evenwel, godtvruchtigheit ontwassen,
Durf Godts voorzienigheit noch lastren, en verbassen,
Gelijck van outs Lukrees, op 't spoor van Epikuur,
Die geen voorzienigheit wou kennen dan natuur,
Of 't reuckeloos geval, en stof der vezelingen,[2]
Als oirzaeck van 't heelal, en groot gevaert der dingen,
Voorheene met bewijs getoomt, en wederleit.
Het wort dan tijt dat wy nu Godts voorzienigheit,
(Gelijckze in 't scheppen blijckt, en hoeden[3] en regeeren
Van 's hemels schepselen,) hanthaeven, en verweeren,
Op dat elck ongodist, verstomt door breeder blijck,
Zijn godelooze vlagh, Godts kroon ter eere, strijck'.
Dat scheppen heerelijck vooruitdraeft in de wercken (*c*)
Van Godts voorzienigheit, is ons getoont in 't stercken
Der reden, die haer eert, als oirzaeck van t' heelal
Der weerelt, en geensins natuur of wilt geval

[1] Bij het verlengen der schaduwen. — [2] Of toeval en materie. — [3] En in het behoeden of onderhouden.

(*a*) Voortgang van Godts eigenschappen tot de uitwendige wercken van zijne voorzienigheit in het bijzonder. — (*b*) De ongodisten verlochenen Godt, of liever de goddelijcke voorzienigheit, gelijck Lukrees, Epikuurs schiltknaep. — (*c*) Godts voorzienigheit blijckt in zijne schepselen.

Dit toeschrijft, buiten Godt, aen 't schepsel, tegens reden;
Gelijck d' Epikureen, en die hun duisterheden
Noch eeren, boven 't licht van reden en bescheit.
Geen dwaelzieck neuswijs kan ons deze zekerheit
Berooven, zoo het blijckt en blijft onoverstreden
Dat door een vast besluit en raetslot al de leden
Van 't weereltsche gevaert gepast zijn op de leest
Der wijsheit, als het lagh in Godts alwijzen geest
Met zijn omstandigheên begreepen, om te micken
Op 't wit en eindt, waertoe de schepper dit wou schicken.
Oock blijckt dit, naerdemael elck schepsel is gewent
Te wercken voor zich zelf, tot een byzonder endt,
Waertoe het wert geschickt: dewijlze oock alle poogen
Eendraghtelijck Godts eer en glori te beoogen;
Dus merckt men merckelijck in ieder wezen iet,
Dat door zijne orden en bequaemheit ooght en ziet
Op 't voorgestelde wit. uit dees geregelde orden
Kan Godts voorzienigheit heel klaer bewezen worden,
Als uit een merck, dat zy den schepsele inneprint,
Op dat men aan het kroost[1] de moeder kenn' van 't kint.[2]
De schepsels kregen elck in 't scheppen stant en steden, (*a*)
Hun krachten, eigenschap, en hun hoedanigheden,
Gemaetigtheit[3], gestalte, en orde[4], wight, en maet,
En tal, als ieder past, naer zijnen plicht en staet,
Om 't eindt, waerop het ooght te beter te bereicken;
Gelijck dit helder blijckt, by menigh schijnbaer[5] teiken.
Dit ordineeren, die welschicken van elck ding
Tot zijn rechtmaetigh eindt, in 's weerelts ronden ring,
Melt dat voorzienigheit, eer zich de tijt quam reppen,
In haeren raet besloot dit wonderwerck te scheppen.
De werckelijcke maght, die zich heeft voorgezet[6]
Een zeker heilzaem eindt[7], waerop zy mickt en let,
Ziet wijselijck vooruit, en wort in 't werck geprezen,
Dat uit voorzichtigheit zijn' oirsprong schept en wezen.
Zoodaenigh is het werck der schepping, die men ziet (*b*)
Dat allesins haer eindt en oirbaer wit beschiet:
Want scheppen is een werck van Godt, den eersten wercker,
Die 't al om 't uiterste endt, de Godtheit zelf, die stercker
Dan iet elcks heil beooght, uit niet heeft voortgebroght,
En tot zijne eigene eer voltrocken, en volwrocht;
Dies Godts voorzienigheit, in haeren raet gezeten,
(Daer alles wert gewickt, getelt, en net gemeeten,
En tot zijn eindt geschickt,) de weerelt heeft gebout,
Tot zulck een groot gevaert, gelijck men dit aenschout,

[1] Hier: schepsel. — [2] Versta: den schepper kent. — [3] Gemaetightheit beteekent hier: de verhouding, waarin de vier elementen in het lichaam zijn verbonden. (Zie Woordenb. d. Ned. Taal). — [4] Rangorde, bepaalde plaats in de heele reeks der geschapen dingen. — [5] Blijkbaar. — [6] Ter uitvoering voorgenomen. — [7] Doel.

(*a*) In de geregeltheit en orde der schepselen: — (*b*) en hun einde, waertoe zij geschickt zijn:

En zijn ontelbaerheên, hoedaenigheên, vermogen,
Gestalte, en staet, en plaets, en tijt, gewelf, en bogen,
Verscheidenheên, en orde, en maet, met treck begaeft,
Of tegenheit, gelijck het rust, of heenedraeft,
En drijft, en ommedraeit in ongelijcke kringen,
Ter eere van Godts oogh, de schiltwacht aller dingen.
Ick laet den spiegelkloot der groote weerelt staen, (*a*)
En zie vooreerst den mensch, de kleine weerelt, aen,
In Griecken met dien naem verheerlijckt, en verheven,
Dewijl men hier in 't kleen afmeeten kan naer 't leven
Wat in dit groot heelal, in 't groot, bespiegelt wort;
En Godt zich in den mensch beknopt heeft uitgestort,
Als stedehouder van den nimmermeer gezienen,
En onder wiens vernuft alle andre schepsels dienen.
Wie uiterlijck den mensch, van top tot teen, beziet, (*b*)
Wat lidt ontbeert zijn ampt, bewaert zijn' hoefslagh[1] niet,
Daer 't past? en wie het minste in 't lichaem wou hervormen,
Herstellen, zou hy niet de voeghlijckheit bestormen,[2]
De Godtheit in haer beelt onteeren, daer geen man,
Al waer 't Prometheus[3] zelf, iet in berispen kan?
Der leên gedaente en stant de domsten leert op mercken;
De voeten, reedt ten gang, de handen om te wercken,
Het hooft, gelijck een hof, voor 't rijck verstant gebout:
Dat, uit dien hoogen trans, door d' oogen schiltwacht houdt,
Deur d' ooren hoort al wat zich openbaert van buiten.
De mont ontfangt de spijs. de tong door klanck kan uiten
Wat in den boezem schuilt, naer eisch van elcke zaeck;
Terwijl geen ander dier begaeft is met de spraeck.
Hoe blinckt het aengezicht, vol goddelijcke zwieren,
Ten hemel opgebeurt, terwijl alle andre dieren
Ter aerde gaen gebuckt! wat al verscheidenheên
Van tronien bestaan in zulck een eng en kleen
Begrijp als 't aenschijn is, om menschen t' onderscheiden!
Hoe weeligh gaet de neus door alle geuren weiden!
Hoe dertel krult het loof van 't blonde hair om 't hooft,
Natuurlijck als een kroon, die kroonegout verdooft!
En wat gestaltenis kan d' oogen meer gevallen
Dan 't hooft, zoo rontheit is d' uitnementste van allen,
Gelijck een hemelwelf, dat, kunstigh ront gebout,
De krachten van de ziel in zich besloten houdt,
Waeronder d' andre leên zich onderlinge roeren,[4]
Om, 't hooftgezagh ten dienst, hun plichten uit te voeren.
Stont eerbaerheit het toe, men kon niet rijck genoegh
Uitdrucken welck een zorgh d' alwijze vader droegh,
Om menschen door den mensch te planten, en ontfangen,

[1] Toegewezen plaats. — [2] Versta: eene onvoeglijke, onbeschaamde daad begaan. — [3] Prometheus, die, volgens de fabelleer, menschenlichamen boetseerde, en dezen, door het vuur, aan de zon ontstolen, leven instortte. — [4] Bewegen.

(*a*) in de mensche, de kleene weerelt: — (*b*) in d' ontledinge des lichaems:

Te koesteren, te voên: maer schaemte verft de wangen,
Dies wy bequaemheit, form, en stof, en stant van elck
Byzonder teellidt nu bedecken, en de melck
Zien springen uit de borst en bronaêr van de moeder.
Waer toonde zich natuur voorzichtiger en vroeder,
In 't queecken van de vrucht, die, na de baerens smart,
Het bloet der kraemvou zuight, en aftreckt van het hart:
Terwijl de liefde schijnt de moeder te verrucken,
En zy niet laeten kan het kint aen 't hart te drucken,
Te kussen, reis op reis, als of zy 't moorden wou
Van vrientschap, zonder maet, vervoert van gunst en trou!
Wat wist Godts wijsheit niet al vonden uit te vinden
Om d' aenteelt van den mensch met banden te verbinden!
Hy heeftze, knoop op knoop, verzekert, en bewaert,
Oock tegens snede en stael van Alexanders zwaert.[1]
Laet gift, laet moortgeweer zich matten, en vermoeien,
Het menschelijck geslacht vereeuwight zich in 't groeien,
Tot dat de jongste[2] mensch den draeiboom sluiten zal
Van zulck een endeloos aenwassende getal.
Indienwe man en vrou, zoo schoon als ergens blaeckten
Van onbesproke minne, aenschouden, deze naeckten
Beschaemen 't schoonst van vee en vogel, dat op 't ruim
Der aerde en lucht braveert, gekleet in vel, en pluim.
Hier zwicht Apelles kunst, al heeft hy al zijn leven
Getekent, en de verf op 't levenste verdreven,[3]
En licht, en schaduwen, en hoogh en diep gezocht;
Noch staen de beelden stom, en dootsch, en onvolwrocht.
Praxiteles besterft, en geeft den moedt verloren,
Schoon hy geluckigh leeft in 't snijden van yvoiren:
En Fidias, die tijt en marmersteen verklinckt,[4]
Verdriet het dat geen strael uit Veneus oogen blinckt,
Terwijl hy om de kunst zijn' yver pooght te koelen;
't Verdriet hem dat zijn hant geen' aderslagh kan voelen,
Geen lidt zich rept, en roert. wat oogh zijn werck beviel,
Het leefde alleen in schijn, en zonder geest en ziel.
Hoe zou Godts werckstuck dan voorzienigheit ontbeeren,
Die alle kunst verdooft, hoe kloeck de meesters leeren!
Indienwe dieper met des ledesnijders hant
En mes doorsnuffelen 't geheim van 't ingewant,
En ieders wettigh ampt[5], wat vindt men in die holen
Al wijsheit, en vernuft, en overlegh gescholen!
Hoe vlieten d' aders hier, als beecken, door het lijf!
Wat winckels[6] dienen hier den mensch niet tot gerijf!
De maegh schaft dranck en spijs en koockt voor al de leden.
De lever levert bloet. de galleblaes beneden
Ontfangt de geele gal, die vaeght het lijf van slijm,

[1] Versta: ook al kan Alexander den gordiaanschen knoop doorhakken, dien der liefde en van het huwelijk toch niet. — [2] Laatste. — [3] Verdreven: uitgewreven; dus: al heeft Apelles zoo veel mogelijk leven geschapen in zijn kleuren. — [4] Aan steenen te kappen besteedt. — [5] Functie, natuurlijke verrichting. — [6] Hoeken, verscholen plaatsen.

En andre vuilicheên, by wijlen taey, als lijm.
De long schept lucht, en is een blaesbalgh onder 't woelen,
Om 't hart, de bron der hitte, in zijnen gloet te koelen.
De milt, een stanckriool, verzwelght de zwarte gal,
En loutertze doorgaends, al 't lichaem ten geval.
Maer om niet al te diep in kelders te verdoolen,
Laet vry Vezaels verstant[1] dit onderzoeck bevolen,
Die vierigh zijnen geest en 's levens tijt versleet,
Terwijl hy lijck by lijck aen snipperlingen sneedt,
En klaeghde dat het brein van d' allergrootste kloecken[2]
Noch sufte[3] in menigh lidt op 't scherpste t' onderzoecken;
Het zy geraemte, en spier, en zenuwen, en aêr,
Het brein in 't beckeneel, een mengsel, wonderbaer
Beslagen, als ciment, om onversuft te vatten
De reden, het verstant, den wil, de ry der schatten
Van ons gedachtenisse en slaep: ick zwijgh 't gezicht,
Daer d' ooghkunst om verdwaelt, in 't zoecken van dit licht;
Het riecken van den neus; den galm en klanck in d' ooren;
Den smaeck, de spraeck, op 't bladt der gladde tong herboren;
't Gevoelen, dat zich spreit, en weit van top tot teen;
En hoe de ziel alom gaet waeren door de leên,
Geheel in ieder lit, en uitmunt door haer vonden,
Tot 's levens draet geknipt, zy endtlijck wort ontbonden.
Indien het mooghlijck waer met verwen en penseel (*a*)
De redelijcke ziel, des menschen waertste deel,
En form, gelijckze leeft, naer 't leven af te maelen,
O welck een Godtheit zoude uit dezen omtreck straelen!
Maer heur onzichtbaerheit, waer doorze Godt gelijckt,
Haer oirsprong, laet niet toe dat iemant dieper kijckt,
In 't binnenste geheim van zulck een hemelsch wezen,
Uit zijne werckingen bespiegelt, en geprezen:
Want even als ons oogh, op d' aerde en aen 't gewelf
Des hemels, alles ziet, maer nimmermeer zich zelf,
Zoo gaet het met de ziel, die kan zich zelf niet kennen,
Noch volgen in de vlught de snelste van haer pennen.
Het oogh ziet eenighsins zich zelf in kristalijn:
Zoo wort de ziel in 't werck alleen, als in een' schijn[4]
Gezien: gelijck de form des zeilsteens zich laet mercken
Door haeren treck, gekent in veelerhande wercken.
Wat taey een bant de ziel en 't lichaem t' zamenbint,
Een paer al 't ongelijck van aert, oneens gezint,
't Welck, jaeren lang gehuwt, zoo noode komt te scheiden;
Dat 's een geheimenis, waerop de wijsten beidden,
Zoo lang de weerelt hing, en ruste alleen op Godt:
Maer geen van allen vont den sleutel van dit slot,
Al schreef men van dien bant geheele stapels bladen,

[1] Andreas Vesalius of van Wezel, bekend en beroemd anatomist in de 16e eeuw. — [2] Geleerden. — [3] Nog niet bekwaam was. — [4] Schijn: spiegelbeeld.

(*a*) in het wezen der ziele

Het raetsel blijft, gelijck de vryheit om te raeden,
Tot dat het wezen van de ziele, klaer, en puur,
Gekent wort, buiten 't werck en merck van haer natuur,
Gelijck de Godtheit haer, gansch louter, zonder smette,
Te voorschijn broght uit niet, en eerst in 't lichaem zette.
De ziel (van God begaeft met reden, die den mensch
Van dieren onderscheit) opstijgende aen de grens
Des hemels, boven 't licht der starren en haer kringen,
Vergeefme dat ick haer een poos vergeete in 't zingen,
Tot dat mijn zanglust flus de snaeren hooger terckt,
Daer zy van 't lijf geslaeckt, geen form des menschen streckt.
De kleene weerelt wijckt voor d' aenkomst van de waerde (*a*)
Der groote, het begrijp van hemel, lucht, en aerde,
Dat loutre wonderen in zijnen kloot besluit,
Hoegrootte, ontelbaerheit, schakeersel, krachten, uit
d'Almogentheit geschept, oock schoonheit, en wat stucken,
Een' opgetogen geest van 't aerdrijck opwaert rucken
Naer Godt, waerme 't gemoet vereent, van boven ziet
Hoe alles, buiten Godt, verdwijnt in enckel niet.
Het aerdtrijck is zoo groot, dat niemant, hoe bevaeren, (*b*)
In vijftigh eeuwen en noch dry paer hondert jaeren
Den ganschen aerdtkloot heeft doorwandelt, en bezocht; [1]
Al schijnt de zeilkunst nu in haeren top gebroght,
En Tichoos leerling, Blaeu [2], om dit begrijp te weeten,
Dien kloot, op 't Hollantsch strant, zoo net heeft afgemeeten,
Dat hy veele ouden streeft in hemelmaet voorby,
Ter eere van de stadt, die zich verheft aen 't Y:
En noch is 't aertsch gevaert, by 't hemelsch te gelijcken,
Een enckel punt in 't oogh, verlieft op starrekijcken:
Want wanneer d' aerdtkloot recht de starren staet in 't licht,
Dan snijt die kloot geen punt uit 's hemels aengezicht.[3]
Is elcke star zoo groot als d' aerdtkloot in haer rijzen,
Of grooter, naer 't besluit van alle starrewijzen,
En schijnenze evenwel, hoe wijdt zy staen van een,
Dus klein op ons gezicht; wie kan van hier beneên
Met zijn gedachtenis het hemelsch ront bepaelen,
Daer zoo veel duizenden van diamanten praelen
Aen dien doorluchten ring, gepast als aen de hant
Van Godts onmeetbaerheit, die oost en west bespant?
Is d' aerdkloot nu zoo groot, gelijck de meesters sluiten,[4]
Hoe groot is dan 't gewelf der hemelen van buiten!
Nu peilt de hooghte van den hemel, zoo ghy kunt,
Tot 's aerdtrijx navel toe, of 's afgronts middelpunt:
Heeft deze grootheit noch haer eindt en zekre paelen,

[1] Vondel bedoelt, dat de aarde, hoewel reeds 5600 jaren bestaan hebbende, nog niet geheel bezocht of gekend is. — [2] Tycho Brahé, beroemd sterrekundige (1546-1601); Willem Jansz. Blaeu, bekend atlas-uitgever te Amsterdam, op wien Vondel bij verschillende gelegenheden een gedicht maakte; zie o.a. Deel II, bladz. 312 en 317. — [3] Versta: van uit den hemel gezien, is de aarde nog kleiner dan een stip. — [4] Aanwijzen.

(*a*) in de groote weerelt: — (*b*) in de grootheit der aerde:

Wie kan d' oneindigheit van Godt dan achterhaelen?
En wat is dit heelal, indien men Godt beschou,
In grootheit meerder dan een druppel morgendou!
Men daege Euklides[1] hier, den vorst der rekeningen,[2] (*a*)
Om ons d' ontelbaerheit van alle schepselingen
Te tellen, drup voor drup, gestort van 's hemels kruin,
En al het stuivend zant, gewaeit langs zee in duin.
Maer dit voorbygerent[3], de kostelijcke waerde
Van allerley metael, gesteente en schat, in d' aerde
Begraven, en ontdeckt, terwijl den gierigaert
Zijn moeders ingewant en boezem nimmer spaert,
Wort nimmer volwaerdeert[4]. wat teelen Godts landouwen
Al kruiden, planten, ooft en vruchten, onder 't bouwen
Des slaefschen ackermans, die klay en klonte breeckt,
Daer 't kouder is, of daer de zon van hitte steeckt!
Wat teelen zee en lant al visschen, vogels, dieren,
Die by hun element, of aerde, of water tieren,
Of zweven in de lucht; terwijl elck nesten bout,
In steenrots, hol, en bosch, of weiden zich onthoudt,
Zijn jongen worpt, en broet, en aenvoedt, zonder ende!
En schoon de mensch, door vier, en water, en elende
Van pest, en hongersnoot, en oorlogh, wort vernielt;
Men ziet hoe d' ommeloop der wijde weerelt krielt
Van menschen, zonder tal, op datwe nu niet dringen
In 't rijck van 't geestendom, genoemt verstandelingen[5]
By d' oude Atheensche school; een schrickelijck getal,
Dat niemant rekenen, noch oit voltellen zal.
Hoe kan d' ontelbaerheit der dingen ons verstommen, (*b*)
Als Godts volkomenheên in alle wezens brommen,
En 't endeloos getal, verscheiden uitgespreit,
Ons in de kennis voert van d' eenige enckelheit!
Noch wonderlijcker blijckt de Godtheit in 't schakeeren
Zoo veeler schepselen, die hunnen schepper eeren,
Als door den horen, vol van overvloet gestopt,
Met allerhande vrucht, en tot de keel verkropt,
Gevult, en opgehoopt, waer door de woeste wiltheit
De Godtheit kennen kan, in haeren schat en miltheit,
Zoo rijck en uitgestort: want druckt een' zegelring
Alleen een eenigh beelt en wapen in een ding,
En kan een druckvorm slechts een zelve boeckstaef drucken;
Wie twijfelt dan dat Godt, in endelooze stucken,
Door 't scheppen zijne maght en miltheit heeft getoont,
En in dit wonderwerck zijn majesteit gekroont?
Ick sla verscheidenheên in zoo veel dingen over.
Hoe rijck schakeert hy plant, en kruit, en bloem, en lover,
En geur, en kleur, en smaeck, en sappen, en gestalt!

[1] De bekende wiskunstenaar uit Griekenland. — [2] Berekeningen. — [3] Voorbijgegaan. — [4] Ten volle gewaardeerd. — [5] Vertaling van het woord genius.

(*a*) in d' ontelbaerheit der dingen: — (*b*) in de verscheidenheit:

Schoon Zegers bloempenseel[1] het vorstenoogh gevalt,
Zijn verf is zonder ziel, en geur, en kracht, en leven:
En Chinaes bloempenseel moet lof den schilder[2] geven,
Die zulck een' regenboogh en krans van bloemen maelt,
In paeu, en papegaey, en fenixveeren praelt,
En levende festoen, gewasschen aen de boomen,
Daer 't water naer Peking, door d' aders van de stroomen,
Het oorstersch hof bevloeit, waerin de Tarter pronckt,[3]
Met zonnegout gekroont, aen 't morgenlicht ontvonckt,
Dat rijzende uit den daeu, in roozen opgeloocken,
Dien rijcksmuur ziet gesloopt, zijn noortstar ingebroken.
Indienwe gadeslaen het wilt en tam gediert,
Dat in de golven zwemt, of in de wolcken zwiert,
Of in de beemden weit, woestijnen, en waeranden,[4]
Moet Snijders[5] het penseel niet worpen uit zijn handen,
En roepen: al ons kunst is niet bespieglens waert.
Hier is verscheidenheit van onnavolghbren aert.
Heeft Rubens niet geklaeght, in 't schilderen en strijcken
Op zijn panneelen, dat hy naulijx twee gelijcken
In alle tronien[6] van 's konings Neêrlant[7] vont?
Ick zwijgh van elcks natuur. oock melt ons d 'avontstont
Hoe alle heiren, die in 't gulden harnas speelen,[8]
En monstren aen de lucht, in hunnen glans verscheelen:
Waeruit men zeker sluit en sterckt, in allen schijn,
Dat dees verscheidenheên in Godt oneindigh zijn;
Dewijlze alleen uit hem, die noit verwelckt in 't bloeien,
En zijnen rijcken schoot, en vollen boezem vloeien.
De kracht der schepselen verheft ons in den dagh (*a*)
Van d' allerhooghste kracht en maght, die 't al vermagh.
Waer staen natuur en kunst voor stil, om uit te wercken
De wondren, daer Godts maght zich levende in laet mercken,
De bron en oirsprong van natuure en weetenschap?
Men zet op aerde in zee en lucht en vier geen' stap,
Daer Godts almaghtigheit en kracht ons niet bejegen,[9]
Als d' elementen zich beroeren en beweegen,
En scheuren uit hun lijck[10]. schoon zee en aerde slaept,
De lucht en hitte u streelt; zoo dra het aerdtrijck gaept,
En d' afgront, en de zee; de wint begint te blazen,
De lucht te donderen, te blixemen, te razen,
Te regenen, wat blijft van menschen of van vee,
Of bosch, of lant, of stadt gerust op zijne ste!

[1] Dat van Daniël Seghers, bekend bloemenschilder uit Vondel's tijd. — [2] T.w. God als schilder van levende verwen. — [3] Vondel heeft hier voor oogen, dat de Keizer der Tartaren, in 1647 uit het Noorden, door den bekenden Chineeschen muur brak, tegen het opgaan der zon Peking door geweld en verraad innam, en een einde maakte aan de dynastie der Taimingen. — [4] Waerande: diergaarde. — [5] Beroemd Vlaamsch dierenschilder, tijdgenoot van Rubens. — [6] Aangezichten. — [7] De Spaansche Nederlanden. — [8] Versta: hoe alle starrenheiren. — [9] Tegentreedt. — [10] Lijk: rand of touw, waarmede een zeil omboord is; uit de lijken slaan: in de war raken, onklaar worden.

(*a*) in de kracht en het vermogen der schepselen:

Wat wort van hagelsteen en donder niet geslagen!
Wat steenrots stort niet in! waer treffen 's hemels plaegen
Op steên, en rijcken niet! wat steenen beer, wat strant
Beschut voor inbreuck bergh, en duin, en 't platte lant!
Men ziet de vloot op zee dan steigeren, dan vallen,
Gelijck, op een rancket[1], te rugh gekaetste ballen
Afstuiten in den baen, en volgen haer geval.
Verzamel eens 't geslacht der reuzen overal,
Oock 't gruwzaem ongediert, de leeuwen, tigers, beeren,
De stier en elefant, den walvisch in de meeren
En noortschen Oceaen, den draeck, de krokodil,
De slangen, onder 't gras gedoken, loos, en stil;
Wat stapelen ze een' bergh van krachten! eene plante,[2]
Een worm vermoort een' helt. een steeckende tarante[3]
Berooft den mensch zijn rust en slaep. hy weent en schreit,
Of danst, en lacht zich doot[4], ten zy het evel scheit,[5]
Door kracht van tegengift: en om van kunst te spreecken,
Zet Archimedes eens uit 's weerelts ronde en streecken:
Hy licht den aerdtkloot met een' hantboom uit zijne as.
Ick zwijgh van 't bussekruit, een' oogenblick[6], die ras
Den muur van Mechele[7] verplette aen gruis en mortel,
En Delff[8], 's lants hooftstadt, scheen te rucken van haer' wortel.
Van starren rep ick niet, noch oock van zon en maen,
Zoo sterck van uitstrael, schoonze onendigh van ons staen.
Bereken nu uit elck Godts krachten in 't byzonder,
En telze al teffens op: wie zwicht niet voor dit wonder!
Nu openbaert zich hier de schoonheit van 't heelal, (*a*)
Die my voor 't voorhooft slaet[9]. aen welcke leden zal
Ick 't schoone lichaem van de weerelt best beginnen
t' Ontleden? wie verruckt mijn' geest, verstant, en zinnen,
In 't openschuiven van dit goddelijck tooneel,
En Godts vertooningen? ô weereltsch lustprieel!
O lantschap, daer natuur zich zelf aen heeft gequeten,
En elck om 't rijckst volwrocht, voltrocken, niets vergeeten!
Wat ordineerder heeft die vonden uitgezocht,
En elck zoo wel geschickt, en op zijn plaets gebroght,
Den voorgront, achterdocht[10], dat flaeuwen, en verschieten;
Hier bosch, daer korenvelt, gins weiden, elders vlieten,
En ope lucht, en bron, die uit den heuvel springt?
Gins blaeut geberghte, en rots: hier quinckeleert en zingt
De nachtegael in 't wilt. wat vliegen daer al vogels
By vlughten door 't geboomte, of drijven op hun vlogels
Bezadight[11] in de lucht, of over 't effen meer!
De vrolijcke landou, verquickt door 't schoone weêr,
Aen 't groeien, dat men 't kruit en groene gras hoort piepen.

[1] Raket. — [2] Giftige plant. — [3] Insect uit Tarente in Apulië. — [4] N.l. opzettelijk ter verdrijving van het gift. — [5] Tenzij de kwaal wijkt. — [6] Dat één oogenblik uitgebarsten. — [7] In 1546. — [8] Op 12 October 1654. — [9] Verbijstert. — [10] Achterdocht: misschien: achtergrond. — [11] Kalm.

(*a*) in de schoonheit der schepselen:

Apelles volght natuur met kunst na, in het diepen
En hoogen op zijn maet. hy starooght, en verdrijft
Zijn verwen liefelijck. wie suft, en achterblijft,
Hy volght zijn leitsvrou kloeck en wenscht haer in te stappen,[1]
En leght den geest te weicke[2] op aert en eigenschappen
Van 't leven, en gelijck men elck in 't leven vint.
Hy ziet zich aen de zon en haeren opgang blint,
In alle speelingen van water, licht en wolcken,
En purperglans en gout. hier wort de koey gemolcken.
Daer steeckt de visschers pinck om verschen visch in zee.
Hier rijt een heele vloot voor ancker op de ree,
En ginder schoeit de jaght op 't spoor der hazewinden.
De bracken snuffelen, om 't vlughtigh hart te vinden.
Het nest, vol oievaers, in top van slot en borgh,
Verwacht met open beck het aes, door 's vaders zorgh
In 't groene velt gevischt. wie kan de schoonheit noemen,
Die zich in 't weeligh vee, en ooft, en zaet, en bloemen,
En starren, zonne, en maene, en wolcken openbaert!
Hoe schoon schakeert natuur de tulpen, schatten waert,
Gewogen tegens gout, verheven tot Augusten,[3]
De schoonste en dierste bloem, waerop oit byen rusten!
De schoonheit van de vrou, die 't al te boven gaet (*a*)
Op aerde, en nimmermeer het hart en oogh verzaet,
Ontvonckt de leeuwen zelfs, ontdeckt zich hier in 't leven,
Zoo schoon als Godt haer schiep, om aen den mensch te geven
Een proef van weelde en lust, die, eeuwigh uitgestort,[4]
In Godts bespiegelinge alleen genooten wort.
Het aenzien en genot der schoonheit van de vrouwe,
Een zaligheit geschat, heeft duizenden in rouwe
En schipbreuck van hunn' staet, gezontheit, lijf en ziel
Gedompelt over 't hooft. de wijste en sterckste hiel
En boeideze[5] gelijck haer slaeven aen de keten
Van 't blond en hangend hair. zoo raest geen dier, bezeten
Betovert van het spoock, als d' overdwaelsche mensch,
Die blindling op dit aes der schoonheit, ieders wensch,
En wellust, aenbijt, Godt en naem en faem en stammen
Ter zijde zet, om zich in 's vleisters minnevlammen
Te smilten, als het ys, of wassen beelt in 't vier.
Dat kan een wulpsch misbruick der schoonheit, en zoo dier,
Zoo dier bekoopt een dwaes dit schijngoet, 't welck genooten
Noch naulijx, of berou komt schichtigh toegeschooten,
En treet het misbruick van Godts schepsel op de hiel.
Elendigh was hy dan, die in haer stricken viel,

[1] In te halen. — [2] Zijn geest te weicke of te weeke leggen is: zich voor geruimen tijd ernstig en aandachtig op een zaak toeleggen. — [3] Zinspeling op den bekenden Nederlandschen tulpenteelt en handel; een der tulpensoorten heette „Semper Augustus", toespeling op den Romeinschen Keizersnaaam Augustus. — [4] Die, eeuwigh uitgestort, enz.: versta: die eenmaal in het Godsrijk in haar volheid alleen genoten zal worden door hen, die Gods aanschijn genieten (als thans de engelen en gelukzaligen). — [5] Hield en boeide zij.

(*a*) In de schoonheit der vrouwe.

Gevangen, en gesmoort, om eenen blick der oogen,
Een vreught, in eenen droom, gelijck een damp, vervlogen.
Wat eischt dees schoonheit dan? wat was Godts wit en endt,
In 't scheppen van dit beelt, dat maght van zielen schent?
Hy wil het hart des mans aen haere trou verbinden,
En leeren in dit schoon een grooter schoonheit vinden,
Een wellust, die de ziel in Godt genieten zal,
Die d' opperschoonheit is, en weelde, en 't eenigh Al.
Gy zoudt in dit gezang de vrou nog schooner hooren,
Maer 'k vrees door dees meermin een' Heiligh te bekooren,
Indien bevalligheit en deught, en gunst, en geest
Van boven valle[1] en zwiere in 't lichaem, schoon van leest.
De jeught, die hart en oogh besnoeit, en spaent van 't minnen,
Verdooft de dappren, die een gansche weerelt winnen,
En ondertusschen staen ten dienst van 't vrouwenbeelt,[2]
Dat dickwijl met hun kroone en scepter heeft gespeelt,
Zoo menigh treurspel voerde op bloedige stellaedjen,
Noch roockende van moort der grootste personaedjen.
Wie twijfelt, zoeck niet verre om klaer bescheit en blijck:
De schouburgh waeght hier van, en zekerste kronijck.[3]
De zichtbre weerelt sterckte in 't algemeen de reden, (*a*)
Die Godt in 't schepsel zoeckt: nu haer voornaemste leden
Bespiegelt in deze aerde, in water, lucht, en vier;
Vier broeders, t' eener draght geboren, om ons hier
Te dienen tot gerijf[4], zich onderling te mengen,
En door hun wisseling veel mengsels voort te brengen,
Naer elcks verscheiden aert, die lest of allereerst
Of min of meer regeert, en in het mengsel heerscht.
Aldus bestaet ons bloet uit geele en zwarte galle,
En bloet en slijm. de zwarte is d' onderste van alle,
Als aerdtsch uit zijn natuur, van 't natte slijm omvloeit,
Als water, kout en vocht. de geele galvlam gloeit
In top, gelijck het vier, en geeft alle andren 't leven.
In 't midden zweeft het bloet, gelijck de lucht gedreven.
Zoo lang elck mengsel houdt een evenredenheit,
Is 't lichaem op zijn kracht: maer heerscht 'er onbescheit,
Door 't springen uit den bant, en regel te verkeeren,
Zoo rijst 'er oorelogh, als in een strijt van heeren.
Dees overgang van vocht en droogh en heet en koudt,
Of een gemaetigheit, of woesten baiert brout.
En is de Proteus[5] zelf, die, borlende uit de vlieten,
Zoo veele grijnzen en gedaenten aen kan schieten.
Dit 's d' eenige oirzaeck van het wassen en vergaen
Der wezens, die alleen uit element bestaen,

[1] Nederdaalt. — [2] Schoone vrouwen ter wille zijn. — [3] Versta: zoowel als het zekerste geschiedboek, d.i. de H. Schrift. — [4] Gerijf: gerief. — [5] Proteus, een zeegod in de Grieksche mythologie, die verschillende gedaanten kon aannemen.

(*a*) in de hooftstoffen:

En wisselen van staet, gestorven, of herboren.
De stof behoudt haer' duur: de formen[1] gaen verloren.
Zoo lijdt het weecke wasch, en blijft een zelve ding,
Verandert naer het merck van 's konings wapenring.[2]
Zoo hoort men een geluit met ongelijcke toonen
Den vader van 't heelal in d 'elementen kroonen,
Terwijl hy alles hier beweeght en ommedrijft,
En, eeuwigh onbeweeght, in staet en wezen blijft.
Nu geeft zich d' aerde bloot, die schoonze, laegh gezoncken (*a*)
De minste hooftstof schijnt, en aen den hals verdroncken,
z' Is evenwel niet min dan 't water, en verdooft
Elck element in waerde, en ziet het over 't hooft.
Houdt Godt daer boven hof met zijn verstandelingen,[3]
En zuiver geestendom; de vader aller dingen
Schonck 't menschdom het palais der aerde tot een leen,
Daer hem het schoon gewelf des hemels overscheen;
Bezaeit met zonne, en maene, en mindre flonckervieren;
Hy d' aerde leven ziet van kruiden, boomen, dieren,
En glinstren van metael, en kostelijck gesteent;
Terwijl het water slechts met visschen is beleent,
Het element van lucht en vier schier ledigh bleven,
Als armer uit hunn' aert, ten dienst van 's menschen leven.
Het aerdtrijck steunt op Godt, en op zijn tegenwight,
Omvangen van de lucht, terwijl zoo menigh licht
Rontom den aerdtkloot draeit, voltreckende zijn ronden,
En schiltwacht, d' Oceaen, met d' aerde in vre verbonden,
Haer in zijne armen vat, de lippen kust van 't strant.
Door deze vastigheit der aerde, in haeren stant,
Betreet de mensch den gront, en arbeit op zijne uuren,
Of slaept en rust, gelijck alle andere natuuren,
Die met vijf zinnen, als de menschen, zijn begaeft,
En 't leven, dat op d' aerde in 's levens renbaen draeft,
Die hunne voester is, en kruiden teelt, en aeren,
En vruchten, om het al wat ademt te bewaeren.[4]
Zy levert stoffen uit, tot allerley gebruick,
Op dat de mensch in hutte en huizen schuile en duick',
Zich van metaelen diene, en reetschap om te bouwen
Den acker van de zee, en steden, en landouwen.
Nu ren den aerdtboôm door, en hoor en zie u moe,
En tast, en rieck, en smaeck, de Godtheit straelt u toe,
Bejegent u alsins[5] in haer geschapenheden;
Al Godt wat gy verneemt, van boven tot beneden.
Waer vint men nu een' mensch, die elcks vernuft verkloeckt,
En Godt niet vinden kan, indien hy 't onderzoeckt?
Dat monster magh vermomt, als mensch, den gront betreden

[1] Formen: datgene, wat een gedeelte van de stof tot een bepaald ding maakt, en waardoor het van elk ander onderscheiden is. — [2] Door 's konings zegel. — [3] Geesten. — [4] Onderhouden. — [5] Komt u overal tegemoet.

(*a*) in d' aerde:

De klaeu[1] verraet het dier, veraert van Godt en reden.
Wie zich van artseny wil dienen, dat hy ga, (*a*)
En 't wijs natuurboeck, vol geheimnis, open sla,
Doorsnuffle mijnen, stof, en steenen, planten, dieren;
Dan blijckt hem hoe natuur het alles weet te stieren
Tot eenigh heilzaem ende, en elcks behoudenis,
Waer van 't aeloudt gebruick een ondervintster is,
Oock zulx dat dootelijcke en moordende vergiften
Van akonit en slang door louteren en schiften[2]
Verlaeten hunnen aert, en steeckende venijn,
Door kunst en weetenschap verkeert in medicijn.
De diamant, de vorst der kostelijcke steenen,[3] (*b*)
Verdrijft zwaermoedigheit van 't harte, en stilt het weenen.
De vrolijcke smaragd ontwringt vergift zijn kracht,
Zet 's gramschaps oploop neêr, heeft uit zijn' aert de maght
Om zwindelinge in 't hooft en evel in te toomen,
En ons geheughenis te stercken, en te vroomen.[4]
De blaeuwende saffier het vel en vlies geneest,
Verquickt het aengezicht, herschept den droeven geest.
De gloeiende robijn verteert vergifte treken,[5]
En bluscht den geilen brant, door Venus vier ontsteecken.
Een hyacint verdrijft den damp, die 't brein verbluft,
Stilt dronckenschap, en wet de stompheit van 't vernuft.
De groene jaspis stulpt de bloetbron van de vrouwe,
Verstercktze in baerens noot, en slaeckt het hart van rouwe.
De hemelsche turkois verheught gezicht, en moedt.
De deught des bloetsteens blinckt in 't stulpen van het bloet:
De kracht des zeilsteens[6] treckt vijf ringen aen elckander,
En volght den noortschen Beer en zuid-as, fix en schrander,
Geleit de hulck in zee, dan voor, dan in den wint:
Want zonder zeekompas zijn oogh en starren blint.
Om door al 't ingewant der aerde niet te dringen, (*c*)
Quickzilver, zwavel, zout, gemengt in 't hart der dingen,
Te scheiden, en de klay, van allerhande verf,
Te graeven uit de mijne, en Plutoos duister erf,
Tot heelzaemheit en dienst des menschen; noch te daelen
Op 't middelpunt; mijn zang d' onedeler metaelen
Van yzer, koper, tin en loot, en hun gebruick
Vergeet, om 't edel gout en zilver, in den buick
Der aerde, van natuur zoo hellediep verborgen,
Door Godts voorzienigheit, en vaderlijcke zorgen,
Om rampen te verhoen. ô gierigaert! ô smart!
Men zeght, toen 't bloot geweer gezet wier op het hart

[1] T.w. de niet-erkenning van God. — [2] Dat het vergift van de akoniet (ranonkelachtige plant) en van slangen, op bepaalde wijze bereid en toegediend, geneesmiddel kan zijn. — [3] Vondel vermeld hier (v. 541-560) de geneeskracht der edelgesteenten, naar de opvatting der andere schrijvers, zooals Plinius. — [4] Vroom te maken: in staat te stellen tot werken gelijk het behoort. — [5] Treken: hebbelijkheden. — [6] Zeilsteen: magneetijzersteen.

(*a*) in de heelzaemheit en artsenye der dingen: — (*b*) in het gesteente: — (*c*) in den erts:

Van 't zilver, in zijn jeught begaeft met roode kaecken,
Verschoot de jeught haer verf, van dootschrick wit als laken.[1]
Al heeft de goutzucht lang en fel op 't gout gepast,
Het gout behielt zijn kleur, dat eeuwigh is, en vast,
Ock drinckbaer door de kunst, die noch, in alle hoecken,
Niet rust, uit slechter stof, de ziel van 't gout te zoecken,
Die maght van zielen moort, en dompelt in een' vloet
En zee van traenen en vergoten menschenbloet.
De duurzaemheit van 't gout behoudt nochtans haer waerde,
En wijst op d' eeuwigheit van Godt, die noit veraerde,
Maer schepper blijft van 't gout. de stoffescheider[2] raest,
Die leven, tijt en stof om 't gout[3] in roock verblaest,
En waent het gouden vlies, in 't grimmen van de draecken,
Door hulp der toverkunste en haere min,[4] te schaecken.
De roos, de koningin der bloemen, sterckt het hart (*a*)
In flaeute, en koelt den brant, in 's krancken koortse en smart.
Narcis, die bronnen mint[5], verdrooght en vaeght de wonden.
Het brein, de lever, 't hart, van zwaricheên ontbonden,
Bedancken voor haer deught de troostende melis.
Het hooft, zoo dra de damp in 't brein verdreven is,
Dat eerst benevelt was van koude vochtigheden,
Bekent 's levenders[6] trou, betoont aen d' eer der leden.
Saffraen verheught den geest. de roosmarijn versterckt
Geheughenis, en brein, dat als voorheene werckt.
De heilige laurier verdubbelt onze krachten,
Verwarmt het ingewant, schept vrolijcke gedachten.
De hysop ruimt de borst van kille vochtigheên,
En als de ruime lucht den adem valt te kleen,
Ontsluitze flux de long, en al wat lagh gesloten.
Met mankop wort de slaep in 't beckeneel gegoten.
Peoni helpt de nier, en toomt de razerny,
Rabarber vaeght de gal. de wijnruit, altijt bly
Van verwe, reckt den tijt des levens, jaeght de pesten,
En bluscht het vier der lucht in brandende gewesten.
Sint Jans kruit heelt en streelt de zenuw, die, verwarmt
En opgedrooght, de kracht gevoelt, die haer beschermt.
Verstramde zenuwen, van koude dootgevroren,
Genezen van den vos[8], verquicken, als herboren.
De beveroli sterckt de zenuw, die verdrijft
Den stormwint, die in 't oor, vol onweêrs, ruischen blijft.
De pierworm sust de leên, die van beroernis beven.

[1] Versta: Men zegt, dat toen men voor het eerst zilver delfde dit plotseling van rood wit werd. — [2] Scheikundige. — [3] Om door kunst goud te maken. — [4] Gunst. Zinspeling op den mythologischen Iazon, die, belust op 't rooven van het Gulden Vlies, daarbij geholpen werd door de tooverkunst van Medea. — [5] Vondel denkt aan den jongeling Narcis, die volgens de fabelleer, in een waterlievende bloem herschapen werd. — [6] Lavendel. — [7] Een kruid, genoemd naar Peon, den mythologischen geneesheer der Goden. — [8] Vos: waarschijnlijk wordt de plant bedoeld, die thans vossestaart heet. Genezen en verquicken zijn hier passief bedoeld voor: worden genezen en verkwikt.

(*a*) in bloemen, loof, en kruiden, en dieren:

Hartshoren weckt het lijck, dat doot lagh, en vergeven.
Het scorpioen verwarmt, en drijft het water neêr.
De slincken elantsklaeu, een dier, van geest zoo teêr,
Biet Herkles knods het hooft, en heelt en helpt het evel
In 't hooft, wanneer het, dol van pijne, raze en revel';
Dus heeft voorzienigheit een tegenmaght gestelt,
Die 's menschen jammeren met heelzaemheên vergelt.
Behalve dat ons plant en kruit en dier genezen, (*a*)
Kan elck uit haeren aert en eigenschappen lezen
Een leering voor 't gemoedt. de braeve dadeltack,
By Duitschen palm genoemt, bezwijckt niet onder 't pack,
Maer heft het hooft om hoogh, en leert in tegenspoeden
Volharden, en getroost de scha met baet vergoeden.
De kuischeit wederstreeft, gelijck de lauwerier,
De vlamme, en slaet geluit in 't heiloos minnevier.[1]
De wijngaert, om den olm gevlochten met zijne armen,
Leert man en vrou uit liefde elckandre trou beschermen.
De zwangre korenaer, die, zegenrijckst van zaet,
En allervolst, haer hooft ter aerde hangen laet,
Leert ootmoedt aen den rijcke, en adel, en geleerde.
De zonnebloem, die noit zich van de zonne keerde,
Vermaent ons 't oogh te slaen naer aller lichten bron,
En 't aengezicht van Godt te kennen in de zon.
De boomen leeren Godt te zoecken in den wortel.
De kuische weduw volge in eenzaemheit de tortel,
Op haeren dorren tack. arachne[2] leert al stil
De huisvrou haere hant te slaen aen wol en spil,
De zyworm desgelijcks. de stomme en stille kraenen,[3]
Met kaeien in den beck, tot zwijgen ons vermaenen,
En waecken op de wacht. de zwaluw, d' ojevaêr,
Elck roept: een ieder neem' saizoen en tijden waer.
De wackre veltmier leert by tijts den nootdruft spaeren:
En d' arbeitzaeme bie leert winnen, en vergaeren,
Oock onderdaenigheit aen 's konings majesteit;
De fiere leeu gena, de hont getrouwicheit,
De slang voorzichtigheit. de schiltpadt leert de vrouwen,
Als huisvrou, onder 't dack, haer huis en drempel trouwen:[4]
En d' arent, die zijn nest[5] leert vliegen in de lucht,
Den oudren wijst het spoor van strenge kindertucht.
De hooghste wijsheit en voorzienigheit van boven (*b*)
Is van geen schepselen in 't schepsel te volloven,
Veel min te lochenen, naerdienze ons alsins[6] blijckt,
En krachtigh tegenstraelt, en nergens in bezwijckt.
Wy zagen dit ten deel voorheene in 's menschen leden,
Gepast op hun gebruick[7], van boven tot beneden:

[1] Zinspeling op mythologische eigenschappen, eertijds aan den laurier toegeschreven. — [2] De spin. — [3] Kraanvogels. — [4] Trouw te blijven, daaraan te hechten. — [5] Zijn jongen. — [6] Overal. — [7] Voor hun doel geschikt.

(*a*) in het leeraeren der schepselen: — (*b*) in de voorzorge en bewaernisse der schepselen:

En zoo men in een dier of plante iet wraeckt, en scheit,
Verandert, of verstelt, dat is wanschapenheit.
Een ieder ding voorzien, en staende, als op zijn hoede,
Getuight dat d 'oirsprong vloeide en afquam van een vroede
Verstandige natuur, die 't geenze teelt en baert,
Gelijck een moeder, streelt, in windelen [1] bewaert.
De schors bekleet den boom, gelijck de schel de vruchten.
De bloem luickt op en toe, naer d' ongelijcke luchten.
De stam behoudt zijn vaegh [2] in wortel, en in pit.
Het wilt verdadight zich met klaeuwen, en gebit.
De vogel is ter vlught voorzien met taeie pennen; [3]
Het wilt ter jaght gesterckt met pooten om te rennen;
Het aerdrijck, door en door, met aderen gelaeft; [4]
De kille noorder as met bosch en hout begaeft;
De strant met duin bezorght, of schrickelijcke rotsen,
En bergen, om 't gewelt des Oceaens te trotsen.
Het hol bewaert den vos, de vogel bout zijn nest.
De wint verdrijft de lucht, en zuivertze van pest.
Het vee den acker mest, als danckbaer voor zijn voeder.
De Godtheit baert en voedt, getrouwer dan een moeder.
Nu volght het water d' aerde onscheitbaer, even als (*a*)
Een vrye, die zijn lief blijft hangen om den hals,
Aen d' eene en d' andre zy. het water met zijn plassen
Kan d' aerde zuiveren, en alle vlecken wassen.
Het bluscht den brant des viers, wanneer de zwavel woelt,
En alle hitte wort gemaetight, en gekoelt
Door 't water, dat zich mengt met veel geschapenheden,
Haer onderling vereent, en helpt te zamenkneden.
Het water lescht den dorst, bestelt den menschen dranck.
Het springt ter bronaêr uit, en gaet gezwint zijn' gangk,
Schept ademtoght, en loopt door d' aders van de beecken,
Tot dat het stroomen baere, en koome in zee gestreecken,
En bruis', van zee in zee, tot in den Oceaen,
Waeruit het wiert geschept,[5] en opsteegh naer de maen,
Van waer het, door de zon geloutert, neêrgestegen
In 't aertrijcks open schoot, gelaeft met daeu en regen,
Verschiet [6] van vruchten teelde, en baerde, jaer op jaer.
Het water levert visch uit stroom, en zee, van waer
De vlooten 's weerelts oogst in alle havens sleepen,
Zoo lang als d' Oceaen op zijnen rugh de schepen
By heele bosschen draeght, den menschen tot gerijf.
Dus dienen alle leên der weerelt 't gansche lijf
Tot 's levens onderhoudt, en wijzen ons in 't zingen,
Op Godts voorzienigheit, de voestervrou der dingen.
Hoewel het element der lucht, in 't eerste boeck,[7] (*b*)

[1] Windselen. — [2] Groeikracht. — [3] Sterke vleugels. — [4] Met rivieren doorwaterd. — [5] Opgenomen, t.w. als waterdamp. — [6] Verschot: overvloed en verscheidenheid. — [7] Zie bladz. 289, v. 183-254.

(*a*) in het water: — (*b*) in de lucht:

Ons naer de Godtheit wees, dees schoolvrou[1] is te kloeck,
In 't onderwijzen van leergierige schoolieren,
Om vruchteloos en stil haer school voorby te zwieren.
Terwijl de lucht de long der dieren adem geeft,
Bewaertze en onderhoudtze in 't leven al wat leeft:
Terwijlze dient de tonge, en oogen, en alle ooren,
Kan ieder spreecken, zien, en klanck en stemmen hooren,
En zonder haeren dienst, die deze leden stut,
Waer ieder stom, en blint, en doof, en gansch onnut.
't En zy de levenden hier lucht en adem scheppen,
Kan geen der levenden zich roeren noch verreppen:[2]
Zy staen al teffens doot, als beelden op een ry,
In marmer, en metael, en wasch, en schildery.
Zy kunnen spijs en dranck een wijl in kommer derven,
Maer moeten zonder lucht en aêmtoght, daetlijck sterven:
Want ingeboren gloet eischt koelte, oock wint, en lucht,
Die 't bloet ontvonckt, eer 't vier den geest geeft met een' zucht.
De lucht verquickt en voedt de levendige vieren
Der geesten, die door bloet en aêr en zenuw zwieren.
De lucht treckt hitte en kou by beurten uit en aen,
Waerby alle aenteelte en opvoedingen[3] bestaen.
De dunte van de lucht met recht leert vraegen hoe men
Haer best en eigentlijck begrijpen zal, en noemen,
Een lichaem, of een' geest, of iet, dat, tusschen tween
Gehangen, element geheeten wort, of geen.[4]
Zy hoeft een groot begrijp,[5] om zich geheel t' ontvouwen:
Noch is haer dunheit niet te voelen, noch t' aenschouwen;
Als hadze die met geest en zielendom gemeen,
Of met de Godtheit zelf, die noit het oogh verscheen.
Noch wonderlijcker is 't, dat dit verdunde wezen,
Een lichaem in der daet, terstont, gelijck genezen,[6]
Te zamenrunt, hoe fel het iemant klieft, en deelt.
't Gescheurde lichaem wort op staenden voet geheelt.
Geen web van spinnekop of Kamerijckse draeden[7]
Na 'et scheuren wort hernaeit, men ziet de scheur, en naden.
Hier zeilt dees hooftstof nu de spin en wevery
Van menschelijck vernuft, als lagh het stil, voorby.
Oock kan de glori van Godts wijsheit nimmer sterven,
Daer 't zelve luchtpunt grijpt[8] en maelt ontelbre verven,
Op eenen oogenblick, als 's nachts, by helder weêr,
En klaeren maeneschijn, verschijnen, tot Godts eer,
De starren aen de lucht, om laegh de landeryen,
Vol vruchten, vol geboomte, en vee aen alle zijen,
In eene zelve lucht, die voor onze oogen hangt,
En daer de spiegel van 't gezicht dien schijn ontfangt,
Gelijck de spiegelkloot, waerin gedaenten speelen,

[1] T.w. de lucht. — [2] Noch zich van zijne plaats bewegen. — [3] Soorten van voeding tot opkweeking van den mensch. — [4] Of iets anders. — [5] Zij behoeft eene groote ruimte. — [6] Geheeld. — [7] Toile de Cambrai, kamerdoek. — [8] Bevat.

En wat natuur schakeert, om d' oogen me te deelen
Der dingen zichtbaerheên. nu wil ick by de maen
En maeneschijn my op een' heuvel zetten gaen,
Of op een' bergh, in 't groen, daer duizent schelle keelen
Van nachtegaelen vroegh mijn oor met wiltzang streelen,
De levenwecker[1] vast in eicke en beucke ruischt,
De zuider zee op strant met zachte baren bruischt,
Gezang van jofferen, en blijde muzikanten,
En fluitgalm opwaert rijst, uit telge, en teere planten:
Hier vang ick te gelijck gezicht en zoet gerucht
Van verf en klanck en glans, in eene zelve lucht;
Terwijl het morgenroot my toebloost uit den oosten,
Een morgenzon belooft, die 't flaeuste hart zal troosten,
En schijnen in den daeu, op 's aerdtrijcks ronden ring,
Zoo levendigh en schoon als zy te water ging.
De dunte van de lucht kan draegen, en vervoeren
Van plaets in plaets wat zich beroert en niet kan roeren,
Geruster dan de kiel, gevoert door 't schuimend groen;
Dewijl de waterbergh voor boegh, en galioen,
De kromme steven, rijst. hoe lastigh valt het roeien
Den stroom op, dat zelfs ros en winden[2] kan vermoeien!
En rijt men over bergh en steenrots, of een baen,
Van langer hant gebaent, op hoe veel arbeits staen
De kortste wegen zelfs! hoe zweeten en hoe hijgen
De muil en wagenaer[3] om op den top te stijgen!
Maer 't luchtige element schenckt vogel, vee en mensch
Een licht en open padt en doortoght, naer hunn' wensch,
Genegen om den mensch te helpen, en te dienen,
En, in des menschen dienst, den nimmermeer gezienen.
Nu door de lucht gestreeft, om hoogh in 't luchtendom,[4] (*a*)
Dat, by betrocken weêr, de hemelen alom
Vermomt voor 't aengezicht des aerdtrijcks, en de volcken,
Dan min, dan meer, naer 't zwerck, en d' overdrift[5] der wolcken
Zich spreiden op ons oogh. hier houdt de donder huis,
De blixem, hagel, ys, en vreesselijck gedruisch
Van winden, regen, daeu, en staertstar, als gezanten,
Om tegens godtloos bloet Godts veltbanier te planten;
Of 't lant te zegenen, zoo minzaem en getrou,
Als of de hemel daelde op d' aerde, zijne vrou,
Haer' boezem streelde, op dat zy zwanger, alle jaeren,
Op elck gezet saizoen, hem vruchten quam te baeren,
Te laven aen haer borst, te koestren in den schoot,
Waeruit gewas, en ooft, en bloem, en koren sproot.
De wolcken in de lucht zijn waterige dampen,
Om hoogh gevoert, door kracht van 's hemels goude lampen,
Van waerze op ons gezicht zich spreien, gins, en hier,

[1] De zuidenwind. — [2] Paarden en honden, die de trekschuit trekken. — [3] Wagenmenner. — [4] Dampkring. — [5] Het voorbijdrijven.

(*a*) in het luchtendom:

Geschildert, geschakeert van water, lucht, en vier,
En heet, of koudt, gelijck het mengsel valt in 't wrijven.
Dus wil de regenboogh zijn verf om hoogh verdrijven [1]
In 't schijnsel van de zon. zoo dreight de roode roe [2]
De trotse koningen. zoo blinckt een kroon ons toe.
Zoo schijnt een snelle star by duister voort te schieten.
Zoo zuight de hoos het vee, of berst aen meer en vlieten,
En roept, dat eene maght het al regeert, en stiert,
Der menschen moedtwil toomt, of 't quaet den breidel viert.
Dan daelt het eene hof, het ander klimt, en klavert: [3]
De zee verdrinckt haer strant: het aerdrijck schud en davert:
De brandende Etna staet in gloet, en zwavelvlam:
De steden storten in, eer iemant merckt hoe 't quam.
Wanneer de Godtheit niet te roer zit, stadt, noch muuren,
Noch torens, bergh, noch rots Godts wint, en weêr verduuren.
Indien ick 't luchtendom, dat grof is, vliegh voorby, (*a*)
Naer d' allerfijnste lucht om hoogh, wil d' adem my
Begeven: want zy kan noch pen noch adem draegen,
Is louter, ongesteurt van buien, damp, en vlaegen,
Een nabuurin des viers, dat mijnen geest ontsteeckt
Met eenen verschen gloet, waeruit de Godtheit spreeckt,
En Nimrots tempel dreight, en zijn Chaldeeusche steden,
Daer 't vier bewieroockt wiert, geviert, en aengebeden.
Al is het aerdtsche vier maer schijn van 't element
Des viers, dat hemelhoogh niet schijnbaer [4] wort gekent,
Noch kan ons vier om laegh brantstichten, en beschermen,
Is gout- en yzersmidt, kan koocken, en verwarmen,
Genezen door artsny. het toetst oprechte stof,
Scheit louterheit [5] van 't valsch, en schift het fijn en grof,
Is oirsprong en de bron van roeringe en beweegen,
En, zonder 't heil des viers, het menschdom zat verlegen.
Op dezen grontslagh stack men outervieren aen,
In Asie, en Euroop, voor Vesta, en Vulkaen.
Maer 't lustme hooger aen, in 's hemels blaeuwe tenten, (*b*)
Door alle kreitsen heene, en boven d' elementen,
Den goddelijcken dagh, uit Godts geschapen licht,
Te scheppen, daer geen zwerck noch wolcken mijn gezicht
Verbieden [6] ga te slaen het uurwerck, dat de tijden
Der weerelt onderscheidt, en, onder 't ommeglijden
Van zoo veel raden [7] haer de hant wijst, die gewis
Bewijst dat Godt alleen den albeweger is.
Hoe flaeu verschiet nu d' aerde! ick benze quijt van onder.
Al wat mijn oogh verschijnt, is wonder boven wonder.
Wat grootheit, schoonheit, maght, en rijcke ontelbaerheit
Ontvout zich in 't gestarnte; een schooner majesteit

[1] Verdrijven: uitwrijven, schakeeren; zie boven, v. 154 en 798. — [2] De staartster of komeet. — [3] Klautert, stijgt. — [4] Niet schijnbaar, dus in wezen. — [5] Het echte. — [6] Verhinderen. — [7] Raderen.

(*a*) in het vier: — (*b*) in het gestarnte en den loop der starren:

Dan immermeer de paeu kan schildren, en schakeeren,
Wanneer hy voor zijn ga, met zijne ontvouwe veêren,
Den staert vol oogen praelt, en blint van hoovaerdy
Met zijne vleugelen haer kraeckend streeft voorby.
Het groen en blaeu, met gout besprengkelt, geeft te kennen
Wat rijckdom vrou natuur te kost hing aen die pennen.
Ick zie den hemel aen, gelijck een' bruidegom
Van d' aerde, zijne bruit. hy hangt een' mantel om,
Vol steenen geborduurt, gezoomt met goude zoomen,
En perlen, elck om 't schoonst. zy blaeckt, en ziet hem komen
Dus uitgestreecken [1], en ontfangt, met stercker gloet
Van liefde, in haeren arm den vorst, die haer gemoet.
Het lustme hier den dans van vaste en losse starren,[2]
Die nimmer onderling verdwaelen, noch verwarren,
t'Aenschouwen, in de vreught van 't hemelsch bruiloftsfeest.
Hoe blinckt die schoone riem des bruigoms, daer mijn geest
De twalef tekens merckt, waerdoor de zon de ronden
Voltreckt om ieder jaer. het schijnt hy wort bewonden
Van dry paer lichten, die, met eenen schoonen zwey
Ten dans rondom hem gaen; terwijl de bruiloftsrey
Van zoo veel duizenden, met hant aen hant te gader,
Den ronden dans besluit, en aller glanssen vader
Van verre tegenjuicht, en danckt voor 't rijcke licht,
Dat in elx oogen schijnt, en straelt uit zijn gezicht,
En zonder 't welck de lucht en aerde en hemel duister,
Vergingen, zonder glans, en levendige luister.
Wat zet de hemel hier al schiltwachts uit by nacht!
De duisternis verleent de starren gloet, en kracht.
Hoe wort de bruit [3] dan heel, dan half, dan niet bescheenen
Hier moet [4] Hevelius [5] geen' verrekijcker leenen,
Om sproet en vleck en licht, in 't aenschijn van de maen,
Te zoecken met den bril, en aerde en Oceaen
In zijne maenekaert te maelen, en de deelen
Der onderweerelt, rijck van bloedige krackeelen,
En arm van veiligheit, eendraghtigheit, en pais,
Die hier ten reie gaen, in 't hemelsche palais.
O schepper van de zon, waerby wy adem haelen!
Verlangt het al wat leeft, des morgens, naer de straelen
Van 't allerschoonste licht, dat gy geschapen hebt;
Hoe komt het dat de mensch zich zelven dus misschept,
Noch redenloozer dan de wilden, en verblinden;
En hun verwanten wreet verscheuren en verslinden
Met tanden van metael; berockenen geen quaet
Te gruwzaem, uit een zucht tot overgang van staet,
En heerschlust, zonder 't oogh te slaen op 't ongeschapen;
Geen licht noch Godtheit zien noch kennen dan hun wapen,
En 't glinstren van een kroon, die, krenckbaer door gewelt,

[1] Uitgedoscht. — [2] Losse starren: planeten. — [3] De maan. — [4] Behoeft. — [5] Johannes Hevelius, bekend Duitsch sterrekundige der zeventiende eeuw.

In eenen blick [1], als sneeu, gelijck hun leven, smelt?
Wat is 't een wonder, dat de hemel weet te passen [2]
Elck etmael juist ront om te drijven op zijne assen,
Te monstren 't hemelsch heir, in aller menschen oogh,
Van oosten naer het west! wat veltkortou, wat boogh
Kan kogel, ofte pijl; wat blixem straelen schieten
Zoo snel door lucht en zwerck! wat watervallen vlieten
Zoo snel ter steenrotse af! en evenwel bewaert
De losse star, van t' west in 't oost, haer streeck en vaert,
Of snelst, of traeger, naer den hoefslagh,[3] daer de zeven [4]
Een hooge of laeger wijck en wachthuis wiert gegeven,
Veel hondertduizenden van mijlen wijt van een;
Om van geen vaste star te reppen, als met geen
Vernuft noch starreboogh te schieten, noch te meeten,
Hoe arbeitzaem by nacht, de starrekijckers zweeten; [5]
Terwijl Kopernicus het stargewelf houdt staen,
En om zijn eigene as den aerdtkloot om leert gaen.
O welcke lichaemen van lichten, welcke ronden
Verstommen hier vernuft en starrewijze vonden,
In 't gadeslaen wat Godt, om hoogh gerust en stil,
Ons slechts van verre toont door 't glas van oogh en bril!
Hier noemt de reden Godt den oirsprong van 't beweegen,
Die, buiten vrou natuur en haer gewoonte en zegen,
De starren ommedrijft alleen door zijne hant,[6]
En niet door eene form haer wezen ingeplant:
Want al wat van natuur bewogen wort, moet rusten
Op zijnen stoel, gezet van Godt, den albewusten:
En ruckt men het van daer, het zoeckt den ouden staet,
Zijn eigen element, waer buiten het vergaet.
Geduurigh draeien dwaelt onendigh van 't volkomen.
Zoo lang de starren dan het rusten wort benomen,
Is 't zeker dat natuur des hemels loop niet spoeit,[7]
Maer d' almaght het gevaert der kreitsen ommeroeit.
Natuurlijck pooght elck ding zijn ende te bereicken,
En eigen nut, geensins een anders: dit 's een teiken
Hoe niet natuur, maer een verstandige oppermaght
De starren ommedrijft, die 't menschelijck geslacht
En d' onderweerelt [8] wou door haeren invloet stercken,
Verleenen vaegh, en groey, en leven, geensins wercken

[1] In een oogenblik. — [2] Vondel volgt hier de oude opvatting, dat het hemelgewelf eenmaal per 24 uur rondom de stilstaande aarde draait, van 't Oosten naar 't Westen; terwijl de maan (de losse star, v. 896), daaatusschen door, van 't Westen naar 't Oosten draait; in vers 903 vermeldt hij dan even de tegenwoordig meer gangbare meening. — [3] Loopplaats. — [4] T.w. de planeten. — [5] De sterrekundigen ijverig hun best tot waarneming doen. — [6] Ook hier volgt Vondel de verouderde opvatting, dat de sterrenbeweging niet volgens een vaste natuurwet, (bijvoorbeeld door een form, haar wezen ingeplan: (v. 912) = door een beweegvermogen, gelijk bij dieren en menschen, in de sterren zelf), maar rechtstreeks door God geschiedt. — [7] Dit is alleen waar, wanneer men 't zóó verstaat: zoolang de sterren, (waarin geen eigen beginsel, dat tot bewegen aanzet, aanwezig is) in beweging zijn, wordt ons daardoor duidelijk gemaakt, dat een kracht van buiten hen beweegt; en die kracht kan geen anderen oorsprong hebben dan een scheppend Alvermogen, dat wij God noemen. — [8] Het ondermaansche, de aarde.

Ten beste van zich zelve, uit kennisse, en vernuft.
Hier staet nu d' ongodist verbystert, en versuft;
Terwijl de Godtheit hem bestraelt met 's hemels zegen,
Langs onnatuurelijcke [1] en ongewoone wegen,
En hy zoo zegenrijck dien overvloet ontfangt,
Door 's hemels loop, die van den albeweger hangt,[2]
Gemaetight wort, en volght het eeuwige behaegen,
Zoo lang de hemel 't licht der dwaelenden zal draegen,
En d' achtenveertigh [3] vast op hunne schiltwacht staen,
Die met den achtsten kreits eendraghtigh ommegaen,
En, in d' ontelbaerheên, om ieders wijck te mercken,
Verdeelen al den kloot in zoo veel starrepercken.
Wie uit het starreboeck de Godtheit kennen leert,
En nimmer in 't misbruick der starren haer onteert,
Door blinde afgodery, of starrewichleryen,
Die 's menschen vryen wil, en Godt hierin bestryen;
Heeft in ontelbaer licht het eenigh licht gezien,
Dat eerst de zon ontstack, waervoor de nachten vliên.
Nu wenschte ick mijne keel te spannen, om te zingen
Hoe Godt zich in de zon, het schoonst van alle dingen,
t'Aenschouwen geeft, gelijck de levendige schijn
Des hemels zich laet zien in spiegelkristalijn:
Maer onvermogen zal mijn' wensch en wil verschoonen;
Naerdien de kreitsen zelfs al juichende hun toonen
In ongelijcken klanck vereenigen om hoogh,
En my het zielendom [4] hier boven heeft in 't oogh.
Ich schey van 't lichaemdom [5], en zweve op fijner pennen, (*a*)
Om Godt in 't aengezicht van 't zielendom te kennen,
Dat naer de Godtheit zweemt, waerby op onzen dagh,
Geen ander schepsel, in gelijckheit, haelen magh.
Al schijnt dees waerheit vreemt, zy zal uit reden blijcken,
Indienwe Godt en ziel elckandre zien gelijcken.
De ziel is geest, geen lijf, uit aerdtsche stof gebootst,
En Godt is lichaemloos, en geest, doch allergrootst,
Een ongeschapen geest: zoo zweeft de ziel met reden
Noch hooger dan de zon, daer zellefstandigheden
Van geesten legeren, en naderen Godts troon.
De ziel is onverknocht [6], en draeght hierom de kroon
Van Godts onsterflijckheit, een' titel, in dit leven,
Den onvernuftigen en stommen noit gegeven,
Die met hun lijf vergaen; terwijl de ziel, in staet
Van duuren, door Godts hant gehanthaeft, niet vergaet,
En danckt den eeuwigen, uit wien zy wiert geboren.
Wat is de ziele al lichts van kennisse beschoren,
Die door de zinnen vat al wat zich openbaert

[1] Bovennatuurlijke. — [2] Afhangt. — [3] T.w. sterrebeelden. — [4] En de geestenwereld mij in 't oog heeft: i.p.v. en ik, boven die stoffelijke sterrenwereld nog een geesteswereld ontdek. — [5] Van het stoffelijke. — [6] Uit haren aard vrij en onbelemmerd.

(*a*) in de ziele, buiten het lichaem:

Van buiten, en in zich vergadert en bewaert
Een' onwaerdeerbren schat van alle weetenschappen,
Tot datze Godt genaeckt, langs zijn geschape trappen,
Door redenkavelen[1] van d' oirzaeck tot het werck,
Van 't werck tot d' oirzaeck toe, zoo hemelsch, boven zwerck,
En lucht, en element en flonckerende vieren,
Oock flaeuwer licht[2], gemaelt[3] als beeldewerck, en dieren.
Aldus gemoetze Godt, het oogh, dat alles ziet.
De Godtheit kent het al, en redenkavelt niet.
Wat tegenwoordigh is, wat was, wat noch zal worden,
De Godtheit ziet het al, een ieder op zijne orden:
De ziel behoeft den bril, terwijlze in 't lichaem quijnt,
En haer een nieuwe star, dan hier dan daer, verschijnt.
De vrye wil, de ziel des menschen bygebleven, (*a*)
Verheftze in waerdigheit, om naest aen Godt te zweven
Met al het geestendom, dat door den hemel vlieght.
Hier wortze in 's lichaems schors gequeeckt en opgewieght,
Tot aenwas van 't gebruick der redelijcke krachten.
Zy wort niet afgezet[4], als bloemen, uit geslachten
In d 'afkomst, maer ontspringt uit Godt, haer' stam, en wit,
Beheerscht het gansche lijf, is heel in ieder lidt,
Doch heerlijcker in 't een, en donckerder in 't ander.
Zoo grenzen Godt en ziel nabuurigh aen elckander.
Ontfingze niet van Godt d' onsterflijckheit te leen,
Zy had dees majesteit met haeren Godt gemeen,
Die blijft nu eigenaer, en leenheer. alle rancken
Van zielen moeten hem voor 't hemelsch leengoet dancken.
Maer om d' onsterflijckheit der ziele alleen door 't licht (*b*)
Van reden en natuure, als in een veergezicht,
Te toonen aen 't verstant; dewijl des menschen oogen
Het wezen van de ziel geensins aenschouwen mogen;
Zoo zal een heusche my verschoonen, dat ick hier
Beknopt ben in 't bewijs, om niet dit zielpapier[5]
Met klancken te beslaen, die krachteloos verdwijnen,
En meer scherpzinnigheên dan grontbewijzen schijnen.
De reden is te grof, die laegh langs d' aerde kruipt,
Het grontbewijs te dun, dat door de vingers druipt:
De middelmaet houdt stant. in 't stercken van een waerheit
Zoo noodigh, dient gelet op bondigheit, en klaerheit;
Behoudens naer den aert der stoffe: want indien
Men hier de wiskunst eischt, om toonbaer te bediên,[6]
Door maeten en getal, den eigen aert der zielen,
Die noit, als 't lijf, in 't lot der sterflijckheit vervielen;
Dat waer een onbescheit. men eisch' geen' klaerder dagh
Van reden dan de zaeck natuurlijck geven magh,
En dit vernoeght een hart, dat niet, als ziende blinden,

[1] Redeneering. — [2] Flauwer lichtende sterrebeelden. — [3] Aangeduid. — [4] Voortgeteeld. — [5] Zielpapier: dit papier, 't welk over het wezen der ziel handelt. — [6] Beduiden.

(*a*) in den vrijen wille: — (*b*) in d' onsterflijckheit der ziele,

Een tastbre reden eischt, die hier niet is te vinden.
Een zelve grontbewijs en evenredenheit
Getuight d' onsterflijckheit van d' oppermajesteit
En 's menschen ziele, (is 't vry by Godt haer te gelijcken?)
Uit beider werckingen, die voor de zinnen blijcken,
En wijzen ons verstant op 't geen onzichtbaer is.
De wijze Atheensche school [1], al schietze zomtijts mis
In wijze en vonden van d' onsterflijckheit te stercken,
Begreepze nochtans klaer uit al de schoone wercken
Der ziele, die hier in de stommen overtreft,
En, elementsch [2] noch aerdtsch, zoo hemelsch zich verheft;
Terwijl het lichaem hier verstuift in stoffe, en aerde,
Daer zy, geslaeckt van 't pack der aerdtscheit, naer heur waerde,
Den hemel zoeckt, van waer de geest zijn' oirsprong nam,
Die niet uit grove stoffe en aerde spuiten quam.
En eerze weder streeft naer boven met haer pennen,
Als eene godtheit, uit haer wercken zich laet kennen.
Indien des lichaems form [3] in 't wercken niet bestaet (*a*)
By 't lichaem, zoo bestaet haer wezen in der daet
By 't lichaem allerminst; want werck en wezen hangen
Vermaeghschapt, en verknocht; dies gaet de form de gangen
Van 't sterflijck lichaem niet, wanneer dit wort vernielt,
't Welck van de ziel, zijn form, geformt wiert, en gezielt.
Maer dat de ziel haer werck kan buiten 't lichaem wercken,
Zal onze reden klaer door kracht des wezens stercken,
Dat 's lichaems form verstreckt, waeruit dus onvermoeit
De wercking van het lijf, als uit haere ader vloeit.
Het wezen van de ziel dan, by zich zelf bestaende,
Kan duuren [4] buiten 't lijf, wanneer dees schors vergaende,
Den gast [5] verhuizen ziet, dien zy gehuisvest hadt,
En zijnen oirsprong zoeckt, langs 't vry en open padt.
De ziel verkeert [6] van staet, maer niet van haer natuure:
Want, als [7] de form van 't lijf, of buiten 't slaen der uure,
Gescheiden uit haer hut, zy met een onderscheit
Haer' staet te kennen geeft door werckinge, en beleit.
Als form des lichaems wercktze, in 't brein en al de leden;
Als lichaemloos en vry, zy hooger aen gaet treden,
Doorzweeft het geestendom, en tuight en melt alom
Haer afgescheidenheit [8], en duurzaem eeuwighdom.[9]
Al staeckt de ziel haer werck in 's lichaems ledemaeten,
En 't lijck, als zy verhuist, en 't lichaem leght verlaeten,
Zy leeft nochtans in staet en wezen. 't wercktuigh schort
Zijn werck door haer vertreck: de smidt, zoo 't vier hem wort

[1] De Academisten, of Plato en zijn leerlingen. — [2] Uit een of meer elementen bestaande. — [3] Des lichaems form: de ziel. — [4] Voortbestaan. — [5] De ziel. — [6] Verandert. — [7] Want, hetzij in haar functie van lichaamsbezieling, hetzij zonder die functie: buiten 't slaen der ure, Gescheiden uit haer hut, geeft de ziel haar bestaan te kennen, doch met onderscheid. — [8] Afzonderlijk bestaan. — [9] Eeuwig bestaan.

(*a*) kenbaer uit haere werckingen:

Benomen, smeedt niet meer. geen wan kan koren wannen
Of ziften, zonder hant. als 't paert is uitgespannen,
Dan staet de wagen stil. de ziel kan nietemin
Noch wercken, buiten 't lijf, haer werck, dat lidt, noch zin,
Noch beckeneel vereischt. hoewel de zieleschenners
En haer onsterflijckheits beschimpers en ontkenners
Dit mooghlijck achten, noch ontkennenze wel stijf
Dat een verhuisde ziel blijft wercken buiten 't lijf.
Zy waenen wat men vat, wort eerst in brein begreepen
En zinnen: geen verstant, hoe scherp, hoe fijn geslepen,
Kan wercken dan op 't geen in 's menschen harssens speelt,
Verschijnt, en door den zin 't begrijp wort ingebeelt.
Wy stemmen oock met hun dat onze ziel de schatten
Van al 't verstaenbre hier wel stofwijs op kan vatten
Door haer verbeeldingen; maer sluiten evenwel
Dat zy niet stofgewijs hierop haer oordeel vell';
Naerdienze dickwijl stemt, gelijckze zelfs belijden,
De dingen, die rechtuit met 's menschen zinnen strijden:
Gelijck wanneer verstant of reên een star vergroot,
Veel grooter dan de ring van 's aerdtboôms ronden kloot;
Of stoffeloosheên weet van stoffen t' onderscheiden,
En verwen, en gedaent, waerin de zinnen weiden,
Van haere stoffen scheidt. oock beelt de wil dit uit,
Die buiten het verstant de weelde en wellust stuit
Om reden, en omhelst, naer voorval van de tijden
Of zaecken, rampen, die met zin en neiging strijden.
Indien 't verstant alleen op aerdtsche wellust zagh,
En wat de zinnen noodt, in 's weerelts blijden dagh,
Op 's weerelts ydelheit, vergangklijckheit, en feesten;
Hoe zou des menschen ziel, in 't lichaem, met de geesten
Zich mengen, en by Godt verzaemen in gespreck?
Waeruit ontspringt haer lust en goddelijcke treck?
Want blinde en dooven, of door toeval, of geschapen,
Aen verwen nochte klanck zich binden, en vergaepen:
Nu leeft de ziel alleen zoo zaligh nergens niet
Dan daerze 't hooghste goet bespiegelt, en doorziet,
De Godtheit, die door 't licht van schoonheit en vermogen,
De krachten van de ziel kan houden opgetogen,
In 's hemels hooghsten trans. nu haecktze naer 't bescheit
Der wijzen, om den glans van haere onsterflijckheit
t'Aenschouwen, eerze ontboeit, in d' allervolste klaerheit,
Beklaeght de lochenaers van deze onfaelbre waerheit.
Voor zoo veel werkingen, die 't eeuwigh zielendom
Ontvouwen, staet de mont des tegenwrijters stom.
De vierschaer van 't gemoedt verdaghvaert goddeloosheit (*a*)
En overtuightze, en straftze om d' overtuighde boosheit.
Hoewel de dwingelant te recht zit in zijn zaeck,
Hy velt zijn vonnis zelf, gegeesselt van de wraeck.

(*a*) en in de kracht van het geweten.

In 't sterven lochent hy met sidderen en beven
Dat vromen hier gedruckt, de schelmen, in dit leven
Gezegent, met de ziel verrotten in het graf,
En Godt geen deughden kroone, en geene boosheit straff'.
Indien de ziel, een geest, geen' strijt voelt, als de leden, (*a*)
Een' strijt van hooftstoffe en al haer hoedaenigheden,
Een strijt, die d' oirzaeck is van 't rotten en vergaen,
Zoo kanze buiten 't lijf en op zich zelf bestaen:
En is de dierscheit[1] hier slechts krenckbaer, en bederflijck,
Zoo treft de ziel haer ende, en duurt, en leeft onsterflijck.
En zoo de hooftstof blijft, alleen verkeert[2] van staet,
Wie droomt dat d' eedle ziel, die hooger draeft, vergaet?
Men ziet door ouderdom des menschen kracht bezwijcken. (*b*)
De zinnen, traegh en stomp, de jongkheit minst gelijcken,
In werckingen, en kracht, gehoor, het snel gezicht,
De reuck, de tast, en smaeck, ontbreecken in hunn' plicht,
Als d' oude rijst in top, bezaeit met grijze haeren,
En d' afgeleefde steent, om 't overwight der jaeren,
Terwijl hy reede gaet met eenen voet in 't graf:
Dat melt den ondergang des stervers, door den staf
En krucken onderstut, en hoe die krachten hangen
Aen elementen, daer zy leven van ontfangen:
Doch zoo het oordeel en verstant, ons ingestort,
Door 't wassen van den tijt geensins vermindert wort,
Maer aengroeit, dat 's een merck, en een onfaelbaer teken
Hoe 's menschen ziel, wanneer het lichaem is bezweecken,
Niet afneemt, als[3] die niet aen 't lichaem hangt gehecht,
En buiten 't lijf bestaet, door een onsterflijck recht.
Het drymael groot vernuft, in alle Egyptsche steden, (*c*)
Om zijn hooghdraeventheit en wijsheit, aengebeden,[4]
Getuight hoe Godt den mensch uit twee natuuren mengt,
En teffens sterfelijck en nimmer sterflijck brengt
In 's weerelts ronden ring, als tusschen twee natuuren,
d' Onsterflijckheit van Godt, en 't geen veraert in 't duuren,
Verandert, en versterft; op dat de mensch getrou
Hier alle wonderen in 't licht bespieglen zou.
Apollo, raet gevraeght, in 't Heidensch koor te Malte,[5] (*d*)
Of, na het lijck, de ziel noch bleef in haer gestalte,
Dan ofze smolt, berecht Polytes op zijn vraegh:
De ziel, aen 't lijf verknocht, gevoelt en lijdt de plaegh
Van 't rotten, en bezwijckt door 't sterfelijcke lijden;
Maer komtze snel, als 't lijf vergaet, het lijf t' ontglijden,
Zoo stijghtze in 't hemelschdom, daer wortze nimmer grijs,
Noch in haer' staet gekrenckt. dit wou Godts eerste wijs
Voorziende wezen dus voorzien, en ordineeren.

[1] Het lichaam. — [2] Verandert. — [3] Daar. — [4] Trismegistus. — [5] Niet op het eiland Melita, maar in de stad Miletus in Klein-Azië.

(*a*) In de louterheit der ziele, — (*b*) en haere bestendigheit. — (*c*) Trismegist getuight d' onsterflijckheit der ziele. — (*d*) Apolloos orakel, en de Sibillen getuigen het zelve.

Sibillen, voor August, befaemt door profeteeren,
En, onder Nero, noit op logen achterhaelt,
Der zielen straf en loon ons hebben afgemaelt.
Ferecides[1] heeft eerst deze eeuwigheit gedreven[2] (*a*)
In Griecken; Pythagoor zijn meesters les gesteven:
Toen volghden Sokrates en Plato Pythagoor,
En Aristoteles betradt het zelve spoor:
Al schijnt hy zommigen benevelt in haer klaerheit,
De godtverlichte Aquijn[3] ziet Stagirijt[4] dees waerheit
Bespieglen in haer kracht, daer hy d' onsterflijckheit
Der ziele voor 't gerecht der billijcksten bepleit.
d' Eenstemmigheit, het recht der volcken, heeft dees reden,
Al 't aerdrijck door, als noch in d' Indiaensche steden,
Bezegelt, met den ring der wijzen, die hun licht
Ontstaecken aen Hebreen, Chaldeen, en 't snel gezicht
Van Trismegist, door wien de grijze Egyptenaeren,
In top van wetenschap, zoo hoogh geklommen waren,
Als zy, door 't misgebruick van zijn gebloemde leer,
Verzoncken in den nacht der afgoôn, die Godts eer
Bezwalckten. evenwel vereerdenze, in die tijden,
Der zielen overschot, na 's lichaems overlijden,
Waer tegens Demokrijt, en Epikuurs vernuft,
Gesteven door Lukrees, geraest heeft, en gesuft,
Gelijck of 't menschdom dan geredt wiert en gehulpen,
Als zerck en dootbus ziel en lichaem overstulpen.
Nu sluit het geestendom den draeiboom, daer het niet (*b*)
Geschapens boven zich in hoogheit steigren ziet.
De goddelijcke geest van Plato heeft hun leven
En wezens oirsprong Godt, den hooghsten, toegeschreven.
Hoewel het Heidendom verschilt in hunnen duur
Van voor en na, gelijck in wezen en natuur;
Of zy lichaemeloos geschapen, of te zamen
Met hunne lichaemen in 't licht te voorschijn quamen,
Uit element, of iet wat hemelsch: in 't gemeen
Bestemt d' aeloude school der wijsten doorgaends heen[5]
Den dienst en ampt en endt, waer toe de groote vader,
Ten dienst van Godt en mensch, hen voortbroght allegader,
Gelijck nu blijcken zal hoe Godts voorzienige aert
Al wat hy schiep regeert, en hanthaeft, en bewaert.
Indien een wildeman noch hoorde, op luchte sprongen (*c*)

[1] Ferecides, wijsgeer van 't eiland Pyros, leefde omstreeks de 45e Olympiade. Hij was een leerling van Pittacus en een leermeester van Pythagoras. — [2] Onderwezen. — [3] St. Thomas van Aquina. — [4] Stagirijt: Aristoteles, aldus genoemd omdat hij van Stagira geboortig was. — [5] In 't gemeen bestemt.... doorgaends-heen: zeer voorzichtig uitgedrukt voor: in 't algemeen genomen kan men zeggen, dat de oude wijsgeeren doorgaans overeenstemmen in 't gevoelen omtrent de bestemming en taak der geesten.

(*a*) En d' outste en doorluchtigste wijzen, en alle volcken, getuigen d' onsterflijckheit der ziele. — (*b*) Godts voorzienigheit blijckt in het geestendom, bij ons het engelsdom genoemt. — (*c*) Gelijckenissen, bewijzende dat Godts voorzienigheit de weerelt regeert en onderhoudt.

En vingerdans, wat geest door 't orgel quam gedrongen;
Wat goddelijcke galm zich spreide in ieders oor,
En rolde in 't hoogh gewelf, door kerck, kappel, en koor;
Zoo veele mengsels van registeren en klancken,
Waervoor onze eeuwen noch Orlandoos[1] zanglust dancken;
Zou hy gelooven dat geval die toonen mengt,
Als verwen ondereen, met kunst en geest gesprengt?
Zou hy gelooven dat die maetklanck en getalen,[2]
Die weêrgalm, rijck van geest, in 't volgen, en herhaelen
Van hoogh en middelbaer en laegh en grof geluit,
Dan staetiger, dan wuft, dan lang, dan kort gestuit,
Zich zonder een vernuft ontvouden ongebonden,
En niet door Swelings[3] hant en zijn doorluchte vonden?
Gewisselijck hy most bekennen dat verstant
En hant die pijpen stelt, en haere keelen spant:
Indien de wiltste Moor het licht der Amiraelen[4]
Al triomfeerende, langs d'Amsterdamsche paelen,
Zagh uit de rijcke zee, op ons gezegent Y,
Aenstreven, door een bosch van masten, die te ly
En loefwaert op den stroom hem met trompetten eeren,
En vlagge, en wimpel, daer hy, onder het laveeren,
Zoo veele kielen mijde, en loste, laegh op laegh,
De donders der kortouwe, om 't vrye Gravenhaegh
Te wecken met zijn komst; zou dees Moorjaen gelooven,
Al zagh men noch maetroos, noch volck, noch stuurman boven,
Dat zulck een zeekasteel gegroeit waer by geval,
En zonder stuurmans hant quam bruizen aen de wal?
Gewis het domste brein, hoewel 't geen boeckstaef leerde,
Most sluiten dat vernuft dit boude, en zelf regeerde.
Wie kan dan lochenen, dat d' opperste natuur
De weerelt, zooze zeilt, laet drijven zonder stuur?
Godts werck en d' eigenschap des wercks, in 't overweegen
Gebleecken, spreecken dit van alle kanten tegen,
Door grootheit, roeringen, geschicktheit, schoonheit, val,[5]
Gemaetigtheit, bestaen, en rijckheit van 't heelal.
Wie Godt van 't eeuwigh roer der dingen af wil zetten,
Berooft hem 't heerlijckste ampt, het welck bestaet in 't letten
Op zijn geschapenheên, het menschdom allermeest,
Waervoor zich alles buight. in Godt is kracht noch geest,
Noch Godtheit, zit hy van voorzienigheit versteecken;
Door Epikuur te snoot en schimpende geleecken
By een gerimpelde waerzeggerin. zoo pleit
Zijn blintheit avrechts voor der goden majesteit.
De weerelt wort een groot en heerlijck huis geleecken,
Waerin men Godt in maght en wijsheit uit ziet steecken,

[1] Orlando di Lasso, geboren in 1529 te Mons in Henegouwen en in 1594 overleden te München, was een Nederlandsch toonkunstenaar, beroemd om zijn Boetpsalmen en 1200 motetten. — [2] Getalen: getallen. — [3] Jan Pieters Sweelingh, te Amsterdam in 1562 geboren en 1621 gestorven, organist der kerk, bijgenaamd Phoebus of Apollo, en „miraculum musicorum" (zie Deel I, 487). — [4] Michael Adriaenszoon de Ruyter. — [5] Val: bevalligheid.

Als vader, huisvooght, heer, en hooft van 't huisgezin.
Het ampt des huisvooghts is te letten op gewin
En voordeel van het huis, en alle huisgenooten
Te houden in hunn' plicht, de kleenen, en de grooten,
De kinders meesterknecht en knaepen, d' oppermaeght,
Slavinnen, en gezin, gelijck het hem behaeght,
Te leiden naer zijn hant, op dat het alles drave
Naer eenigh heilzaem endt; de middelen en have
Verrijcke in zegeninge, en aenwas, vee, en vrucht
Gedye, en al wat dient, gehoorzaeme aen de tucht.
Het eerste en opperste ampt des heerschers heet by vroeden, (*a*)
Zijn koningkrijcken, hem bevolen, te behoeden
Voor haeren ondergang: want wort hier slim gemickt,[1]
Zoo dwaelt zijn ampt van 't wit, waertoe het wiert geschickt.
De Godtheit, slaende 't oogh op 't heil van haer vertrouden,
Bestiert het werck, om dit te hoeden, te behouden,
Ten oirbaer van den mensch, ter eere van de maght
En wijsheit, die het al uit niet te voorschijn braght.
't Regeeren van al wat zich roert, en niet kan roeren,
Is Godts voorzienigheit volkomen uit te voeren.
De beste heerschappy, zoo Plato wort gelooft,
En Aristoteles, bestaet in 't eenigh hooft.
Zoo zit een eenigh Godt aen 't roer van alle zaecken,
Die door zijn wijs beleit haer uiterste genaecken.
De redelijcke ziel, die 't leven onderstut,
Regeert aldus de leên, tot 's lichaems beste en nut,
Een ieder in zijn ampt, en kan, een ry van jaeren,
Den mensch in zijnen staet behouden, en bewaeren.
Maer schoon de Godtheit heerscht, in 't hemelsblaeu gewelf,
En overal, zy heerscht, of zonder middel, zelf,
Of oock door middelen: en, zonder 't medewercken
Der Godtheit, zou men kracht, noch vaegh, noch leven mercken
In Godts geschapenheên; geen ding zijn ende en wit
Beschieten, zoo het, als een block en molock[2], zit
Verlaeten van verstant, en krachten, en vermogen.
Indien den schepselen Godts invloet wiert onttogen,
De starren zouden stil in haere ronde staen,
Der elementen treck en tegenheit vergaen,
Oock d'op-en-ondergang, 't verwelcken en het bloeien,
De tijden, elck saizoen, het ebben en het vloeien,
Der dingen beurten en verandering gestuit,
Wat leeft en niet en leeft, het had al teffens uit.
Een blijckende bewijs en onweêrspreeckbre reden,
Dat 's hemels voorzicht[3] werckt door zijn geschapenheden.
Zoo treckt de meester braef des leerlings pen en hant,
En schrijft door haer om prijs. geen redelijck verstant

[1] Versta: want gaat hij hierbij den verkeerden weg. — [2] Vogelverschrikker. — [3] 's Hemels voorzicht: een Goddelijke Voorzienigheid of een Goddelijk Overleg.

(*a*) Zij blijckt in het regeeren en onderhouden der schepselen:

Kan zeggen, daer hy geest in letteren ziet zweven:
De leerlings hant en pen heeft dit alleen geschreven.
Zy schreven bey, 't is waer, doch zonder meester niet,
Gelijck men uit de kunst van schrift en trecken ziet.
Zy schreven te gelijck, om 't kunstighste met yver:
Maer d' eer komt eigentlijck den allereersten schrijver.
De school t'Athene zelf bekent dat Godt alom (*a*)
Tot medewerckers heeft het hemelsch geestendom,
En druckt de titels uit. zy noemtze wezens, wachten,
Verstanden, jonger Goôn, en goddelijcke maghten,
Bewaerders, middelaers, gaslagers, die het quaet
Ontraeden, en het goet bestemmen met hunn' raet;
Oock huisgetuigen van elcks wercken en vermeeten,
Verweerders voor 't gerecht, bestraffers van 't geweten,
Dat zonder schaemroot lieght, voor hun doorzichtigh oogh;
Opvoerders van gemoedt en deughden naer om hoogh,
En, tusschen Godt en mensch, bestellers der gebeden
En gaven, d' eene in 't licht, en d' andre naer beneden;
Beschermers in den noot, der armen hulp en stut,
Onzichtbaer by der hant, en die, tot 's menschen nut,
Door droom of teken heil bewercken, onheil keeren.
d' Oprechte Sokrates zijn huiswacht[1] hielt in eeren.
Behalve 't gadeslaen des bidders, spellen zy
Het geen toekomende is door wisse profecy,
Verkondigen Godts wil, als opperste gezanten,
Bedrijven wonderen, vermaert aen alle kanten,
By 't Griecksche en Roomsche[2] volck, in schriften en kronijck.
De stem van 't stomme beelt, de kerckdeur, zonder blijck[3]
Van handen uit haer slot; de duiven te Dodone,
d' Orakels van Apol te Delfis; en Trofone,
En Ammon, daer Jupijn niet ledigh zat en stom,
Bezegelden den aert en 't werck van 't geestendom.
Hier kan ick Epicteet[4] met eere niet verzwijgen, (*b*)
Wiens aerde nachtlamp quam, na zijne doot, te stijgen
Tot zulck een' hoogen prijs, als Luciaen haer kocht,[5]
Dewijl hy by dit licht zijn schriften hadt volwrocht.
De Godtheit, zeght hy, heeft een ieder in dit leven
Een' geest, die hem bezorght en gadeslaet, gegeven,
Een' wacht, die nimmer slaept, noch oock bedrogen wort.
Wanneer de schaduw 's nachts ter kamer innestort,
De donckre kamerdeur in slot staet, en gesloten,
Dan zegh niet datge zijt bevrijt van megenooten,

[1] Huiswacht: huisgoden of de geesten, die zijn woning beschermden. — [2] Romeinsche. — [3] Deze drie regels herinneren aan verhalen uit de heidensche fabelleer, waaruit blijkt, dat men geloofde in de aanwezigheid en werking der hemelgeesten. — [4] Epictetus van Hierapolis, een Stoïsch wijsgeer, leefde ten tijde van Nero en was slaaf van diens gunsteling Epaphroditus. — [5] N.l. voor 3000 drachmen, ongeveer 1400 gulden van onze munt, en toen zeker een tienmaal grootere som vertegenwoordigende.

(*a*) en uit het ampt van 't geestendom, bij Griecken, Romainen, en orakels bekent: — (*b*) inzonderheit oock bij Epicteet.

En eenzaem, want uw geest, een Godtheit, is 'er in.
Dus past het geestendom op huis, en huisgezin.
Hoe Godts voorzienigheit de streeck der heerschappyen (*a*)
Kan recken, en den staet der grootste monarchyen
Verkeeren, door de maght der vorsten, en hun zwaert,
Dat, onder haer beleit, geen heir noch heirkracht spaert;
Melt Ninus, Cyrus staf, het zwaert van Alexander,
En Cezar,[1] die 't gewelt van Rome, 't een op 't ander,
Verplet, en 't vry gebiet, al 't aerdtrijck door ontzien,
Leert zwichten voor een hooft, met neêrgeboge knien.
Nu laet ons den scholier van Epikuur[2] oock hooren. (*b*)
Terwijl ick bezigh zat, om vlijtigh naer te spooren
Der dingen oirzaeck, hing mijn oordeel tusschen tween
In twijfel, of een Godt de weerelt stiert alleen
En gaslaet, en bezorght, dan of men hier beneden
De dingen by geval[3] ziet drijven, zonder reden,
En roer, en stuurmans hant: want als ick overwoegh
Hoe ordentlijck het al zich naer zijn voorschrift droegh,
En d' elementen vast elckanderen verstonden,
In hunne strijdigheit door eenen bant verbonden;
Hoe d' aerde vruchten teelde, en van den Oceaen
Omhelst wiert; hoe de loop van starren, zon en maen
Den dagh en nacht regeerde, en deelde de saizoenen
Van 't jaer, gedeckt met sneeu, of levendige groenen;[4]
Dan scheenme dat de maght en raet en wil van Godt
Het al gebiet, en stuurt, en staen houdt in zijn slot,
En op des hooghsten wenck de hemelsche assen draeien;
Het strant de golven stuit; het maeien op het zaeien,
De sneeu den zomer volght, een ieder in zijn tijt:
Maer als my wederom bejegende[5] de strijt
Der menschen, en hoe wilt de staeten, rijck van rampen,
Krioelen ondereen, in nevelen en dampen
Van eeuwigh misverstant; hoe 't recht van 't spoor verdwaelt,
De deught verstooten zit, de moort de kroon behaelt;
Dan lochende ick de maght en godtsdienst van de Goden,
En wat men Godtheit noemt, en smaelde op hun geboden,
Om zekerder kompas te volgen, dat ons leert
Hoe Godt noch Godts gelijck der menschen staet regeert,
Met wijsheit, en beleit, waerop de blinden steunen;
Of zoo men Goden vint, en zy zich niet bekreunen
Met 's menschen heil en ramp; men houze niet te vrient,
Wier majesteit met smoock noch tempel is gedient.
Fortuin regeert het al. wie wil op Godtheên passen![6]
De kloecke zijn de roe des hemels lang ontwassen.

[1] De vier groote volkenveroveraars der heidensche geschiedenis. — [2] De school of navolgers van Epicurus. — [3] Toeval. — [4] Groen. — [5] In herinnering kwam. — [6] Letten.

(*a*) Zij blijckt in de bestieringe der Monarchyen. — (*b*) Tegenworpinge der Epikureen, dat alles in het wilt drijft.

Dees blinde razerny en drift van d' oude tijt (*a*)
Heeft reuckeloos Fortuin tot een Godin gewijt,
Een blint kranckzinnigh wijf altaer gebout, en tempels,
Geoffert aen den stroom des Tibers, op haer drempels.
Het rijp Thebaensch vernuft[1] ontkleede haer geheel
Van schaemte, en reêngebruick, in 't weerelttafereel,
Op haeren weereltkloot, daer al de toeloop rabbelt,
En raest, en om haer dringt, naer gout en gaven, grabbelt,
Naer kroon, en zwaert, en schat, en perlen, dieze stroit,
Van vore rijck van hair, van achter gansch beroit,[2]
Daer lamme, en blinde, lier, en kruck hunn' nootdruft raepen:
Een ongelijcke staet van erfrecht in 't geschapen.
d' Een vloeit van wellusten in 't hof, vol overdaet,
En d' ander lijdt gebreck, en geeft den geest op straet.
Dat d' oirzaecken van spoet en onspoet ons ontschuilen (*b*)
In Godts geheimen raet, groef deze duistre kuilen
Van dwaelinge en fortuin, van outs: en heden noch
Treên brave mannen toe, om dit vernist bedrogh
t'Aenbidden, als zy meer bezit van staet, en klaerheit
Van naem en aerdsch gewin be-yveren dan waerheit,
En godtsdienst, vyandin van staetafgodery,[3]
Die al de weerelt houdt in haere slaverny.
Schoon alle hemelen en heldre starretranssen (*c*)
Doorgaends[4] op eene maet ten reie gaen, en danssen,
Om Godts voorzienigheit; terwijl, beneên de maen,
De staet der weerelt schijnt, in 't op- en ondergaen,
Te luistren noch naer toom noch roede, spoore en regel
Van 't recht, der vroomen kroon, der goddeloozen vlegel;
Nochtans is Godt om hoogh de maght, die 't al bestiert,
En, naer zijn wijsheit, zelf der zaecken breidel viert,
Of intoomt op haer tijt, van 't eerste tot het leste,
Den boozen tot een straf, de goede ziel ten beste,
En allebey ten prijs des oppersten, die 't al
Geleit, gebruickt, en wendt zijn eere te geval.
In d' uitkomst wort doorgaends het wijs beleit geprezen.
Al valt dit boeck voor ons te doncker om te lezen;
Godts wijsheit springt te rugge, om grooter sprong te doen.
Zy mickt verkeert[5], en treft, daer 't niemant zou vermoên.
Godts zorge waeckt alom. zy zweeft door al de leden
Van hemel, aerde en zee en zijn geschapenheden.
De hooghste liefde neemt op al haer wercken acht,
Maer eerst en allermeest op 't menschelijck geslacht,

[1] Cebes, Thebaansch wijsgeer en leerling van Socrates. — [2] T.w. van haar. — [3] Het bejag naar roem en hooge ambten en bedieningen. — [4] Voortdurend. — [5] Versta: Zij bestiert de zaken op zoodanige wijze, dat de uitkomst geheel anders is, dan men zich zou hebben voorgesteld.

(*a*) Het ontkennen der goddelijcke voorzienigheit verhief Fortuin met der tijt tot een godin, in Cebes tafereel geestigh afgebeelt. — (*b*) De Fortuin wordt van weereltwijzen en den meesten hoop noch aengebeden. — (*c*) Slotrede, bevestigende dat Godts voorzienigheit het al regeert, en bestiert, ten beste van den mensche, Gode ter eere.

Dat zoecktze uit al haer maght te redden, en te winnen.
Geen sterflijck mensch kon oit zich zelven zoo beminnen,
Als Godt den mensch bemint, maer boven al de ziel,
Daer zijn genadigh oogh met zulck een' lust op viel
In 't scheppen, datze deelt in 't ongeschapen leven,
Zoo hoogh als 't geestendom verheerlijckt, en verheven.

BESPIEGELINGEN VAN GODTSDIENST.

Het Vierde Boeck.

De Godtheit dus ontdeckt door ons bespiegeling,[1] (*a*)
In haer natuure, en aert, en wercken, waerze ging
En uitscheen buiten zich, in 't scheppen, onderhouwen,
Regeeren van 't heelal, en wat haer in gebouwen[2]
Ons toelicht, daer den mensch het hooftgebiet in past;
Zoo schaemt de twijflaer zich: zoo staet de grontvest vast,
Waerop de reden leert den dienst der Godtheit stichten,
Den dienst, die voor gewelt, noch lasteren zal zwichten,
Maer al de weerelt door, en eeuwigh, zonder endt,
Als een natuurwet, schijnt den mensche in 't hart geprent:
Want schoon de volcken, min of meer, oock gruwzaem, doolen
In Godt, en zijnen dienst, by ongelijcke[3] schoolen
Geleert, en ingevoert; het algemeene slot
Staet vast op dezen gront, zoo wijdt de naem van Godt
Den menschen op de tong en lippen is bestorven;
't En zy by heidenschslagh[4], verwildert, en bedorven,
Of eigenzinnigen, belust een nieuwe baen,
Die van de heirbaen wijckt, ter zijden in te slaen,
Op onverdaedighbare en krachtelooze punten,
Om boven het gezagh der wijsten uit te munten.
Lukrees, de schiltknaep en de tolck van Epikuur,' (*b*)
Een' Godt by hem[6], doortast den boezem van natuur,
Ontvout, uit 's meesters mont, al haer geheimenissen,
Om in 't godtvruchtigh hart der menschen uit te wissen
Het ingedruckte merck van Godts voorzienigheit,
Den godtsdienst, en 't geloof, in schijn, als of hy pleit
Voor d' eere en majesteit der Goden, welcker grootheit
Niet afstijght uit den troon tot 's weerelts laeghte en snootheit:
Want, zeght hy, het is heel nootwendigh dat der Goôn
Natuur en aert, by zich onsterflijck, eenen toon
Van oude in vrede volge[7], en, in de hooge daecken,

[1] Versta: nadat wij door onze bespiegelingen het bestaan der Godheid bewezen hebben. — [2] In het door Haar geschapene. — [3] Verschillende stelsels leerende. — [4] Versta: uitgezonderd misschien bij zéér verwilderde en bedorven heidensche stammen, of bij meer moderne eigenzinnigen. — [5] Vers 21-60: bondige samenvatting van de leer van Epicurus, naar het gedicht van Lucretius. — [6] Door hem als God vereerd. — [7] Versta: Steeds dezelfde blijft.

(*a*) Voortgang van Godts wezen, eigenschappen, en wercken, tot den Godtsdienst. — (*b*) Lukrees, schiltknaep van Epikuur, lochent de goddelijcke voorzienigheit en beschimpt den Godtsdienst:

Heel wijt van onzen staet en menschelijcke zaecken
Gescheiden, zich alleen onthoude[1], als die altoos
Bevrijt van jammeren en noot, en smerteloos,
Door haere middelen grootmaghtigh heeft gescheenen,
Geensins uit nootdruft iets van ons behoeft te leenen,[2]
Door geen verdiensten tot gena bewogen wort,
Noch door verbolgenheit tot wraecklust aengeport.
De zelve dichter, die het al regeert door d' orden (*a*)
Der teelende natuure, ontkent dat iet kan worden
Uit niet, en schept en baert een weerelt by geval,
Uit vezelinge, en stof, gegroeit van overal;
Verlichaemt 's menschen ziel, en laet de ziel bederven,
En zonder overschot, gelijck het lichaem, sterven;
Stoffeert dit groot heelal met lichaemen, en laet
Een ledige ydelheit, waer 't lijf geen plaets beslaet.
Hy acht onsterflijckheit, noch heil, maer stil van harte,
Gerust, en zorgeloos, en vry van schrick en smerte,
Te leven, zonder hoop op loon, en vrees voor straf,
Tot dat de zerck de ziel en dootbus decke in 't graf;
Gelijck hy 't heeft geschept uit Epikurus vonden,
Die stout de banden van den godtsdienst heeft ontbonden:
Want schoon zijn pen den dienst der afgoôn wederleght,
Dewijlze oock zelf den dienst des waeren Godts bevecht,
Zoo geefze vryen toom aen alle godeloosheit,
Daer dijck noch paelwerck stuit den springvloet van haer boosheit,
Indien geen Godtheit zich met 's menschen werck bekreunt;
Een droom des ongodists, met schijnreên ondersteunt,
Gelijck ons grontbewijs ontdeckt heeft, in het stercken
Van Godts voorzienigheit, te kenbaer in haer wercken,
Lukrees, om 's vollecks hals t' ontlasten van het juck (*b*)
Des Godtsdiensts, zoo hy stoft, ontvout het gruwelstuck,
In Aulis aengerecht, daer zelfs de Griecksche vorsten
Hun wapens met den moort der zuivre maeght bemorsten.
De dochter, met de huif op 't uitgekemde hair,
Dat nedervloeide, wert ter slincke zy gewaer
De vader, die bedruckt by 't outer stont verlegen;
Waerom de dienaers flux den blooten offerdegen
Verborgen, daer al 't volck, in traenen en geklagh
Uitberstende, bedroeft dit bloedigh treurspel zagh.
Zy knielde, stom van schrick en angst, ootmoedigh neder.
Het baet de droeve niet, datze, een vorstin zoo teder,
Den koning met den naem van vader heeft verblijt:
Want straf[3] door priesters hem ontweldight, en gewijt

[1] Zich onthouden: verblijven. — [2] Deze en de volgende twee regels geven beknopt aan, wat de dichter straks achtereenvolgens (van v. 113-408) behandelen zal. — [3] Op strenge, ruwe wijze.

(*a*) oock het scheppen uit niet, d' onsterflijckheit der ziele, en beschimpt alle hoop op loon, en vrees voor straffe. — (*b*) Hij belast den godsdienst t' onrechte met den menschenoffer, in Ifigenie bevestight.

Ten offer, voert men haer, al sidderende, eilaci,
Geensins om, naer den stijl [1], een bruilofts offerstaetsi
Te vieren, met de tortse, op een doorluchtigh feest,
Maer kuisch, en huwbaer, om mishandelt, en bevreest,
Gelijck een offerlam, in 's vaders dienst te sneven,[2]
Op dat de vloot voorwint naer Troje toe moght streven.
Dus sluit [3] Lukrees, en roept, op datwe hem verstaen:
De godtsdienst voert den mensch tot zulck een' gruwel aen!
Indienwe geen gebruick en misbruick onderscheiden, (*a*)
Noch diensten, die naer Godt, of ons van Godt afleiden,
Zoo wint Lukrees het velt, als hy een' gruwel noemt
Dien gruwelijcken moort van Ifigeen, verbloemt
Met schijn van offerhande en godtsdienst, om de kielen
Te voeren over zee, door 't slaghten en vernielen
Der koningklijcke maeght, voor 't godelooze altaer:
En hoe veel gruwelen (het is al t' openbaer,)
Zijn eertijts op den naem van godsdienst doorgedreven,
By 't schandelijck ontzagh voor valsche Goôn gesteven,
Met looze orakelen en wichlery vergult:
Maer zeker dit belast den godtsdienst met geen schult,
Naerdien de wijsheit en de godtsdienst, vry van vlecken,
En onderling verknocht, een lijn te zamen trecken,
Oock zulcks dat geen van beide in wezen kan bestaen,
Ten zijze onscheibaer en gehuwt te gader gaen.
Dus keert men ongodsdienst en bygelooven buiten,
En alle afgodery, en dwaelende besluiten,
By weereltschen gedicht, gelijck een' nutten droom,
Om 't volck, den staet ten dienst, te leiden by dien toom:
Want godtsdienst ziet op Godt, en leert den ongezienen
En eeuwigen, in 't harte en oock uitwendigh, dienen.
Zoo treet Godts kennis voor, en uit dees kennis spruit
De dienst, gelijck de naem in Duitsche spraeck beduit.
Waer deze kennis noch ontschuilt het oogh der blinden,
Wat wonder is 't zoo daer geen' godtsdienst is te vinden,
Of van zijn spoor verdwaelt, ter oirzaeck van 't misbruick,
Dat, als het stomme vee, geen heil acht dan den buick!
En moet men om 't misbruick 't gebruick der dingen laeten,
Zoo vint men geen gebruick van zaecken, noch van staeten.
Noch klampt ons d 'ongodist aen boort met onbescheit: (*b*)
Is tusschen Godt en mensch geen evenredenheit,
Wat is de Godtheit dan aen 't menschdom toch gelegen?
De Godtheit eeuwigh rijck, behoeft noch dienst noch zegen
Van eenen snooden worm, die hier langs d' aerde kruipt.
Wat baet een druppel nats, die van een zeeklip druipt.
Den grooten Oceaen? wat nut kan Godt ontfangen

[1] Volgens gewoonte. — [2] Te vallen, gedood te worden. — [3] Besluit, leert.

(*a*) Tegenbewijs, dat de wijsheit een onafscheibaere megenoote van godtsdienst is. — (*b*) d' Ongodist drijft dat Godt met geenen dienst van menschen beholpen is,

Van 't schepsel, dat geheel moet van een ander hangen,[1]
En, ongehanthaeft van een hooger maght, vergaet?
Wat hartstoght van genade of gramschap kan 't gelaet
Der Godtheit, nimmermeer veranderbaer, beweegen?
Of is het met den mensch en Godt gelijck gelegen,
In onderhevigheit aen hartstoght, opgeweckt
Of uit eerbiedigheit, of 't geen ter schennis streckt
Van die noit quetsbaer zit op d' allerhooghste stoelen?
Gewis geen wijze kan zoo laegh van Godt gevoelen.
Hy bezight wat natuur hem uit haer' boezem gaf,
Geensins bekoort door loon, noch afgeschrickt door straf,
Den zwarten molock, daer de kinders voor verschieten.[2]
Of volght iet goets het lijck, hy zal het me genieten.
Zoo lang men op den bode uit d' andre weerelt wacht,[3]
Wort bijster misgetast in dezen blinden nacht.
Schoon tusschen Godt en mensch geene evenredenheden (*a*)
Te vinden zijn, noch strijt de godtsdienst met geen reden,
Die toelaet dat de vorst zich van een minder dien',
Het zy dan mensch of vee, gelijckwe daeghlijx zien.
Al kan oock door den dienst des vorsten eer niet steigeren,
Al geeft hem dees geen nut; hy zal den dienst niet weigeren
Te trecken met verlies uit een' verworpen slaef,
Oock uit misdaedigen, noch hun geringe gaef
Verworpen, menighmael hen eeren, en beloonen,
En wat er is verbeurt verbloemen[4], en verschoonen
Door zijn gena, zoo lang als d' onderdaenige aert
Des dienaers 's heeren gunst in acht neemt, en bewaert.
Dus groeit des vorsten lof van goetheit, miltheit, grootheit,
Genade, en gunste, uit stof, en ongeachte[5] snootheit,
En armoede, en gebreck. schoon Godt geen eer begeert
Om zich, wiens heerlijckheit vermindert, noch vermeert;
Zijn goetheit zoeckt den mensch, door 't eeren van Godts wetten,
In zijn onsterflijck licht en vollen glans te zetten;
Zich uit te storten in het schepsel, dat hy schiep
Ter eeuwigheit, die noit haer baen ten einde liep.
Indien de grootste vorst, door iemant van zijn knaepen (*b*)
Een arrem hondeken, uit slijck van straet liet raepen,
En koesteren in 't hof met wijnen, en bancket,
Alleen uit loutre gunst, vernoeght dat heusch en net
Het opdiende[6], en hem danckte, op bey zijne achterpooten,
Voor onverdienbre deught, voor 's heeren min genoten,
Zoude iemant roepen dat de weldaet aen den hont
Besteet, den heer onteerde, en reden tegenstont?[7]

[1] Van een ander afhankelijk is. — [2] Verschrikken. — [3] Versta: zoo lang men op aarde leeft. — [4] Verhullen, vergoelijken. — [5] Niet toegerekende. — [6] Opzat. — [7] Versta: en tegen het gezond verstand indruischte.

(*a*) en wort wederlegt. — (*b*) Gelijckenis, eenighsins aenwijzende hoe de danckbaerheit van een minder neffens een ongelijck grooter niet onbetaemelijck is.

De mensch, hoe kleen hy is, wert van den ongezienen (*a*)
Zoo hoogh in top gevoert, dat zon en maen hem dienen,
En al het hemelsch heir, en wat uit element
Bestaet, het leve of niet, dit reedlijck schepsel kent [1],
En stillezwijgende eert, als spraeckenze met tongen:
Wy dienen, onder Godt, en door zijn wet gedwongen,
Een' edeler dan wy; zoo d' adel niet bestaet
In een wiskunstigh lijf [2], en overgroote maet
Des lichaems, maer in geest, vernuft, gebruick van reden,
En deught, en mogentheit, en alle uitmuntentheden:
Want eene mugh, of mier, of wackre honighby,
Die leeft, verdooft de zon, en starren in waerdy.
De zon, en maen, en wolck, en lucht, en regen zweeten
Om 't groeizaem mostertzaet hun krachten toe te meeten.
Al 's moeders krachten gaen in arbeit om de vrucht.
Hoe menigh koningkrijck en lant en legertucht,
Oock heele weerelden, daer andre starren blincken,[3]
En hof, en helbardiers gehoorzaemen op 't wincken
Van een' gekroonden dwergh, een kint, met wacht gestut! [4]
Of dient natuur geen' mensch? wat voordeel ofte nut
Geniet de zon, terwijl zy met haer heldre glanssen
Den hemel rijck stoffeert, en alle starretranssen;
Het aertrijck met haer hitte en straelen leven schenckt,
Met groente en lover kleet, met bloem en aeren sprengkt?
Wat voordeel treckt de maen uit ebben, en uit vloeien
Der vloeden van de zee, en elcks vergaen, en groeien;
Dewijl de starren niets begrijpen van om hoogh,
En andren staen ten dienst, gelijck een licht het oogh?
Of dienen deze alleen de tamme en wilde dieren?
Die weeten noch verstaen, noch laeten zich bestieren
Door eenen vryen wil, geen' stommen ingeprent.
Zoo is de mensch alleen der dingen wit en endt.
Zoo dienenze al den mensch, en onder hem 't vermogen,
Dat tot dees heerschappy den mensch heeft opgetogen.[5]
Nu blijckt het helder hoe dees reden boven drijft,
Dat al het menschdom aen Godts dienst verbonden blijft;
Dewijl dien aert [6] alleen, door zoo veel goets verheven,
De hantvest van zijn' Godt te kennen in dit leven,
En 't redelijck gebruick van reden [7] is gegunt.
Hier draeit de godtsdienst op, als op zijn as en punt.
Zoo stijght het minste in top, ten dienste van het meerder,
Tot dat het Godt genaeckt, dan kan de dienst niet veerder.
De hemel dient het vier, het vier de dunne lucht,
En 't water. 't water en de lucht met eene zucht

[1] Kent: erkent. — [2] In een zuiver evenredig lichaam. — [3] Versta: en andere rijken op het zuidelijk halfrond. — [4] Door eene wacht beschermd. — [5] Opgevoed. — [6] Versta: dit soort van wezens, de mensch. — [7] Het verstand.

(*a*) Dat veele dingen, zonder hun eigen voordeel, den mensche dienen, die aen den godtsdienst verbonden is.

Het aerdtrijck staet ten dienst. het water dient de planten.
De planten dienen vee, en dier aen alle kanten;
De dieren wederom den mensch, de menschen Godt,
Uitdeeler van elcks dienst, en toegeworpen lot.
Maer, zegtge, 's menschen dienst geen godtsdienst zal verstrecken (*a*)
Zoo d' opperste geen nut uit 's menschen dienst kan trecken,
Gelijck het schepsel hier het schepsel dient tot nut,
Daer 't leven van den mensch bestaet by zulck een stut.
Een veltheer wort gedient, gehanthaeft van soldaeten:
Een konings aenzien drijft op maght van onderzaeten:
Maer Godt bestaet by zich, almagtigh, rijck, en wijs.
Hy leent van buiten niets, noch groeit niet aen in prijs.[1]
Wat klanck luidt valscher dan dees valsche snaer te roeren,
Dat Godt zich van den mensch, als van een' muil[2], laet voeren,[3]
En tot zijn' dienst den mensch als voor zijn' wagen spant,
Gelijck de mensch het vee hier breidelt met zijn hant!
De mensch behoeft dien dienst, het vee zijn voêr, en weide.
Dus blijft de nootdruft dan de bant van deze beide.
Het vee belieft den heer. de heer beloont het vee.
Neem wech het nut: wat snoer, wat bant verbint dees twee?
Zoo staen de maghtigen op hunnen troon, in 't midden
Des aenhangs, die in schijn hen dienen, en aenbidden,
In 't harte hun fortuin, het tijdelijck genot.
De weereltwijzen gaen ten outer om dien Godt,
En schoeien op de leest van eere en staet en voordeel
Den godtsdienst, daer het volck in yvert, zonder oordeel,
Gedreven onder 't juck in diensten, daer men meer
De Godtheit me misdient, dan haer de wettige eer
En glori geeft, gelijck zy zelfs te klaer belijden,
Dewijlze in 't harrenas elckandre alom bestrijden,
Verzoenbaer evenwel in weereltlijck gezagh,
In godtsdienst nimmermeer; zoo 't godtsdienst heeten magh
Al wat op dezen naem en titel wort gedreven,
By dienaers van 't geluck, die dit een verwe geven,
En venten hun vergif met brieven, en vergult,[4]
Daer 't volck al gaepende[5] naer luistert met gedult.
De liefde, eene eigenschap, in Godt voorheen beschreven,[6] (*b*)
Waerdoor het hem behaeghde uit niet den mensch te geven
Het wezen van de ziele, en 't lichaem, zoeckt al stil
Den mensch, doch niet om zich, maer om des menschen wil,
Wiens wederliefde naer den zeilsteen en 't vermogen
Der Godtheit, die hem baerde en voortbroght, wort getogen;
Dies keert des menschen dienst ten dienst van zijnen Godt,
De hooghste eerwaerdigheit, om voordeel noch genot

[1] Waarde. — [2] Muildier. — [3] Omvoeren, bewegen. — [4] Vergult: verguldsel, dus: Met mooie woorden. — [5] Verbaasd. — [6] In het tweede boek, v. 1239-1298.

(*a*) Tegenwerpinge dat Godt 's menschen dienst kan ontbeeren. — (*b*) Verdedigинge dat Godt den dienst des menschen niet om zich zelven, maer om 's menschen nut begeert.

Zoo stip niet[1] als om dat de reden, en de waerheit
Hem voeren, buiten zich, naer dees verscheene klaerheit,[2]
En 't goet, waer mede hy zich zelf vereenight vint,
Het allerwaertste goet, noch noit genoegh bemint,
Geprezen, en geviert: en kan een overschoone
Volschape, en heusche maeght, een bloem, die met de kroone
Der schoonheit, naer de ziel en 't lichaem, zit ge-eert,
En boven al 't geslacht der maeghden triomfeert,
Het edelmoedigh hart des jongelings verrucken,
Vervoeren buiten 't spoor, om haer in 't hart te drucken
De zuivre liefde, die hy tot heur waerde draeght;
Wat kan de Godtheit zelf, indienze ons oogh behaeght?
Wat kan de bron van al de schoonheit? wat, de luister
Der ongeschape zonne, indien haer glans ons duister
En doncker hart verlicht, niet wercken in 't gemoedt?
De Godtheit, uit haer' aert, volkomen schoon en goet,
En die zich zelf uitstorte in 't scheppen, om te vinden,
Te zegenen den mensch, dien lieven godtbeminden
En eerst gezochten zoon, begeert en eischt alleen
Den mensch in haeren dienst, om, met hem eens en een
Geworden, langer niet by druppels, maer by vlieten
Of teffens al de zee der Godtheit[3] uit te gieten
In 't schepsel, met de reên en vryen wil begaeft,
En een onsterflijckheit die naer de starren draeft.
Zoo rust Godts liefde dan, wanneerze magh bereicken
Den mensch, van haer bemint, gelijck het jongste teiken.[4]
Zoo wort Godts gloet van liefde in 's menschen dienst vernoegt,
De mensch door dezen dienst den hemel toegevoeght.
Het misbruick van Godts dienst, by kleenen of by grooten,
Kan geensins 't recht gebruick van godsdienst ommestooten,
Gelijck het misbruick van Godts naem by 't woest geslacht
De Godtheit niet ontbloot van wezen, en van maght.
Laet ongodisten vry den dienst om staet verbasteren,
Of lochenen in 't hart, beschimpen, en verlasteren,
Als 't glas verloopen is, en 's weerelts glori smelt,
Getuight de tong van 't hart wat[5] munt het meeste gelt.
Geen lijbre hartstoght[6] wort de Godtheit toegeschreven, (*a*)
Die menschelijcker wijs gepraemt wort noch gedreven
Uit steurnisse, en gebreck, en zwackheit: want de staet
Van Godts volkomenheit in aert en wezen laet
Geen kranckheit toe. de mensch gevoelt hier strijt in 't harte,
Begeerte, wellust, vrees, en ongelijck met smerte:
Maer op haer wijze vint genade en gramschap stof
In Godt, die haer gebruickt alleen tot zijnen lof,

[1] Zoo stip niet, als: niet zoozeer (om voordeel en genot), als wel.... — [2] T.w. tot God. — [3] Versta: de volle goedheid Gods. — [4] Versta: als het laatst geschapene. — [5] Welke. — [6] Lijbre (lijdbare) hartstocht: geen hartstocht, die God iets te lijden (te ondergaan) kan geven (vergelijk 2e B., v. 311 en 753).

(*a*) Genade en gramschap worden Gode toege-eigent, doch niet menschelijcker wijze.

En 's menschen eeuwigh heil, 't welck nedervloeit uit d' ader,
Van dien rechtvaerdigen en goedertieren vader.
Wanneer de mensch in strijt en tegenspoet geraeckt, (*a*)
En worstelt met den noot en jammeren, genaeckt
Hy biddende den troon der opperste genade,
Te goet dat zy de klaght des schreienden versmaede.
Het mededoogen vint hier stof, waerop het werckt,
En dien elendigen de hant reickt, en versterckt.
Men ziet de vroomen zich doorgaends rechtvaerdig draegen, (*b*)
Dewijl rechtvaerdigheit en deughden Godt behaegen,
Den vader en den heer van zijn geschapenheên.
Zy offren hem hun hart, met offren en gebeên,
Verheffen zijnen naem, met gaven, en gezangen;
Eene oirzaeck datze milt uit 's hemels schoot ontfangen
De weldaet en de schat, waer van hy overvloeit:
Want past het Godts natuur, in weldoen noit vermoeit,
Godtvruchtigheit en deught te kroonen; is 't een teken
Van onherkentenis[1], dat zy naer 's vroomen smeecken
Niet luistren wil, zoo moetze om deze smet t' ontgaen
Het vroome en oprecht harte in noot ten dienste staen,
De deught herkennen, van vergelden niet verbasteren,
Een schantvleck, in den mensch met reden te verlasteren.
Nu vint men schendigen, die Godt noch mensch ontzien, (*c*)
De wetten het gezagh en 't recht den rugge biên,
En staet en lant door roof en moort en brant verdelgen.
De Godtheit heeft met recht zich billijck dat te belgen.
Het waer een smet in haer, indienze stil bleef staen,
En zagh, als stom en doof, met goeden oogen aen
De schellemstucken, daer onnozelen[2] om treuren,
Terwijl hun geenen troost noch noothulp magh gebeuren.
De gramschap past dan Godt zoo eerlijck als gena,
Op dat zijn heerschappy in haere kracht besta,
Door begenadigen van 't goet, en 't quaet te wreecken.
De droefheit, vrees, en nijt, en vreckheit zijn gebreecken,
Die dwaelen buiten Godt; maer liefde, en billijckheit,
En gramschap, en gena de kroon der majesteit
Des hemels, als robijn, en diamant vercieren;
Terwijl de weerelt zich van boven laet bestieren,
En, onder 't hoogh gezagh van 't hemelsche palais,
Gewenschte rust geniet, en ongesteurden pais;
Ten zy de Godtheit haer den toom viere, als door 't wrocken
Der koningen alom de koningkrijcken schocken,
Of spatten uit hun loot, tot een byzonder endt,[3]
Den oppersten alleen en zijnen raet bekent,
Die deughden op den troon verheft door 't onderdrucken,
De boosheit kroont, om haer met kracht ten val te rucken,

[1] Niet-erkenning, versmading. — [2] Onschuldigen. — [3] Doel.

(*a*) Godt is de toevlught der ellendigen. — (*b*) Rechtvaerdigh in 't beloonen, en weldaedigh, — (*c*) en straffer der boozen.

Na datze op 't aertsch tooneel de rol heeft uitgespeelt,
En afleght deze grijns, die wijs [1] van 't aenzicht scheelt.
Dan melt ons d' uitgang welck van bey men schat voor 't beste,
Het tijdelijck geluck, of 't eeuwigh op het leste.
Of valt 'er straf noch loon, als ziel en lichaem scheit; (*a*)
Het strijt te regelrecht met Godts rechtvaerdigheit,
Dat ongelijcken, hier in weelden, of verdrieten,
Gelijckstaen na hun doot, een' zelven staet genieten.
Wat baet het dat de deught naer heuren vader zweemt,
En heensterft onderdruckt, en troost noch heil verneemt?
Wat schaet het d' ontucht [2] hier onschuldigen te plaegen,
Indien ze geene straf noch geessels vrees',[3] noch slagen?
Nu lijdt de vroome op hoop, geduuldigh in den rou,
Gelijck een ackerman, na zweet en ackerbou,
De vruchten van den oogst verwacht met ope schuuren.
De hoop op heilgenot kan ramp op ramp verduuren,
Dat Godt genade en liefde aen zijne schepsels toont, (*b*)
Wort by de billijcksten van deze rot [4] verschoont;
Maer geene oploopentheit, van razernye ontsteecken,
In eenen oogenblick, geneight haer leet te wreecken.
Dit, roepenze, betaemt de hooghste goetheit niet,
Wiens gal niet overloopt, noch opwalt, schuimt en ziedt.
Om dan met onderscheit dees hartstoght t' overweegen: (*c*)
In 't misbruick en gebruick is 't quaet en goet gelegen:
De toorne is middelbaer [5], bestrafbaer is de man,
Die zich met onrecht wreeckt, en niet betoomen kan:
De Godtheit, noit verruckt [6], vertorent zich met reden.
Zoo wort de gramschap oock in wijzen zelfs geleden,
Doch in haer tijd bepaelt: dies schept ons misdaet hoop
Dat Godt genadigh zich laet zoenen na 'et verloop.
Wie hem geheel van toorne en belghzucht zocht t' ontkleeden,
Heeft d' eene zenu van den godsdienst afgesneden,
Den mensch in dier veraert, de boosheit ingeplant,
Verwildert van vernuft, verbijstert van verstant.
Sibillen melden ons uit grijze en wijze bladen
Godts gramschap, om vergrijp en lasterlijcke daeden,
Verzoenen 's hemels troon, door afstant van het quaet.
De vrees voor straf bewaert en hanthaeft stadt, en staet.
Waer tucht en gramschap rust, is rust noch stijl van leven,
En wie de wetten eert 't gewelt ten roof gegeven.
Wie dus van Godt gevoelt, die elck bestelt zijn lot,
Gevoelt gewis niet laegh, maer allerhooghst van Godt.
Doch lust het Epikuur noch echter zijne dieren (*d*)

[1] Drukfout voor wijd: ver. — [2] De niet onder tucht staanden. — [3] Te vreezen hebben. — [4] Versta: de ongodisten. — [5] Betoombaar. — [6] Buiten spoor gedreven.

(*a*) Dat Godts rechtvaerdigheit hier of namaels het goet beloont, en quaet straft. — (*b*) Tegenworpinge dat Godt geen gramschap past: — (*c*) het welck beantwoort wort. — (*d*) Godtvruchtigheit houdt de boosheit in toom, en beletze uit te spatten.

En kudden [1], zonder vrees, in 't wilt den toom te vieren;
Hoe kunnenze gerust en stil te weide gaen,
Zich mesten, als het zwijn, met eeckelen en blaên,
Zoo Godt geen' moetwil toomt? hoe kan hy, stil van harte,
Gerust, en zorgeloos, en vry van schrick, en smerte,
Gebruicken wat natuur hem uit haer' boezem gaf,
Geensins bekoort door loon, noch afgeschrickt door straf;
Indien het onkruit groeie, en ongetemde boosheit
Haer wortel schiet' door 't zaet van zijne godeloosheit,
Die geene kranssen [2] zoeckt by d' opperste gena,
Behoudens datze slechts de smert der straffe ontga?
Want nu zijn spreeuwen dit voor eenen molock [3] achten,
Wat aerdtsche rust is hier ter weerelt te verwachten?
Al bloeit de boomgaert schoon, wat baet [4] de krieckeboom,
Geen ydel dreigen houdt de snoepery in toom.
Zoo leert men achteruit, in Epikurus schoolen.
De groote meester doolt, hoe zou de school niet doolen!
Hy wacht noch op den post uit Godts onsterflijckheit: [5]
En wie verzekert hem, wanneer het leven scheit,
Dat alle boosheit blijft begraven, en vergeeten,
Zoo d' allerbooste dit ontkent in zijn geweten,
Daer Godt de vierschaer spant, en pijnight den tiran,
Die op dit zachte bed geene oogen luicken kan,
Terwijl hy 's nachts, van schrick gedootverft, bleecke schimmen
Van d' omgebroghte schaer hem gruwzaem aen ziet grimmen.
Hoewel de godtsdienst wort gesterckt door kroon en roe,[6] (*a*)
Noch staet de reden niet alleen den godsdienst toe,
Maer houdt den mensch hieraen, naer lijf en ziel, verbonden;
Gelijck de Roomsche tong den godtsplicht heeft gevonden,[7]
Uit kracht van 's menschen bant, en een verbintenis,
Die by 't opmerckend hart niet wijdt te zoecken is:
Want Godt in kracht gestelt, met al zijne eigenschappen,
En, onder hem, den mensch, op zoo veel hooger trappen,
Als steen, en plant, en dier; dewijl, met reên begaeft,
Hy, met zijn hooft om hoogh, naer 's levens oirsprong draeft,
Zoo vloeit d' eerbiedigheit des kints tot Godt den vader
Nootwendigh, als een beeck uit heure bron en ader:
En deze eerbiedigheit vereischt godtsdienstigheit
Aen Godts eerwaerdigheit, en oppermajesteit.
Het recht des godtsdiensts blijckt: want Godts volkomenheden, (*b*)
Oneindigh uitgespreit, verschijnen in de leden
Der weerelt overal, als straelen uit haer zon.

Versta: noch zijne volgelingen. — [2] Kranssen: belooningen; m.a.w. hoe is die epicuristische evensrust mogelijk, als geen belooning en straf de hartstochten in toom houdt? IJdel dreigen baat hier niets. — [3] Vogelverschrikker. — [4] Versta: baat zulks. — [5] Epicurus wacht op een rechtstreeksche verzekering van Boven, dat er een hiernamaals bestaat. — [6] Door belooning en straf. — [7] Gelijk in de Latijnsche taal religio: godsdienst, afstamt van een woord dat verbinden beteekent.

(*a*) De Godtsdienst is een verbintenis met Godt, uit kracht van het Latijnsche woort. — (*b*) Godts volkomenheit en uitneementheit zijn alle eere waerdigh.

Het reedlijck schepsel kent de Godtheit voor de bron,
Waeruit zijn wezen spruit. het hangt met hart en zinnen
Geheel en al aen Godt, en schat hem waert te minnen,
Te dienen, die den mensch uit niet zoo hoogh verheft.
Wie Godt en mensch aldus van wederzy beseft,
En gaslaet, vint den gront des godtsdienst om te bouwen,
Als 't zekerste, waerop het schepsel kan betrouwen:
Want d' edelste natuure, om haer uitsteeckenheit,
Wort billijck niet alleen de dienst van eer bereit,
Maer heeft de maght en 't recht van alle redelijcken [1]
Te vorderen den plicht van godtsdienst, en zijn blijcken:
De menscheit wederom, dewijl zy 't al ontfangt
Van d' opperste natuure, en aen haer wezen hangt,
Met reden blijft verknocht, verplicht den ongezienen,
Met al wat zy bezit, te vieren, en te dienen,
Naer d' ongeschreve wet, oock, zonder het gebodt,
Vrywilligh en van zelf te dienen haeren Godt.
Om naeckt den godtsdienst van 't natuurboeck dan t' ontkleeden: [2] (*a*)
De godtsdienst is een deught, waer door de mensch met reden
Den schepper eigenaer en allerhooghsten heer
Der dingen, naer zijn maght, den dienst en schuldige eer
Geheelijck opdraeght, beide inwendigh, en uitwendigh.
Wat wanckelt ofte niet, dees waerheit blijft bestendigh.
Indien rechtvaerigheit alle ongelijckheit slecht, (*b*)
Den schultheer niets onthoudt van zijn rechtmaetigh recht,
Zoo magh de godtsdienst wel den naem van hooftdeught draegen,
Die Godt door diensten eert, en, ziende op 't hoogh behaegen,
Ontziet t' onthouden 't geen hem eigen toebehoort;
Ontziet, door ongelijck en wat de Godtheit stoort,
Te quetsen: want dit heet met reden, Godt te vreezen,
Waeruit de Godenvrees by misbruick is gerezen
In 't Heidendom, het welck Godts enckelheit ontkent,
Verbystert in 't getal van Godtheên, zonder endt.
Uit zulck een ydle vrees voor krachtelooze Goden,
Door Cekrops ingevoert, by Numaes wet geboden,
Heeft Epikuurs schoolier, Lukrees, den schimp gevoedt,
Die teffens alle vrees het menschelijck gemoedt
Beneemen wil, en van godtvruchtigheit ontkleeden,
In schijn van elck natuur te toonen, en t' ontleden;
Hoewel hy buiten 't wit der waerheit mickt, en schiet,
Die Godts voorzienigheit verstoot uit haet gebiet.
De zinnen leeren ons d' uitwendige eer berekenen, (*c*)
Uit woorden, en gebaer, en onderscheide tekenen,
Getuigen van het hart, dat zich de majesteit

[1] Met rede begaafden. — [2] Versta: om zonder omhaal van woorden te vertellen waarin de natuurlijke godsdienst bestaat.

(*a*) Bepalinge van den godsdienst. — (*b*) De godtsdienst is bij het Heidendom vervalst, en de godtvruchtigheit wort bij Epikuur beschimpt. — (*c*) De volkomen godtsdienst bestaet inwendigh, en uitwendigh:

Der Godtheit onderworpt met alle eerbiedigheit.
Het hart inwendigh stemt met uiterlijcke daeden,
Bekent en looft de bron en springaêr der genaden,
Die al wat reên gebruickt tot danckbaerheit verbint.
Het wenscht, gelijck van aert, en eens met Godt gezint,
Uit al zijn maght en kracht, door redelijcke blijcken,
Deze edelste natuur des scheppers te gelijcken.
Dus eert het menschdom Godt, gelijck 't gehoorzaem kint
Den goeden vader, niet alleen in schijn, bemint,
En eert, en volght, maer oock in voeghelijcke zeden,
Gepast naer 's vaders aert, en billijckheit, en reden.
Rechtschapen godsdienst ziet geheel op 's hooghsten prijs,
Bestaet, gelijck de mensch, op tweederhande wijs:
Het uiterlijcke merck is 't lichaem met zijn leden;
d' Inwendige opdracht, Godt van binnen aengebeden,
En boven al bemint, godtvruchtighlijck gevreest,
Aendaghtighlijck gelooft, is 't leven, en de geest,
En ziel van dezen dienst. zy gaen dan beide t' zamen,
Gelijck godtsdienstigen, aen een gehuwt, betaemen:
En zonder dit verbant van 't hart en 't uiterlijck,
Daer maght is, datze in 't een noch 't ander niet bezwijck',
Schijnt godtsdienst zijnen eisch en ommetreck t' ontbeeren:
Want Godt begeert de daet, en 't innerlijck begeeren,
Het hart, en oock de hant. zoo staet het godtsrecht spits.
Zoo staet de godsdienst vol, in zijnen vollen krits.
De reden schijnt dit zelf te leeren, te beveelen: (*a*)
Want nu de mensch bestaet uit ongelijcke deelen
Van lichaem, en van ziel, en 's allerhooghsten wensch
Den halven niet begeert, maer den geheelen mensch;
Hoe zou de godtsdienst dan volstaen met een van beide,
Of lijden dat men ziel en lichaem deelde, en scheidde?
De godtsdienst eischt dees twee ge-eigent aen den heer,
Noit hoogh genoegh gezet in top van prijs en eer.
Gelijck de roeringen [1] van lijf en leden spruiten (*b*)
En vloeien uit de ziel, gekent in 't werck van buiten;
Zoo stuurt d' opspanning van 't aendachtige gemoedt
Den uiterlijcken dienst, ontvonckt door haeren gloet.
Gelijck de leli, van den zeilsteen overstreecken,[2]
Den aert des zeilsteens volght, en uitdruckt door haer teken;
Zoo volght de hant het hart, en wat het hart beveelt.
Inwendige aendacht wort ontvonckt door 't ingebeelt [3]
Bespiegelen van Godts natuur, en eigenschappen:
En schoon men in een wolck en nevel, als by trappen,
Hem in zijn schepselen bejegent van beneên;
De Godtheit overtuight het menschdom in 't gemeen
Dat al wat reedlijck is zich onder haer moet buigen,

[1] Bewegingen. — [2] Versta: gelijk de kompasnaald. — [3] Ingebeelt: niet rechtstreeks, of, gelijk V. het in 't begin van 't eerste boek uitdrukt: het „van achteren" bespiegelen.

(*a*) gelijck de mensch uit ziele, en lichaem, — (*b*) en haere uitwerckingen.

Gelijck d' eenstemmigheên der volcken dit getuigen,
In ongelijcken klanck van tongen, wijder dan
Men over zee en zant de starren schieten[1] kan.
Bestaet Godt eeuwigh en by zich, gelijck wy slooten,[2] (*a*)
En kan hy niet dan zyn: wie durf hem dan verstooten
Uit zijn gedachtenisse, als of het mooghlijck zy
Dat Godt kan zijn of niet, daer d' ongodistery
Haer zenuw uit ontleent, en wanckelt in 't betrouwen
Der Godtheit, op wiens zijn in kracht het al moet bouwen?
In d' onverknochtheit van Godts wezen, zonder bant, (*b*)
Wort zijn geduurzaemheit den zinnen ingeplant;
Terwijl het al bezwijckt, wat buiten hem gevonden
Van Godt zijn wezen leent, dat alles houdt verbonden
Aen dees belijdenis van d' oppermajesteit,
Die zijne aenbidders sterckt met zijn bestandigheit.
Wort geen gewelt noch strijt van onnatuurlijckheden (*c*)
In Godts eenaerdigheit verdraegen noch geleden;
Wat eigent men hem dan het geen zijn' aert vervremt,
En in gelijckheit niet met Godts natuure stemt?[3]
Zoo Godt geen lichaem is; wat wil men hem dan grijpen (*d*)
En tasten met der hant, of kerckren en benijpen,
Bepaelen in het aerdtsch? wat zoeckt men heil en rust
In iet lichaemelijcks, en zinnelijcke lust,
Die, als het lichaem, smilt? de wijzen zien dit over,
En laeten dees gedachte een' aerdtschgezinde, en grover.[4]
Is Godt geen toeval, die een stut en steun behoeft; (*e*)
Bestaet hy by zich zelf; wie wort met recht bedroeft
Door toegeval[5] van ramp, en ommeslaen van staeten,
Naerdien men zich op Godt, die vast staet, magh verlaeten,
En spreecken, als het al in noot is, en in last;
Laet wanckelen wat wil: wat wanckelt, Godt staet vast.
Is Godt een louterheit, een enckel eenigh wezen, (*f*)
En anders niet dan dit; wat kan men t' zamenlezen
Uit een ontelbaerheit van wezens, dan een Ick,
Een Godtheit, die zich toont te zien in eenen blick,
Gesmaeckt in elcken beet, en druppel, en te hooren
In allerhanden klanck en stemmen, niet te smooren,
Te riecken overal in endeloozen geur,
Te tasten allesins, al 's weerelts leden deur,
En van vijf zinnen milt aen ons verstant geschoncken,
Dat, vol van Godt, vernoeght, verzaet, en overdroncken,

[1] Beschieten, zien. — [2] Besloten. Van v. 519-699 doorloopt V. nog eens Gods eigenschappen, en trekt uit elk een bijzondere beweegreden tot godsdienstig eerbetoon. — [3] Overeen komt. — [4] Versta: over aan minder begaafden. — [5] Te beurt valling

(*a*) Dewijl Godt niet kan laeten te zijn, heeft niemant reden aen de godtheit te twijfelen. — (*b*) Godts onverknochtheit melt zijne geduurzaemheit, en vertroost ons met zijne bestandigheit. — (*c*) Godts evenaerdigheid leert ons uitsluiten al wat Godts aert bestrijt. — (*d*) Godts lichaemeloosheid leert ons alle aertsche lusten versmaden. — (*e*) Is Godt geen toeval, zoo behooren wij geene toevallen van rampen te vreezen. — (*f*) Is Godt een louter en eenigh wezen, zoo wijzen ons ontelbaere dingen op den eenigen Godt.

Godts zuivre eenwezenheit in eigenschappen smelt,
Als letters, daer men Godt in eenen naem uit spelt?
Dat Godt eenvouwigh is, onmengbaer, zonder rimpel, (*a*)
Vermaent ons zijnen troon eenvoudigh, vroom, en simpel,
En louter, zonder goet en quaet in een gemengt,
Te naderen, naerdien zijn lucht [1] geen kreuck gehengt.[2]
Geen bant kan aerdtsche stof en 't hemelsch t' zamenhechten,
En duuren in Godts gloet, die lijdt alleen d' oprechten,
Daer dubbelzinnigheit noch schalckheit innesteeckt,
Maer een gemoedt, dat klaer de schijndeught wederspreeckt.
Zoo Godt volkomen is, wie moet met recht niet schroomen (*b*)
Te dwaelen in den dienst, die manck en onvolkomen
Hem opgedraegen wort? wie schuwt de dwaeling niet
Met reden, als hy 't licht van klaerder waerheit ziet?
Wie pooght in deughden niet godtvruchtigh toe te neemen,
Die naer het voorbeelt van 't volkomen wezen zweemen?
Godt is het eenigh een, naer aller wijzen stem, (*c*)
Men zette dan verwaent [3] geen' afgodt neffens hem,
Van buiten, of in 't hart, noch lochene in dien eenen
Een eenige enckelheit, een wezen, elck verscheenen.
Is Godts onendigheit, van plaets noch tijt bepaelt, (*d*)
Van geen begrijp noch brein omvat, en achterhaelt,
Van geene liefde omhelst, naer zijnen eisch en waerde;
En is dit groot heelal van hemel, zee, en aerde
Geen punt te rekenen by dit oneindigh groot,
Dat zich alleen bevatte [4], en in zijn wezen sloot [5]
Wat schoon, wat heerlijck staet te wenschen, te begeeren;
Wie kan zich dan te laegh voor zijnen stoel verneêren,
En, kruipende in het stof, dees hooghste majesteit
Opdraegen het volop van prijs, en danckbaerheit?
Zoo Godt onmeetbaer is, en zweeft in alle dingen, (*e*)
Het groot heelal vervult, en zielt, en kan doordringen,
Geen duister hem ontschuilt, geen slot hem buiten sluit:
Wie leght de grijns niet af? wie treckt den schijn niet uit,
Waer me de huichelaer zijn rol speelt, en loopt mommen?
Het hart verraet den schelm, in 't midden van de stommen:
Want schoon geen pijnbanck hem kan melden, en verraên,
Men kan zich zelven niet, de Godtheit minst ontgaên.
Laet weereltwijzen vry, op weereltsche tooneelen,
Uit zucht tot baet en staet, hun rol ter kercke speelen,
Bedriegen 't oogh des volcks, dat weifelt, ofte lieght;
Wie Godt bedriegen wil, zich zelven eerst bedrieght.
Godts tegenwoordigheit houdt al zijn hovelingen

[1] Sfeer, of denkbeeldige woonplaats van God. — [2] Geen krenking toelaat. — [3] In zijne verwaandheid. — [4] Bevat. — [5] Besluit.

(*a*) Godts eenvouwigheit vermaent ons alle dubbelheit te schuwen. — (*b*) Godts volkomenheit sluit den onvolkomen godtsdienst uit. — (*c*) Godts enckele eenigheit lijdt geene bygoden. — (*d*) Godts oneindigheit vermaent ons tot ootmoedt en eerbiedigheit. — (*e*) Godts onmeetbaerheit en overalheit beschaemt overal den schijnheilig.

In tucht, en stilte, en toomt wat uit den bant wil springen.
Is Godt doorgaens de zelve, en onveranderbaer (*a*)
In wezen, en gelaet, en raetslot: wat gevaer
Ontziet hy, die zich houdt aen dezen onbezweecken,
En, door 't veranderen der tijden en gebreecken,
In weldoen nimmermeer verandert, noch verkeert,
Maer onverandert Godt bestendigh dient, en eert?
Zoo zweemt de ziel naer hem, die niemant zal bezwijcken,
En staen, gelijck een rots, als alle dingen wijcken.
Is Godt onsterfelijck, en leeft hy niet alleen, (*b*)
Maer zielt oock al wat leeft, door zoo veele eeuwen heen;
Wie schrickt voor koud gebeente, en 't geen zich niet kan reppen,
Voor dootshooft, en de doot? hy kan het leven scheppen,
Als 't leven is gebluscht. uit Godts onsterflijckheit
Is 's menschen eedle ziel de hantvest toegeleit
Van uit des lichaems schors geborsten noit te sterven.
De balssem hoedt geen lijck voor rotten, en bederven,
Maer Godts onsterflijckheit den sterfelijcken mensch,
Die 's weerelts kerckhof vlught, om eenen hooger wensch.
Zit Godt in d' eeuwigheit gerust, terwijl de tijden
De tegenwoordigheit der weerelt ons benijden,[1]
En vliegen, als een pijl en oogenblick, voorby;
Wat ydel oogh verhangt zich noch aen schildery
Der weerelt, die haer verf verschiet in zon, en smoocken?
Wie bout een' troon in 't rijck der weerelt, dat op roocken,
En damp, en nevels drijft, en klancken, en gerucht?
Wie nestelt hier? wie bouwt kasteelen in de lucht,
Die als een damp vergaen, verstuiven, en verdwijnen?[2]
De Godtheit kan 't vernis der weerelt gansch verschijnen,[3]
Door kracht van haeren glans, en eere, en majesteit.
Men zoecktze in dezen tijt, en vintze in d' eeuwigheit.
Godts almagt, in zijn werck, uit niet volwrocht t' aenschouwen, (*c*)
Der vroomen vryburgh is, en toevlught, en betrouwen,
Terwijl ze hen beschut in 't uiterste verdriet.
Zy weckt eerbiedigheit in al wat Godt gebiet.
Zy baert ontzagh in 't hart, dat schrickt in 't overtreden
Van 't geen natuurwet leert, en sterckt door 't licht van reden:
Want zy 't gerecht voltreckt, en streng den godeloos
Naer d' uitmaet van het quaet weêr inmeet voor altoos.
Godts wijsheit, die het al wat leeft, kan overtuigen, (*d*)
Vermaent de wijsten zich en hun vernuft te buigen
Eerbiedigh onder haer, die steigert boven 't geen
Ons zinnen en verstant hier stapelen op een,

[1] Benijden: misgunnen. De tijd gaat zoo snel, dat hij ons als 't ware het tegenwoordige niet gunt. — [2] Wie is zoo dwaas, dat hij hier een vast verblijf zoekt? — [3] Verschijnen: weg-schijnen.

(*a*) Godts onveranderbaerheit eischt stantvastigheit. — (*b*) Godts onsterflijckheit verzekert ons van d'onsterflijkheit, en het leven, dat uit hem vloeit. — (*c*) Godts almogenheit sterckt ons betrouwen in noot, en verweckt eerbiedigheit, en ontzagh. — (*d*) Godts wijsheit vermaent ons tot ootmoedige gehoorzaemheit, en ongeveinsde vromigheit.

Onkundigh van den schat, die eeuwigh schuilt inwendigh
By Godt, in wijsheit en alweetenheit onendigh.
Zy toont ons hier alleen, by 't schijnen van de maen,
En starrelicht, en zon, in dezen Oceaen
Der wijsheit, eenen drup van 't geen in Godt besloten
In zijne oneindigheit alleen wort uitgegoten.
Wie knielt niet, die dit hoort, en valt op 't aenzich neêr?
Wie weigert dienstbaerheit aen dien alwijzen heer?
Wie waent, in overdaet, baldaedigheit, en schennis,
t' Ontschuilen 't alziende oogh, d' alwetenheit, en kennis
Van deze zon, en geest; of ergens vry te zijn,
Daer 't hart de Godtheit schent, en aenbidt met den schijn?
Godts goetheit, als zijn maght en wijsheit, elck verscheenen, (*a*)
Schijnt van de Godtheit zelf, in Duitsch, dien naem te leenen,[1]
En voert ons weêr te rugh naer zijn volkomenheit.
Zy treckt den mensch tot zich, door blijck van 't onderscheit
Der goederen, waerin het menschdom, onder veelen,
Onsterflijckheit, en maght, en redendom moght deelen,
En vryen wil, waer door de mensch een' Godt gelijckt,
Naer 's hemels aenschijn zweemt, daer zon en maen voor wijckt.
Indien dees goetheit zweeft te hoogh voor alle pennen,
Wie weigert haer door geur van danckbaerheit te kennen?
Godts liefde, die 't geliefde in wil en aert vereent
Met zich, en door een zucht tot weldoen zich verkleent,
Zich neêrbuight, en van zelf [2] de vlagh strijckt van haer grootheit
En volheit, om een' worm, een schim, een aerdtsche snootheit
Te neemen op haer schoot, te koestren, als haer vrucht;
Wat eischtze van den mensche een wederliefde, en zucht
Tot dees menschlievende natuur, den goeden vader!
Wie komt hem door den dienst van hart en zin niet nader
Gekropen aen het hart, beholpen met [3] ons nut,
En nimmer van genade en schatten uitgeput!
Die gaerne ons 't minder gaf, vermagh ons meer te geven,
In zijne onsterflijckheit, het onbepaelde leven.
Het recht van heerschappy bevestight Godt alom, (*b*)
Als eigenaer en heer in 't eeuwigh eigendom
Van al wat hier de mensch te leen ontfing van boven,
Gehouden voor het leen den leenheer zelf te loven,
Te kennen voor dees deught naer lichaem, en naer ziel,
Te vreezen voor de straf, die schichtigh op den hiel
Den boozen achterhaelt en naerstapt, zoo verbastert
Hy 's heeren hooftwet breeckt, en hem onteert, en lastert.
Houdt Godts voorzienigheit een scherper oogh en wacht(*c*)
Op zijn geschapenheên, om 't menschelijck geslacht;

[1] Vergelijk 1e Boek, v. 39-52. — [2] Van zelf: uit eigen, vrijen wil. — [3] Beholpen me bezorgd voor.

(*a*) Godts goetheit vermaent ons tot danckbaerheit, en wederliefde, en sterckt de hoop. — (*b*) Godts heerschappij eischt danckbaere gehoorzaemheit, en godtvruchtigheit. — (*c*) Godts voorzienigheit sterckt het wantrouwen, en eischt gelaetenheit.

Regeert en onderhoudtze in wezen al 't geschapen:
Wie droomt dat Godt gerust en zorgeloos blijft slaepen,
En zich met menschen noch den godtsdienst niet bekreunt,
Die 't menschdom scheit van 't vee, en op dees waerheit steunt?
Wie schept geen' troost hieruit, in zijn verlegenheden?
Wie wederstreeft Godts wille, indien hy wort bestreden?
Wie wort niet opgeweckt ter vromigheit en deught?
Wie schept uit ydelheit vergankelijcke vreught?
Wie twijfelt dat de ziel, als 't lichaem leght verbeeten,
In 't graf verrot, van Godt verlaeten, en vergeeten,
Dewijl de booswicht zelf, in 't scheiden van den geest,
Zijn straf genaecken ziet, en voor den rechter vreest?
Hier draeft de godsdienst op: maer om dien dienst noch nader (*a*)
t' Ontvouwen: en de wijs hoe Godt, der dingen vader,
Natuurlijck in 't gemeen gedient wort, naer het licht
Dat eerst van verre rees voor 't sterfelijck gezicht,
Zoo laet ons uit haer bron de beeck van godtsdienst leiden,
Die den godtvruchtigen en boozen hielt gescheiden,
Van 's weerelts oirsprong af, daer geen geschreve wet,
Noch openbaering had den godtsdienst ingezet:
Want zoo de dienst bestaet, van buiten en van binnen,
By daeden van de ziele, en 't lichaem, en de zinnen,
Wort hier met recht vereischt een algemeene wijs
Van godtsdienst, ingevoert den opperste ten prijs,
Door een eenpaerigheit getroffen, daer de veelen
In zinlijckheden en opvoedingen verscheelen.[1]
Het dienen is een daet van 't lichaem of gemoedt,[2] (*b*)
Of van dees bey, waerdoor de dienaer zeker goet,
Gelijck zijn wit, beschiet: dies moet hy overweegen,
Voor 't ingaen van den dienst, waer 't goet in is gelegen,
Het welck verdient den naem van 't allerhooghste lot.
Dit eenigh beste goet bestaet alleen in Godt,
En buiten hem bestaen de valsche of mindre goeden,
Gelijck de reden leert, bestemt by alle vroeden:
Want uit der dingen aert blijckt zeker en gewis
Wat goet, uit alle goet, voor 't best te keuren is.
Het schijngoet voert den schijn van 't goede by de blinden,
Maer zijne valscheit wort ontmont door 't ondervinden.[3]
Het menschelijck geluck bestaet in 't lichaem niet, (*c*)
Dat min is dan de ziel, en 's menschen geest; zoo schiet
De wellust veel te kort, die d' uiterlijcke leden
Wat streelt, geensins vernoeght; het zy door leckerheden,
Genoten op de tong; of schoonheit, die door 't oogh
Bespiegelt, als een droom, in roock en damp vervloogh.
Zoo veele onmaetigen, naer lijf en ziel verovert,

[1] Versta: ondanks het verschil der menschen in neigingen en opvoeding. — [2] Geschiedt werktuigelijk, of is eene daad van het hart. — [3] Wordt door de ervaring bewezen.

(*a*) Nader berecht van den godtsdienst. — (*b*) Het einde van den godtsdienst is het opperste goet: — (*c*) dit bestaet in 't lichaem niet,

En van dees meeremin beguighelt en betovert,
Bekenden endelijck dat dit geen' lust verzaet,
Den dorst naer meer ontvonckt, en naer iet beters staet; [1]
Gelijck de byen ons al brommende getuigen,
Zich vol, van bloem op bloem, noit zat van honigh zuigen.
Al bloeit in 't geurigh velt de boeckweit schoon en milt,
Wat baet de smaeck van 't zoet, dat onder 't smaecken smilt! [2]
Kost weereltsche eer den mensch vernoegen naer zijn wenschen, (*a*)
Zoo hing des menschen heil aen d' eer, die hem van menschen
Wort aengeboôn, om 't goet dat in zijn wezen blinckt.
Ontkennenze dit goet en zijn waerdy, zoo hinckt [3]
Deze eer, van hem beooght. oock wort de deught geprezen,
Als 't werck des vryen wils: maer d' eer hierom bewezen
Aen eenigh deughtzaem helt, met een gemeene stem,[4]
Kan 's menschen heil niet zijn: want d' eer hangt niet aen hem,
Maer zulcken, die de deught vereeren, en verheffen.
Men kan dan niet in d' eer het eerste heilwit treffen.
Den vroomen is alleen om zijne eerwaerdigheit [5]
Het welverdiende lot van eere toegeleit:
De quaden konnen me den vroomen eer bewijzen:
d' Eerwaerdigheit is dan met reden meer te prijzen,
Dan eer t' ontfangen van den boozen, en hun rot:
Dies is geen eer met recht des menschen waertste lot.
Een uitgebreide faem, geblazen by trompetten, (*b*)
De wijde weerelt door, vermagh geen' mensch te zetten
In 't opperste geluck. befaemtheit wort begeert
Om, overal bekent en loffelijck ge-eert,
In veele duizenden doorluchtigh uit te steecken;
Zoo wort befaemtheit dan de kroon van 't hooft gestreecken
Door d' eer, die haer verdooft. is d' eer nu 't hooghste niet,
Wie stoft dat iemants faem in 't opperheilwit schiet!
Het kennen draeft, indien men lette op ieders orden [6].
In adel wijt voorheen het wijt bekent te worden.
Het allereêlste kent: het minste wort gekent.
Hoe zet befaemtheit dan de menschen in het endt
In top van 't heil; dewijl dit schijngoet is gelegen
In kennis van een faem, door eer en lof verkregen,
Een faem, die los op waen en damp van zinnen drijft,
En in haer vlught bezwijckt, ten zy dees lucht haer stijft! [7]
Wat heden wort gelooft, wert gisteren misprezen.
Een heil, zoo wanckelbaer kan 't opperste niet wezen.
En is al d' aerdtkloot slechts, ten opzicht van 't heelal,
Een stip, een passerpunt, veel min een ronde bal,

[1] Verlangt. — [2] Dat onder het proeven versmelt. — [3] Gaat mank. — [4] Door iedereen. — [5] Omdat hij de eer waardig is. — [6] Indien men let op de volgorde in waarde van „kennen" en „gekend worden" gaat het eerste boven het tweede; groote geesten zijn er vooral op uit om te kennen, minder groote geesten zoeken vooral gekend, befaamd te worden: in befaamd worden kan dus 't hoogste geluk des menschen niet gelegen zijn. — [7] Stijft: draagt, omhoog houdt.

(*a*) noch in de weereltsche eere, — (*b*) noch in de faeme,

Omheint van wateren, vol woeste wildernissen;
Wat moet de faemzucht niet al naem en kennis missen,
Daer onder duizenden Fortuin niet een' verheft,
Of niemant woont, veel min de titels eens beseft.
Men wint dees heilkroon niet door rijck bezit van schatten, (*a*)
Schoon Midas wat hy kan betasten en bevatten
Verkeert in louter gout, dat niemants leven stut.[1]
Men zoeckt geen gout om 't gout, maer om den dienst en 't nut,
Genooten by den erts, zoo hellediep verborgen
Door vrou natuur, om ons t' ontlasten van die zorgen.
Men zoeckt het dier metael om [2] weder te besteên
Aen eenigh waerder goet, en rijcker kostlijckheên.
De milde schencker wort met recht in 't gout geprezen.
De vreckaert mist den prijs, en slijt den tijt met vreezen,
Ter liefde van dien schat, en 's rijckdoms overvloet.
Wie schat den rijckdom dan het kostelijckste goet?
De mogentheit[3], bezuurt, benijt, bewaert zoo bitter, (*b*)
Belegert van den schrick, zet nimmer den bezitter
In een' volkomen staet. wat is de kroon een pack,
Den goên en quaên gemeen![4] wat is de koning zwack,
Die stut van mindren hoeft, en hooft en kroon ziet rollen,
Zoo 't volck den koning speelt, en eens geraeckt aen 't hollen!
De maght is recht gebruick en misbruick onderdaen:
Dus kan het aertsch geluck in 't heerschen niet bestaen.
Dit lot bestaet geensins in 's lichaems heil en gaven, (*c*)
Gezontheit, schoonheit, kracht, hoe trots de zinnen draven,
Gemoedight door den glans van deze uitsteeckentheên:
Want 's lichaems gaven zijn den goên en quaên gemeen;
De ziel genietze niet, al bezightze de leden.
De ziel beheerscht het lijf door reêngebruick en reden,
Begrijpen en verstaên; zoo kan in allen schijn
Het goet des lichaems niet het puick der goedren zijn;
Dewijl oock 's lichaems goet den dieren is gegeven,
Die zelf in snelte, en kracht, en zien, en riecken streven
Voorby de menschen heen, een onnaspoorbaer rack.[5]
Als blijck in paert, en leeu, en adelaer, en brack.
Het heil des menschen, dat gevat wort in vijf zinnen, (*d*)
Kan by gevolgh geen' prijs in deze renbaen winnen,
Als mensch, en dier gemeen, en laeger dan 't verstant,[6]
Het welck 't gevoelbre grijpt, en in de harssens plant.
Men looft de zinnen, om den oirbaer [7] te genieten,

[1] Kan onderhouden. — [2] Om dit. — [3] Macht. — [4] Zoowel voor goeden als kwaden zwaar te dragen. — [5] Een onnaspoorbaer rack: zoover, dat het eind (van dit verschil) niet na te speuren is. Rack: rechte, lange weg, of strook. — [6] Versta: de zinnen, die gemeen zijn aan menschen en dieren, staan beneden het verstand, dat in de hersens opvat wat de zinnen alleen gevoelen. De zinnen hebben geen andere waarde, dan dat men door hun hulp het noodige zoowel als het aangename geniet; maar zij kunnen niet aangemerkt worden als iets toebrengende tot des menschen wezenlijk heil. — [7] Het nut ervan.

(*a*) noch in rijckdommen, — (*b*) noch in mogentheit, — (*c*) noch in lichamelijcke gaven, — (*d*) noch in de vijf zinnen,

En lust, een leckerny, hun weelde en wilt; zoo schieten
De zinnen hier te kort, indien in dit geschil
Men 's menschen nutste goet in hun beoogen wil.
De zedekunst betoomt de hartstoght, en gebreken, (*a*)
Zoo reickt dan haere hant niet wijder dan dit teken.
De Godtheit zelf gelijck te worden, is de gront,
Daer ons geluck op rust. zoo nu ons heil bestont
In 't middel, dat ons leit naer 's hemels eigenschappen,
Men hoefde Godt niet, noch oock hooger op te stappen.
Dus wort de mensch hier door de Godtheit niet gelijck,
Maer door verstant, en wil. men eisch' geen klaerder blijck
Of menschen niet naer Godt, en naer de Godtheit zweemen,
Men kan het aen 't verstant, en aen den wil vernemen,
De krachten van de ziel, waeruit de Godtheit straelt,
Gelijck een wederschijn van 't licht, op haer gedaelt.
Bestont ons aertsgeluck in oefening der zeden,
Het stom gedierte zou langs dezen heirbaen treden,
Door een deelachtigheit en glimp van deught en tucht,
Doch zonder het verstant, dat redenloosheit vlught.
Men stell' dan 's menschen heil in geene zedewercken.
De mensch zweeft hooger op, met aengeschote vlercken.
Bestaet nu 's menschen heil in geen uitwendigh goet, (*b*)
Genooten by fortuin, door 't lichaem of gemoedt,
Verlustight by den zin; noch in verstaenbre vreughden,[1]
Gesproten uit de daet van zedigheit, en deughden;
Noch kennis en verstant van kunst, en wetenschap;
Zoo moet ons heil bestaen op eenen hooger trap,
In 't stil bespiegelen der Godtheit, en de klaerheit
Van 't goddelijcke licht der onbevleckte waerheit;
Het eigenste oogenmerck, waerop ons wezen mickt,
En daer al 't minder goet van Godt is toegeschickt.[2]
Dus zweemt de mensch naer Godt, den vader aller dingen,
Die eeuwigh in zich zelf en zijn bespiegelingen
Gerust en stil volhardt, en opgetogen blijft;
Terwijl hy 't al beweeght, wat om hem ommedrijft.
Tot dees bespiegeling van Godt, dien ongezienen,
Moet ons gezontheit, rust, en ongesteurtheit dienen,
Die uit de zeden vloeit: en elck uitwendigh ding,
By ons te vatten, dient tot dees bespiegeling.
De Wijzen slooten dan: men kan niet hooger rennen
Naer heilgenot dan Godt in zijn natuur te kennen,
Doch naer een ieders maght, en toegeleide maet.
Zy slooten dat in deught en weetenschap bestaet
De wijsheit, die het goet en quaet leert onderscheiden:
Dat hen godsdienstigheit, de hooftdeught aen most leiden

[1] Verstaenbre vreughden: verstandelijk genot, zoodanig genot, als waar men een klaar besef van heeft. — [2] Versta: en waar God al het mindere goed toe verordend heeft.

(*a*) noch in de zedekunste, — (*b*) noch in de goederen der fortuine, noch in de zeden, noch in wetenschappe, en kunste, maer in het bespiegelen der Godtheit.

Naer eenen Godt alleen, die 't al den oirsprong geeft,
En nimmer hoogh genoegh, by al wat reden heeft,
Gezet wort, noch gekent, gevreest, en aengebeden.
Dus raeckt de Godtsdienst eerst in zwang, door 't licht van reden
Geschept uit Godts natuure, en goetheit, wijsheit, maght,
De weerelt door bekent, by 't menschelijck geslacht.
Uit deze kennisse is de godsdienst eerst gesproten,
Gequeeckt en aengevoedt van alle godtgenooten,
En Aristoteles eischt straf van elck gemoedt,
Dat twijfelt of men Godt eerbiedigh eeren moet.
De reden van Godts dienst was geensins wijt te zoecken, (*a*)
Noch eischte een boeckstaef, merck, en wet, gedruckt in boecken:
Natuur had deze wet gelijck in 't hart gesneên,
En hierin stemden al de wijsten overeen.
De simplen volghden vast met eendraght en genoegen
De vroeden, dienze ontzagh eerbiedighlijck toedroegen,
En zagen naer den mont, en zochten troost en raet
By hen, der vroomen stut, en hoop en toeverlaet,
In noot, en wederspoet. het kint bemint den vader,
Den milden zegenaer, en volght hem altijt nader,
Als erfgenaem van 't goet, uit 's vaders schoot verwacht
De booze vreest de roe des rechters, dien de wacht
Des volcks bevolen blijft. d' uitmuntendste in 't beloonen
Der deughden wort begroet, en aengebeên, en kroonen
En gaven toegewijt, en rijckelijck gedient.
De schencker van 't geluck is ieders Godt, en vrient.
Wie 't recht verongelijckt, het ongelijck moet boeten,
Verzoent het recht, en durf geen vonnis tegenwroeten,
Dat by rechtvaerdigen gevelt leght over 't quaet.
Wie gunst by grooten zoeckt, zijn' wandel en gelaet
Naer hunne wet en wil gehoorzaem weet te passen.
Dus is de godtsdienst eerst gesticht, en opgewassen
Uit evenredenheit van een' gelijcken wensch,
Het recht, en billijckheit, die tusschen Godt, en mensch,
En mensch, en Godt bestaen, om Godt zijn recht te geven,
Den heer van lijf en ziele en oirsprong van ons leven:
Want alle uitneementheit, en kracht, en majesteit,
Rechtvaerdigheit, genade, en goedertierenheit,
Miltdaedigheit, en liefde, en onuitputbre schatten,
En wijsheit, zonder endt, by geen vernuft te vatten,
Zijn wezentlijck in Godt, en wezen [1] is het al
Wat Godt van eeuwigheit in zich bespieglen zal.
Wie kon dan weigeren de Godtheit te behaegen,
En teffens lijf en ziel dat wezen op te draegen,
Uit liefde tot den dienst, die Godt behaeght, en eert,

[1] Versta: en wat God in eeuwigheid in zich beschouwt, is zijn eigen Wezen, dat geen werkelijk onderscheid toelaat tusschen zijn eigenschappen, „Daer deze eenvouwigheit in 't minst niet kan gehengen, Haer in verscheidenheit van dingen te vermengen" (2e Boek, v. 199, 200).

(*a*) Natuur en reden leeren en wijzen ons tot den Godtsdienst, een recht der volcken.

En naer den dienaer, als een weêrglans, wederkeert.
Een hart, tot Godt gekeert, en door 't bespieglen zwanger (*a*)
Van dit volkomen schoon, kan zijn gedachten langer
Niet bergen, maer het berst in lof en klancken uit,
En godteerbiedigheit[1], gemelt en aengeduit
Door een eerbiedigh merck, en tekens, die, naer reden
En lantgebruicken, zijn de hooghste uitneementheden,
In wijsheit, en in maght, en weldoen, toegekeurt,
Waer danckbaerheit en deught het hooft ten hemel beurt:
Doch in een' eedler zin dan een geschapen wezen
Wert Godt, van outs, hierdoor geheilight, en geprezen;
Want anders stonden Godt en mensch in eer gelijck.
Dat alle schepsel dan de vlagh van eere strijck'
Voor Godt, die alles schiep, en eeuwigh uit zal steecken,
Is billijck. op dien voet bestemde men het teken
Van eere, in 't algemeen den schepselen ontzeit,
En niemant toegewijt dan d' oppermajesteit
Des hemels: en dit merck bestont in d' offerhande
Van vee, of ackervrucht, en wat men slaghte, en brande,
Of uitgoot op 't altaer, ter eere van den Godt,
Die 't redendom verbint, oock zonder zijn gebodt.[2]
Dus raeckte d' offerhande in zwang by alle vroomen.
Waer deze ontbrack, daer was de godtsdienst onvolkomen,
Geknot van 't waertste lidt, als 't lichaem, zonder oogh,
En[3] weerelt, zonder zon en licht aen 's hemels boogh.
Al wat in reden stont[4] (wy spreecken van geen wilde,)
In 't offeren aen Godt noit wanckte, noch verschilde,
Eer baet- en staetzucht noch het schendigh misbruick stijft,
Den ongodt[5] offert, Godt den offer schuldigh blijft,
Of offert menschenbloet, en menschen op d' altaeren,
Waervan de wijze schrickt, met opgerechte haeren.
Dus bleef het offer zelf noch by den afgodist
Het merck van godsdienst, noit by menschen uitgewischt,
Gelijck de schrijvers ons, eeu in eeu uit, getuigen,
En overtuigen die zich voor geen Godtheit buigen.
Gelijck de leenman by den leenheer 't leen verheft,[6] (*b*)
Verheergewaet[7], hem kent door d' opdraght, en beseft,
Voor heere, en eigenaer van 't erf, te leen ontfangen,
't Zy eens, of menighmael; als die geheel moet hangen
Met liefde en trouwe aen 't hooft, dat zijnen onderzaet
Om wederspannigheit kan zetten uit den staet

[1] Eerbied tot God. — [2] Die het redelijk schepsel aan zich verplicht, ook zonder uitdrukkelijk gebod. (Vergelijk v. 871 en v.v.). — [3] En als een. — [4] Alle menschen. — [5] Afgod, valschen God. — [6] Verheft: prijst. — [7] Verheergewaet (zijnde): beleend zijnde, den leenheer huldigt door geschenken (hem kent door d'opdracht); vergelijk de 12 eerste regels van 't 3e B. der Altaergeheimenissen (Deel III, blz. 559).

(*a*) Uit den inwendigen vloeit den uitwendigen godtsdienst, die ten hooghste blijckt in d' offerhande, zonder wie geen godtsdienst volkomen is. — (*b*) Oirzaeck, herkomste, wijze, en einde der offerhande, en de regel des levens, geschept uit de natuure, en reden, leerende het goet verkiezen, het quaet verwerpen.

Van dit bezeten goet: zoo kenden d' offeraeren
Den grootsten eigenaer der dingen op d' altaeren,
Met opdracht van hun vee, en vruchten, door het vier
Verteert in assche, en smoock, doch elck op zijn manier.
De wijsten slooten dit, door goddelijcke driften,[1]
En zonder onderwijs van boecken, en geschriften.
Zy kenden Godt, als door een merck van danckbaerheit,
Aenbaden uit ontzagh de hooghste Majesteit,
En heilighden met prijs den vader aller dingen
Geheel en al het geen zy van zijn hant ontfingen,
Geoffert met hun hant ten brant van d' offervlam,
Waeruit brantofferhant haer' naem en oirsprong nam.
Het heiligh kerckgebaer, omtrent dien dienst gevallen,
(Waerdoor de priester, en eerwaerdighste van allen,
Den eenen grooten Godt, eerbiedighlijck gemoet,
Naer ieders lantgebruick, godtsplightigh aengevoedt,[2]
Godtvruchtigh ingevoert,) is reedlijck, en te prijzen,
Naerdien het wijst op Godt, den toevlught aller wijzen.
Nu zienwe hoe de dienst tot 's hemels eer begon,
Zoo heiligh als natuur de weerelt reglen kon.
Natuurwet leerde 't recht van onrecht onderscheiden,
Het eerlijck van 't onnutte en snoo[3]; betaemlijckheiden
Van onbetaemlijckheid, uit reden, door den wil
Verkoren of versmaet, daer 't oordeel dit geschil
Beslecht had in 't verstant: want treckt de pen twee lijnen,
d' Een krom en d' andre recht, 't gebreck zal klaerder schijnen
Door tegenstelling van het rechte by het krom.
Wat goet is uit zijn' aert, stelt reden dan alom
De maet, gelijck de reên de maet stelt, en den regel
Aen 't willen van den mensch, eer hy de zaeck bezegel';
En dees rechtmaetigheit, begreepen in 't verstant,
Omhelst van 's menschen wil, bleef doorgaends ingeplant
In 't redelijck gemoet, gezint naer 't recht te streven;
Dies haer den titel van natuurwet wiert gegeven;
Dewijlze 't redendom gebiet, en oock verbiet,
Het welck zich klaer hierin, als in een' spiegel, ziet,
Of zuiver, of besmet, ten waer een vlies op d' oogen
Van 't oordeel en begrijp de menschen had bedrogen.
Zoo menighmael de mensch dees hooftwet overtreet,
Beklaeght hy zich, en voelt zijn hartquetzuur met leedt.
Waer zich 't geweeten went, het vint noch rust, noch voordeel.
De rechter spant in 't hart de vierschaer, velt het oordeel
Inwendigh, anders niet dan of natuur dien treck,
En neiging tot het goet, en afkeer van 't gebreck
Den mensch had ingeplant, en weeten in te drucken,
Zoo diep, dat geen gewelt den wortel uit kon rucken.
De billijckheit, het recht, de voeghlijckheit des mans,

[1] De wijsten onder de menschen kwamen er toe, zulke brandoffers te brengen, door een natuurdrang (driften), door God den mensch ingeschapen. — [2] Door den plicht om God te dienen, aangewakkerd. — [3] En kwade.

De tucht, en eerbaerheit behouden hunnen glans,
En lof, en prijs in zich: de rechte tegendeelen
Zijn schandelijck by elck, als vlacken op panneelen
Vol kunst, en schildergeest. zoo hoort men hoe 't misstaet
Dat d' ongetoomde mont Godt lastert, quetst, en haet;
Zijne ouders vloeckt, en schent; onnooslen ongenadigh
Mishandelt; een gemoedt, dat milt is en weldaedigh,
Benijt, en plaegen wenscht; zijn vaderlant verriet,[1]
Moetwilligh lieght, bedrieght, en Godt noch mensch ontziet.
Hoewel het goet en quaet verkeerde by de volcken (*a*)
In naem, en onderscheit, of min of meer met wolcken
Van misverstant bedwelmt; noch bleef by elck de gront
Dat goet t' omhelzen, quaet met maght te schuwen stont;
d' Een mensch den andren, en niet anders, most gemoeten
Dan hy zich zelven wenscht'; het misdrijf stont te boeten;[2]
Elckeen de Godtheit dienst en eere schuldigh was,
Den oudren desgelijcks, en heeren. op deze as
Van waerheit hing doorgaends by alle redelijcken
De godtsdienst, die door tijt noch eeuwen zal bezwijcken,
En geen verbastering van godsdienst was zoo groot,
Dat zy dees regels niet in haeren ring besloot.
't Veraerden van Godts dienst (die by natuur en reden (*b*)
Was ingevoert, waerdoor de Godtheit aengebeden,
Geviert wiert, en ge-eert,) vertoont zich in de daet
Uitwendigh, en in 't hart van binnen; en dit laet
Zich zien in 't lochenen der Godtheit zelf, daer d' ouden
En wijzen dezen dienst in 't algemeen op bouden.
't Verbastren van Godts dienst voert schelmsche zeden aen;
't Verbasteren van Godt in kennisse, is de baen
Tot blinde afgodery, die d 'afgoôn quam verheffen.
De waerheit staet alleen op 't middelpunt te treffen.
Want zoo de pen, in 't wit van een papieren velt, (*c*)
Dry lijnen, evenwijt van een gescheiden, stelt
De midlijn zal alleen de loutre godtsdienst heeten;
De rechte, afgodery, daer duizent afgoôn zweeten.
De slincke draeght den naem van ongodistery.
Dus blijft de middenlijn van smette en dwaeling vry.
Al wat van 't midden dwaelt, aen d' eene zijde of d' ander,
Dat 's laster, in wat schijn de dwaelgeest zich verander.
De middenlijn staet vast, als heirbaen en de baen
Der kennisse, om naer Godt, het hooghste goet, te gaen:
En twijfelt iemant noch; de groote wijze Heiden
Plutarchus wil hem langs de middenlijn geleiden:
Hoewel de zedepen van dien doorluchten man
Van Heidensch bygeloof zich niet verschoonen kan.

[1] Verraadt. — [2] Versta: en dat het misdrijf diende te worden gestraft.

(*a*) De natuurwet is in 't algemeen aengenomen, en zelf den valschen godtsdienst eenighsins bijgebleven; — (*b*) toen de natuurlijcke godtsdienst verbastert wiert. — (*c*) De godtsdienst staet tusschen afgodery en ongodistery.

Natuur verlichtte 't oogh van allerhande volcken,
Doch uit een lucht, niet vry van mist en donckre wolcken
Van misverstant, dat geeft veel dingen andren schijn
En verwen danze in hun natuur, en wezen zijn.
't Vervallen van Godts dienst, zoo vroegh, en wispeltuurigh, (*a*)
Zoo verre, en overal, zoo halssterck, zoo geduurigh,
Nam zijnen oirsprong uit elcks neiging, zucht, en wensch,
Die ongelijck is, doch heel eigen aen den mensch,
En ongelijck als 't goet, daer lijf en ziel naer hellen.
Elck van die bey beooght zijn nut. vijf zinnen stellen
Hun lust op 's lijfs vermaeck, genoten door gezicht,
Gevoelen, hooren, smaeck, en riecken. dit valt licht
En kiesbaer voor het lijf, als rijckdom, eere en staeten,
Gemack, en wellusten: maer reden leert dit haeten,
Zoo schijngoet 's menschen geest en ziele hinder baert:
Doch 't goet des lichaems, dus bekoorlijck uit zijn' aert
Voor 't vleesch, het tegendeel afgrijslijck voor de zinnen,
Is maghtigh, in dien strijt van keur, het velt te winnen.
Elck valt het reedste toe, en schuwt verdriet en pijn:
Dus snoert de weerelt vast de menschen aen haer lijn.
De wijze Plato zagh elckeen naer voordeel loopen,
En vont geraên de deught aen 't voordeel vast te knoopen,
Op dat de grootste schaer de deught een hart toedroegh.
De godtsdienst, alzoo ras dees aen 't veraerden sloegh,
En doorgaends hem de naem van hooftdeught aen bleef hangen,
Wert lichter ingevolght om 't voordeel, met verlangen
Van al wat op gemack, en winst, en ampten zagh:
En deze zenuw stijft, noch heden dezen dagh,
De groofste dwaelingen, en bystre misverstanden,
Gehanthaeft, en gekroont in onverlichte landen:
En daer de waerheit blinckt, eert menigh het genot
Van winst en ampten meer dan Godts altaer, en Godt;
Als Godts altaer, en Godt te rugh staen voor 't veroveren
Van rijcken. zoo kan zucht tot staet den mensch betoveren!
De staetzucht kent noch Godt, noch bloet, noch vaderlant,
En steeckt Godts tempels zelfs, en 't heilighdom in brant.
De koning Ninus, die out Babilon regeerde, (*b*)
Beval dat elck het beelt van zijnen vader [1] eerde,
In 't midden van de stadt, tot een gedachtenis,
Met staetsie opgerecht. dit beelt van Belus is
De vryburgh van het volck. al wie zich kent misdaedigh
Aen eenigh gruwelstuck, vlught derwaert, wort genadigh
Ontfangen, en ontlast van 't godeloos bestaen.
Dus groeide d' eer des beelts, gelijck een godtsdienst aen,
By 't ruwe en domme graeu. op zulck een voorbeelt treden
Veele andren, en de helt, die moedigh heeft gestreden,

[1] Van Belus.

(*a*) Oirzaecken van het vervallen des natuurlijcken en redelijcken godtsdiensts. — (*b*) Herkomst der afgoderye.

En voor het vaderlant zijn ziel in bloet vergoot,
Wort, als een Godt, gedient, geheilight na zijn doot,
Dees dienst, by wetten, streng bekrachtight, en verdedight,
Op halsstraf wie dit stoort, en lastert, en beledight.
Dus won d' afgodery allengs een ruimer velt,
En onderkroop Godts dienst door loosheit, en gewelt.
Egypte, 't welck zijn' naem ontleent van duisternissen, (*a*)
Had dit geluck, toen 't volck den dagh begon te missen,
En glans, die van natuure in d' oosterlanden scheen,
Dat Hermes, een Hebreeu, gesproten in Chaldeen,
Den Nijl koos voor d' Eufraet, om elck Godts dienst te leeren,
En zeden, en den dienst der valsche Goôn te keeren.
Wat was dees groote man (in 't ondervinden sneegh,
En die met recht den naem van drymaelgrootsten [1] kreegh,)
Begaeft met weetenschap, door overleveringen,
Van hant tot hant gereickt, en door bespiegelingen
En vierigh onderzoeck, in wildernisse, en woudt,
Van zaecken, die natuur den traegen niet betrout,
Maer opgetogen brein [2], gezint alleen te leven
Tot nut van anderen, en Godt zijn recht te geven!
Hier leeft hy in, als in zijn eigen element.
Hy vondt een letterkunst, by niemant eerst bekent,
Beval de leeringen der zeden aen de boecken,
Tot onderwijs des volcks. scherpzinnigen en kloecken
Betroude hy den schat der wijsheit, die gebloemt
Door tekens, men met recht gebloemde wijsheit [3] noemt;
Gelijckze op naelden staet voor eeuwigh uitgehouwen,
By priester en profeet en godtstolck slechts t' ontvouwen,
Als ordens, tot Godts dienst en 't heiligh ampt gewijt.
Dees was de bron en 't licht der wijsheit van zijn' tijt,
Van wien d' Egyptenaers, en hun nakomelingen
Geheimenissen, kunst, en weetenschap ontfingen,
Waeraen d'Atheensche school zoo vroegh haer licht ontstack,
En leerde zien hoe veel haer kennis noch ontbrack.
Homeer, Pythagoras, Epedokles, Sokraten,[4]
En Aristoteles, en Plato zelf verlaten
Athene, Pallas burg, om binnen Zonnestadt
Te leeren wat de naelt [5] al wijsheit draeght en vat [6]
In duistre tekenen, om Griecken die t' ontdecken,
En Hermes arrebeit en faem aen zich te trecken.
Maer d' onwaerdeerbre schat der wijsheit, opgehaelt (*b*)
Ten hemel, en zoo dier betrout de steene naelt,
Wat baet die, als het licht, bevolen aen Godts tolcken,
In duisternis verkeert door misbruick, dat de volcken
Vervoert van Hermes wit en zin, en leit van Godt:

[1] Vertaling van Trismegistus. — [2] Versta: maar aan den ijverigen denker. — [3] Spreuken of vermaningen, in hiëroglyphisch schrift gegeven. — [4] Socrates. — [5] De obelisk. — [6] Bevat.

(*a*) Hermes Trismegist voert den godtsdienst, de wijsheit, en kunsten in Egypten, de schoole der Grieksche wijzen: — (*b*) maer het misbruick van zijne leere vermenigvuldight d' afgoden.

De tolck den sleutel mist van 't wijze letterslot,
En merck by merck misduit, door aendrift van de snooden,
Uit zucht tot baet en staet? toen groeiden al de goden
En afgoôn in getal, by schandelijck gewin.
De bloem der wijsheit, uitgezogen by [1] de spin,
Veranderde in venijn, door averechts misduiden.
Men badt de starren aen, en godtheên, onder huiden,
En vacht, en pluim, en schub verborgen. kat, en hont,
De slang, en krokodil, en os, en havick stont
Bewieroockt op 't altaer. men zocht de Goôn in tuinen,
En eerde d' ackervrucht, en knofloock, en ajuinen.
Het rijck, daer eerst Euroop het licht der wijsheit zoeckt,
Wert om zijn razerny by 't Heidendom gevloeckt,
Gelijck een wildernis, vol redenlooze wilden,
Die wijt in 't Godendom van zedigh volck verschilden,
Dat wijzer dwaelingen omhelsde, met een' glimp
Van schijnreên, min gestelt ten doel van ieders schimp.
Ick zwijge van den wrock en bloedige krackeelen
Der buuren [2], ongelijck in godtsdienst, niet te heelen
Dan op 't moordadigh feest, daer, van verstant berooft,
Men d' oogen krabt, by dranck, uit zijn gebuurmans hooft,
Elckandren gaet te keer met kaeien, knepplen, stocken,
En pijlen, en geweer, uit zijne schee getrokken;
In 't endt den dooden eet, al raeu, en ongebraên,
En lillende, eer de ziel ter lijcke is uitgegaen.
Athene, en Rome, schoon zy hen als woesten achten,
Zijn evenwel niet vry van menschenofferslaghten,
En geile gruwzaemheên, bekent door d' oude faem.
Dus dwaelt de godtsdienst wijt van zijnen eersten naem,
Zoo wijt d' afgodery, door heilooze offerhanden,
Zich, als een weereltvloet, verspreit in alle landen.
De dwaeling wort gevoedt, ten steun van rijck en staet,
Ten minste met den schijn, en 't uiterlijck gelaet,
By kloecken, die niet meer dan eene Godtheit kennen,
Geensins ontzien, om 't nut des lantstaets, Godt te schennen,
Door een ontelbaerheit van godtheên, zonder maght,
By herssens uitgebroeit, en op 't altaer gebracht.
Een Epikuur, in ste van waerheits gront te peilen,
En tusschen ongodist en afgodist te zeilen,
In 't midden tusschen twee, vervalt aen d' andre zy,
Ontkent den dienst van Godt, stijft d' ongodistery:
Gelijck een avrechts arts, die 't pesthuis komt bederven,
Venijn den krancken schenckt, terwijl hy leght op 't sterven.
Schoon 't boos geweten traegh zich voor de Godtheit buight, (*a*)
En lang hardtneckigh blijft, al wort het overtuight,
Nochtans wanneer de doot het kranckbedt komt genaecken,
Gelijck een dootshooft gaept, met ongevleeschte kaecken,

[1] Bij: door. — [2] Naburige, onbeschaafde volken rond Egypte.

(*a*) Besluit dat d' ongodisten zelfs den godtsdienst op hun dootbedde bevestigen.

En schincklen, zonder vel, en tast den krancken aen,
Met zijne kille hant, begint de pols te slaen,
Het hart te sidderen, de geesten te bezwijcken:
Dan breeckt het dootzweet uit. de valsche troosters wijcken.
De strenge rechter treet ter vierschaer van 't gemoedt,
Beklaeght[1] den schuldigen, om 't wulpsch verwaerloost goet,
Of ingekanckert quaet, en velt, na 'et overweegen,
Het vonnis in de ziel des ongodists, verlegen
In dien bedruckten staet van schipbreuck, en gevaer.
Hy ziet om bystant uit, en wracken hier en daer,
Om waer het mogelijck in 't uiterst zich te bergen:
En die het leven sleet met lasteren, en tergen
Der Godtheit, neemt de schim[2] des godtsdiensts uit ontzagh
Te baet, met flaeuwe hoope, of hy Godts stercken dagh
Aldus ontschuilen moght; beschreit zijn reuckeloosheit,
En wenscht een luttel tijt, tot boete van zijn boosheit.
Zoo een van duizenden dien schrick ontveinzen kon,
Dat 's hachelijck.[3] men kan de klaere middaghzon
Ontschuilen in een' hoeck, en duistre moortspeloncken,
En hol, en kerckeren, in d' aerde diep gezoncken:
Maer geen veraerde ontveinst zoo loos 's gewetens smart,
Of 't aengezicht ontdeckt den knaeghworm binnen 't hart.

BESPIEGELINGEN VAN GODTSDIENST IN 'T BIJZONDER.

Het Vijfde Boeck.

De Godtsdienst, in elx harte, als van natuur, geschreven, (*a*)
En eerst, van hant tot hant, gereickt, en voortgegeven,
Is vast gestelt, oock zelf bewezen door 't misbruick,
En afgodistery, gesproten uit den struick
Van heiloos bygeloof, dat maght van afgoôn baerde;
Toen 't volck van d' enckelheit des waeren Godts veraerde,
Met eenen van den dienst, naer reden hem gewijt.
Dees Godtsdienst heeft zijn deel[4]: nu wort het eenmael tijt
Dat wy den godtsdienst oock, die, by onfaelbre schriften,
Door openbaeringen, en goddelijcke driften,[5]
Den menschen is ontdeckt, bezegelen zoo vast
Dat ongodistery vergeefs hier tegens bast.
Ons staet dan in 't poortael[6] naeukeurigh t' onderzoecken
Wat geloofwaerdigheit de waerheit van Godts boecken
Bevestight, en Godts dienst, begreepen en gevat

[1] Beklaeght: klaagt hem aan. — [2] Schim: schijn. — [3] Dat's hachelijck: dat is bezwaarlijk (aan te nemen). — [4] Heeft zijn deel (gehad): is behandeld. — [5] Goddelijke driften: aandrang, die 't zij rechtstreeks, gelijk hier, of niet rechtstreeks (bijv. gelijk langs natuurlijken weg: zie boven v. 951) van God komt. — [6] Vooraf.

(*a*) Voortgang van den algemeenen tot den byzonderen godtsdienst, op de geloofwaerdigheit der heilige kercke, en des bybels gegront.

In d' onwaerdeerbaerheit van dezen letterschat,
Gelijck een diamant, wiens straelen nimmer flaeuwen,
Gevat wort in een' ring, of kunst van goude klaeuwen.
De groote Moses draeft, als Godts profeet, vooruit, (*a*)
Wetgever, godtstolck, pen van 't heilige besluit
Des hooghsten, hertogh[1] en verlosser der Hebreeuwen,
En, tusschen Godt en hen, de middelaer, veele eeuwen
Alom befaemt, door maght, beleit, en wonderdaen;
Dewijl op zijn gebedt de baren stillestaen,
De hemel manna daeut, en, na Egyptens plaegen,
Godts vyanden, verdelght door straf en nederlaegen,
Bekennen dat de maght, daer aerde en zee voor beeft,
Hem hanthaeft, waer hy strijt, en zich te velde geeft.[2]
Vijf boecken, van Godts Geest, door Moses pen geschreven, (*b*)
Zijn dertigh eeuwen, na zijn tijt, geheel gebleven,
Gelijck een rechte hant, die met vijf vingren wijst
Naer Godt, den schepper, dien hy met gezangen prijst.
Had Moses pen den mensch op eenen Godt gewezen,
Wiens naem in 't voorhooft van natuur niet wort gelezen,[3]
Wiens eigenschappen niet gelijcken naer den aert
Der Godtheit, ons door 't licht van reên geopenbaert;
De redelijcke mensch moght Moses pen met reden
Verwerpen, als onnut, en valsch, en overstreden
Van logentael: nu stemt de leitsman der Hebreen,
In 't eeren van dien Godt, met reden[4] overeen.
Men kan met reden dan, klaer overtuight, gelooven
Wat hy getuight van Godt, die dezen helt, van boven,
Beriep in zijnen dienst, als eenen die getrou
In 't ampt, hem opgeleght, zich zelven quijten zou.
Zoo veel doorluchtige en aeloude uitheemsche pennen, (*c*)
Gebuuren der Hebreen, oock Griecksche en Roomsche kennen
Den naem van Amrams zoon, de stof, by hem gemelt,
En alle omstandigheên, zoo klaer te boeck gestelt,
Van 's weerelts oirsprong af; den wandel der aertsvaderen,
Door overleveringe ontfangen, in zijn bladeren
Getekent uit hunn' mont, en naem en plaets genoemt,
Oock zonder dat hy elcks mishandeling[5] verbloemt,
Zich zelven vleit of spaert. zoo veele oneensgezinden,
Erfvyanden der Joôn, en lasteraers, en blinden,
Bestemmen[6] Moses werck; of als[7] hun kennis mist,
En in omstandigheên te treffen staet gesplitst,

[1] Aanvoerder. — [2] Begeeft. — [3] Die uit de natuur alleen niet te kennen zou zijn. — [4] Met de reden, het verstand. — [5] Verkeerde handeling. — [6] Bevestigen. — [7] Of als: of, indien de wetenschap dier erfvijanden niet genoeg op de hoogte is, en hun opinies omtrent onderdeelen van Moses' verhaal verdeeld zijn, dan spruit dit voort uit den haat der onbesnedenen (heidenen) tegen de Hebreeuwen.

a) Moses geloofwaerdigheit door wonderdaden bevestight, — (*b*) en zijn boecken, die ons wijzen naer den zelven voorgemelden Godt. — (c) Moses boecken worden bevestight van alle uitheemsche volcken, oock blijckt zijne oprechtheit in 't ontvouwen der waerachtige geschiedenissen.

Dat spruit uit haet en nijt, gevat by d' onbesneden
Op twalef stammen, die d' afgodery bestreden,
Verdelghden door Godts last, bekenden eenen Godt,
En stelden het altaer des Heidendoms ten spot,
In hunne[1] ontelbaerheit van aengegroeide goden,
Wier dienst te vloecken stont by alle oprechte Joden,
Belijders van Godts naem, geopenbaert aen hen,
Daer hy zich zelven noemt in out Hebreeusch, ICK BEN;
Een naem, niet voller uit te spreecken, noch te lezen:
Want wat is Godt? wat niet? wat is hy? louter wezen.
Laet worstelen wie wil, in krachtigh spraeckgeluit,
De Godtheit druckt haer' naem aldus op 't krachtighste uit,
In 't rijck, daer Hermes[2] vroegh de wijsheit overbloemde
Met teken spraecke, en Godt den naemeloozen noemde.
Het werck des scheppers, by alle onhebreen gedacht,[3]
De mensch uit klay gebootst, zet Moses in zijn kracht.
De goude en yzere eeu, de ploegh, verkeert in zwaerden,
En 't ommeslaen van deught zien op het snoot veraerden
Der eerste tijden; toen den mensch het paradijs
Te kleen viel, om 't genot van dier verbode spijs.
De groote weereltvloet, en vreeselijcke baeren,
Van Noahs huisgezin in 't ruim gevaert bevaeren,
Dat op den Ararath ten leste strande, en stont
In 't hoogh Armenisch rijck; de duif, die zonder gront
Te vinden, wederkeerde, en voort al wat naer 't leven
Ons in[4] Deukalion, by vreemden, is beschreven,
Getuight van Noahs tijt. de spits te Babilon
Van reuzen opgebout, zoo hoogh men steigren kon,
Wort door de poëzy, en godtspraeck der Sibillen
Bezegelt, in 't gezicht van die dit lochnen willen.
De brant van Sodoma en d' omgelege steên,
Besnijdenis, en wet, gegeven den Hebreen,
De naem van Abraham, in ballingschap getogen,
De toght van Amrams zoon, geleit door Godts vermogen,
Het blaeckend borstjuweel, dat zulck een' glans ontstack
Op 's priesters borst, waerdoor Godts mont orakels sprack,
Verhaelt door Moses pen, betuight staen door veel monden,
Gelijck een keten, aen haer schakels vast gebonden,
Gereickt, eeu in eeu uit, van d' eene in d' andre hant,
En doorgaends uitgespreit van 't een in 't ander lant.
Geen hondert duizenden van ongetelde jaeren, (*a*)
Geschept of uit Chaldeen, of uit Egyptenaeren,
Beschaemen Moses bladt; dewijl d 'oneenigheit

[1] Hunne, n.l. des Heidendoms. — [2] Hermes Trismegistus. — [3] Versta: waarvan het denkbeeld zelfs bij alle volkeren, die geen Hebreeuwen waren, bestond. — [4] In de Grieksch-mythologische geschiedenis van Deukalion.

(*a*) De tijtrekeninge der Chineezen, nu wel bekent, bestemt Moses kronijck, van den weereltvloet af, en verworpt de gedroomde jaeren der Chaldeen en Egyptenaeren, waermede d' ongodisten doorgaends de waerheit des bijbels beschimpen.

De valsche rekenaers verstomt, en wederleit,
En hunne talrijckheên, die zeker luttel klemmen,
Naerdien Chinezen zelfs met Godts kronijcken stemmen,[1]
En van den weereltvloet ontginnen hun getal: [2]
Gelijck men nergens oock ter weerelt vinden zal
By 't gantsche Heidendom ontwijfelbaere blijcken,
Waervoor de weereltvloet in ouderdom moet wijcken.
Dat Aristoteles nu Moses luttel prijst, (*a*)
Als een' die veel verhaelt en zeght, maer niet bewijst,
Is stout van hem gezeght, en allerminst bewezen:
Want Moses daeden zijn al 't aerdtrijck door te lezen,
En by erfvyanden bewaerheit voor gewis;
Een erfbewijs, zoo groot en klaer als ergens is
Te vinden, en bekent by zijn [3] befaemde Griecken,
Die 't al doorsnuffelden wat oostwaerts was te riecken,
Zich eigenden al wat zy leenden by Hebreen,
Fenicers, Arabiers, Egypters, en Chaldeen,
Waerna Athene dorst met dezen titel proncken,
Dat haer de bron der kunste en wijsheit was geschoncken.
De zes paer stammen, zoo stantvastigh by hun wet, (*b*)
En godtsdienst, van het kint op 't kintskint voortgezet;
Bewaerders van de stof gevat in Moses bladen;
Veel hondert duizenden, getuigen van zijn daeden
En wonderen, gespeurt in ieder element;
Zoo veel voorspellingen, voltrocken in het endt,
Bewijzen dat hy was door 's hemels maght gezonden,
En niemant heeft vervoert door menschelijcke vonden,
Gelijck Lukurges [4] eer, en Numa,[5] en Sertoor,[6]
Den staet ten dienst, het volck misleiden op hun spoor.
Dat Moses naer geen' staet uit heerschlust hebb' gedongen, (*c*)
Noch hierom eenigh rijck en koningen besprongen,
Wees 't voorspoock uit, toen hy, gelijck verkropt van leedt,
De kroon, hem opgezet, zoo jongk ter aerde smeet,
En namaels 't weeligh hof in ballingschap versmaede,
Tot dat hem Godt verscheen, om Faroos ongenade
Te plaegen, en Godts volck t' ontlasten van het juck.
Wat heeft hy uitgestaen! wat niet bezuurt met druck,
Tot heil van Jakobs huis, in heiden, en woestijnen!
De koningklijcke kroon kon Levi niet beschijnen,
Als Judaes stam belooft. het priesterlijck gewaet
Moght Gerson, Moses bloet, niet wijden, maer dit staet

[1] In hunne overleveringen met de H. Schrift samenstemmen. — [2] Hunne tijdrekening beginnen. — [3] Zijn, n.l. van Aristoteles. — [4] Lycurgus. — [5] De tweede koning van Rome. — [6] Q. Sertorius, die, tijdens het schrikbewind van Sulla naar Spanje was gevlucht en zich aldaar onafhankelijk van de Romeinen verklaard had, maar door Pompejus overwonnen werd, deed zijn volgers gelooven, dat zeker hondje, of, volgens anderen zeker hertje, 't welk hij met zich voerde, de Godin Diana was, en hem raad gaf bij zijn ondernemingen.

(*a*) Aristoteles onbewijs van Moses onzekerheit, wiens daeden bij zijne erfvijanden alom bevestight worden. — (*b*) De stantvastigheit der Hebreen, in 't verdadigen van hunne wet, verdadigt Moses. — (*c*) Moses godtvruchtigheit en heiligheit.

Verplicht aen 's priesters dienst, om by de hut[1] te waecken.
Wat deughden zagh men niet in Moses aenschijn blaecken,
Rechtvaerdigheit, en trou, zachtzinnigheit, gedult,
De temlust[2], maetigheit, en lijden, zonder schult,
Manhaftigheit, genade, en toezicht op den armen,
Voorzichtigheit, en vlijt om ieder te beschermen,
Aendachtigheit tot Godt, en yver voor Godts wet,
Geheilight, nacht en dagh, door offers, en gebedt.
's Mans geloofwaerdigheit, in 't melden van Godts handel[3]
Met d' eerste aertsvaderen, wort door zijn' vromen wandel
En heiligheit gesterckt, die, van der kintsheit af,
Hem volgen, uit den schoot der voester, tot in 't graf,
En blincken na zijn doot op Thabor by Helias,
Daer 't licht der Godtheit blinckt in 't aenschijn van Messias,
Uit Moses broederen, en hem gelijck, verweckt,
Als 't wezen, dat de schets en 't voorbeelt net voltreckt,
En zoo veel schaduwen, gedootverft voortgegeven,[4]
Om, namaels klaer verlicht, onsterfelijck te leven,
Als een, uit Judaes stam, en Godts en Davids zoon,
Zijn volck regeeren zoude uit 's hemels hoogen troon.
Op Moses voortoght volgt de natoght der profeeten, (*a*)
Die t' zamen, als om hoogh in 's hemels raet gezeten,
Voorspelden menige eeu wat na[5] gebeuren zou,
Waeraen men toetsen kan hunne ongevalschte trou.
Hun tijden staen bekent, gelijck een ieders schriften,
En yver voor Godts wet, door goddelijcke driften:
Hoe Isaias, in Manasses hof geplaeght,[6]
Met eene houte zaege in stucken wiert gezaeght:
Hoe Jeremias, aen d' Eufraet geboeit, most weenen,
Om Sions ondergang, en in een buy van steenen
Op 't lest begraven lagh: oock hoe Hezechiël
Te Babel wiert geworght, zoo gruwelijck en fel.
De wijze Daniël, befaemt door profecyen,
By twee paer koningen, heeft al de monarchyen
Bespiegelt in den droom, Messias rijck voorzien,
En hoe Jerusalem het heir niet zoude ontvliên,
Dat kerck en muuren quam tot in den gront verdelgen.
Ick zwijgh hoe Jesses stam zijn koninglijcke telgen
In wijsheit, lang voorheen, zagh bloeien in het rijck,
Befaemt door haeren naem, en pennen te gelijck.
De ry der tijden, lang bewaerheit by Hebreeuwen,
d' Onfaelbre blaên in 't Griecks, omtrent voor twintigh eeuwen,
Vertolck t'Alexandrye, op Filadelfs[7] verzoeck,
Verstommen zelf den haet, en godtverzworen vloeck.

[1] De Bondstent. — [2] Lust tot het betoomen van verkeerde neigingen. — [3] Handel: omgang. — [4] Gedootverft voortgegeven: voorafbeeldend overgeleverd. — [5] Na: later. — [6] Gepijnigd. — [7] Ptolemeus Philadelphus, koning van Egypte.

(*a*) De volgende profeeten zijn geloofwaerdigh, om hunne stantvastigheit, en profecyen, gelijck oock hunne en Moses boecken, door koning Filadelfs last in Griecks vertaelt.

Euangelisten, en getrouwe Christgezanten, (*a*)
Op der profeeten gront, de zelve waerheit planten,
Zoo menige eeu vooruit eendraghtigh voorgespelt,
Voltrocken in de telgh van Juda, dezen helt,
Die 't menschelijck geslacht quam zoecken uit den hoogen,
Als 't eenigh wit, op 't welck de profecyen oogen,
En Moses, en zijn wet, waeronder dees zich boogh,
Die, vry van schult en smet, noit simpel hart bedroogh;
Terwijl hy hier beneên den vader quam believen.
Zijn wandel, uitgedruckt in boecken, en in brieven,
Met d' opkomst van het rijck, waerin hy koning is,
Bezwijcken Moses niet in erfgetuighenis,
Gereickt van hant tot hant, noch oock in wonderwercken,
De wijde weerelt door bevestight in Godts kercken:
En zoo een out Hebreeu Helias hemelvaert,
Uit Helizeüs mont alleen geopenbaert,
Gelooft, met grooter recht gelooft men ellef tolcken,[1]
Die Christus vaeren zien ten hemel door de wolcken.
De keizer Juliaen, erfvyant van het kruis, (*b*)
En Christus' eer en prijs, hoe naeu hy zifte en pluis',
Om zijn Christlastering, ten schimp van Godt te stijven,
Bevestight al wat Godts geheimnisschrijvers schrijven,
En Christgezanten, en al wat de Roomsche faem,
Op Peter Pauwels Marks en Sint Mattheüs naem,
Wat Lukas, en Sint Jan bezeglen in hun schriften,
Zoo vreeslijck aengestormt van ongelijcke driften.
Outvaders in hunn' tijt, aen Christus eeu belent,[2] (*c*)
Justijn, de martelaer, Irneüs en Klement,
Na hen Tertulliaen, die reden wist te geven
Van Paulus eige hant, bekent en nagebleven,
Origenes naest hem, bevestigen de blaên
Der andre Apostelen, zoo[3] die getekent staen,
En na[4] bezegelt zijn by volle kerckenraeden,
Naeukeurigh op de proef der onbesmette bladen,
En daer men vont van outs het zekerste bescheit
Der schriften, alle steên en kercken door gespreit.
De meester was bemint, bekent by zijn scholieren (*d*)
Door ommegang, gelijck hy leeft in hun papieren.
Zy waeren lantsliên, en besneên, van een geslacht,
En stonden, op zijn spoor, naer heerschappy, noch maght,
Noch rijckdom; volghden arm, onnozel[5], en verlaeten
Den leitsman, in 't gezicht der schoolen, die hem haeten,
En lasterden alom met ysselijck gedruis,

[1] De elf Apostelen. — [2] Belent: belendend, grenzend. — [3] Gelijk die (blaên) getekent (beschreven) zijn. — [4] Na: naderhand. — [5] Onnozel: onschuldig, eenvoudig van hart.

(*a*) Euangelisten, en Apostels, en Christus zelf bevestigen Moses, en de profeeten. — (*b*) Keizer Juliaen, afvalligh en erfvyant van Christus, sterckt de waerheit van het out en nieu verbont. — (*c*) d'Eerste Outvaders en Concilien bevestigen de waerheit van Godts boecken. — (*d*) d'Oprechte wandel der Apostelen en Christus leerlingen bevestight het zelve.

Tot dat hy, als een lam, geoffert hing aen 't kruis.
Wat reden was 'er om de volcken te bedriegen,
En, zonder hoop op loon, moedtwillighlijck te liegen?
Om dien gevloeckten naem te lijden, zonder noot,
Te sterven, zonder vrucht, een schandelijcke doot?
Men kan uit waen en drift[1] de doot voor 't leven kiezen:
Maer wie verziert[2] een daet om 't leven te verliezen?
Sint Lukas, reisgenoot van Paulus, en Sint Marck (*a*)
Van Cefas, (overtuight, door menigh wonderwerck
Van Jesus, uit hunn' mont geschept,) beschrijven 't leven,
Waer van de levenden getuighenissen geven,
By honderden, en die geheelt hem zagen bloot
Gehangen aen het kruis, en heerlijck na zijn doot
Verrezen uit het graf, verzekren dat hun schachten
Geen fabel nochte droom in 't licht te voorschijn braghten;
Gelijck hun bladen oock, in simpelheit volleert,[3]
Niet draeven naer den stijl, die zijn verhael stoffeert.
Indien men zich betrout op lang gesleete boecken, (*b*)
Beschreven naer den stijl der weereltwijze kloecken,
Daer Alexanders togh en doot in wort gemelt,
Of Cezar met zijn heir Pompeius daeght in 't velt;
Het zy met Kurtius of Cezars hant geschreven,
Of jonger pennen, die d' aeloude waerheit steven;
Indien men Livius gelooft op dezen dagh,
Die d' opkomst van de Stadt, en 't geen hy nimmer zagh
Te boeck stelt; zullen wy noch twijflen aen hun woorden,
Die melden 't geenze zelfs of van de naesten hoorden,
Of zagen met hun oogh, en leefden in den tijt,
Die geene onwetenheit omtrent dees hooftzaeck lijdt.
De Tharser, een scholier van d' eere der Rabbijnen, (*c*)
Gamaliël, en, als een wolf, in Palestijnen
Op Christus lamrenkoy gebeeten, en verhit,
Verheught in Stevens[4] doot, daer niemant hem verbidt,
Daer d 'eerste martelaer begraven wort met steenen;
Sint Pauwels, alzoo ras Godts straelen nederscheenen,
En Christus donderstem den wreedaert uit de lucht
Op 't velt ter aerde ploft, daer al de lijfwacht vlught,
Verlaet de Farizeen, en glori, hem beschoren,
Onaengezien hy was uit Benjamin geboren,
Omhelst den vorst van 't kruis, die uit het graf verrees;
Ontziet rampzaligheên, noch kommer, vloeck, noch vrees;
Trompet in 't Heidendom, en onder zijn besneênen,
Den heilant, levendigh hem in de lucht verscheenen,

[1] Drift: hartstocht. — [2] Verziert: verzint. — [3] Zoo eenvoudig mogelijk opgesteld. — [4] Stephanus, Diaken en eerste martelaar.

(*a*) Lukas was Paulus, Markus was Peters reisgenoot, dat hun getuighenis sterckt. — (*b*) Gelooft men weereltsche, waerom geen heilige schrijvers? — (*c*) Sint Peter en Pauwels bevestighden de waerheit met hun bloet.

Tot dat hy zijnen hals voor Neroos sabel buight,
En Jesus grooten naem met inckt van bloet betuight,
Te Rome, op eenen dagh, toen Cefas, met verlangen
Naer 's hemels kroon, aen 't kruis by 't been wiert opgehangen;
Gelijck de lichaemen, gewijt aen 't Roomsch altaer,
Hun doot bevestigen, na zestienhondert jaer.[1]
Zou Paulus, om een' droom en fabel, eer en staeten, (*a*)
De wet, van kintsbeen af hem ingescherpt, verlaeten,
Verbastren reuckeloos van zijnen ouden stam,
En stellen zich ten schimp des volcks, uit Abraham
Gesproten, dat hem had den achtsten dagh besneden?
Zou hy in ballingschap, vervolght in alle steden,
Gegeesselt, en geboeit, gesteenight, en gehaet,
Geschupt in arremoede, en koude, op wegh en straet,
Geknevelt over zee, in schipbreuck op de baren,
In oproer, en in noot, beneepen van gevaeren,
Gelijck een schouspel, staen ten toon in 's volx gedruisch,
Als een die vruchtloos hoopt op Jesus, aen het kruis
Gehangen, en verspuwt, en van 't gerecht verwezen,
Gekruist, en doot in 't graf gestopt, maer noit verrezen;
Gewisselijck dat stemt met zijne wijsheit niet,
Gelijck menze in zijn blaên en brieven blincken ziet.
De schrandre Tacitus, (een priester van vijftienen,[2] (*b*)
Die 't Heidensch kerckgebaer [3] in Numaes stadt bedienen,
En schout [4], in top gevoert by vorst Vespasiaen,
Den wreecker van Godts doot en kruisgangk,) met zijn blaên
Door 't lasteren des volcks, met Christus merck getekent,
En by het Heidendom, gelijck Hebreen, gerekent
Voor vyanden van goôn, en 't menschelijck geslacht,
Hy melt hoe Christus wiert gestraft, en omgebracht,
Daer lantvooght Pontius Pilatus 't recht verweerde,
Toen vorst Tibeer den toom van 't Roomsche rijck regeerde.
Hy melt hoe Neroos wrock den Christen brant, en smoockt,
Als stichters van dien brant, door zijn beleit gestoockt;
Oock hoe Vespasiaen, en Titus met hun benden
De hooftstadt van de Joôn bestormden, en berenden,
Tot datze, in assche en puin begraven met gewelt,
Bezegelden 't bederf door Jesus mont gespelt.
Het blijckt by Flegon [5] en Chalcid [6], en klaere blijcken, (*c*)

[1] De stoffelijke overblijfselen van Petrus en Paulus, nu, na 1600 jaar, nog bewaard in altaar en kerkgebouwen te Rome, bevestigen hun marteldood aldaar. — [2] Een der quindecimviri of vijftien mannen. — [3] Kerkgebaer: eeredienst. — [4] Praetor; later werd hij consul. — [5] Flegon, een vrijgelatene van keizer Hadrianus. Hij schreef onderscheiden werken, waarvan maar enkele tot ons gekomen zijn. — [6] Chalcidius, priester te Carthago in de eerste helft der vierde eeuw, een der zoogenaamde Neoplatonici. Hij heeft over de werken van Plato geschreven.

(*a*) Sint Pauwels alleen overtuight alle wederspreeckers. — (*b*) Tacitus, een Heidensch priester, en schout te Rome, bevestight de Christelijcke waerheit, bij hem gehaet. — (*c*) Flegon, Chalcidius, en openbaere gerechtschriften, getuigen van Christus' geboortestar, en d' aertbevinge en zonnezwijm in zijn doot, bij Sint Matheus, en Marck, en Lukas, en Dionysius gezien: en Josefus en de Talmud zelf bevestigen d' omstandigheden van Christus en zijne gezanten.

Hoe Godts geboortestar verscheen uit d' oosterrijcken;
d'Aerdbeving desgelijx, en zonnezwijm,[1] ontstaen,
Zoo strijdigh met natuure, en by de vollemaen,
Toen Christus hing aen 't kruis. gelooft zelfs ooghgetuigen,
Matheus, een' Hebreeu, t' oprecht om 't recht te buigen,
Sint Mark, die binnen Rome ons deze waerheit schreef,
En Lukas, die in 't Grieksch met zijne letter steef
De duistre zonnezwijm, gezien t'Antiochye,
Zijn eigen vaderlant. in Memfis heerschappye
Zagh Dionysius[2], noch Heidensch, 't zonneradt
Verduistren aen de lucht in d' oude zonnestadt.
Slaet op het jaerboeck der Romainen, en uw yver
Vraegh' Flegon, Adriaens getrouwe pen en schrijver,
Zoo wortge in twijfeling vrezekert en bericht
Van 't onnatuurelijck verduistert middaghlicht,
Op eenen dagh gezien. de Heidens, en Hebreeuwen
Getuigen Christus doot, en wonderen, veele eeuwen
Bedreven door hem zelf, en zijn verworpe schaer.
Josefus neemt de zelve omstandigheden waer,
En d' oversten, gestelt tot opzicht op de Joden.
Herodes wort gedacht. Pilatus plaeght de snooden.
Men hoort van Festus, en van Felix, en Sint Jan,
Door dien bloetschendigen Herodes, den tiran,
Onthooft. Gamaliël wort niet by hem vergeten,
Jerusalem verwoest, de tempel neêrgesmeeten.
Oock stelt de Talmud zelf de waerheit in haer kracht,
En volght de ry des tijts, op 't spoor van Lukas schacht.
Plutarch, leermeester van Trajaen, en hoogh geklommen (*a*)
In wijsheit, speurt met vlijt naer d' oirzaeck van 't verstommen
Der grijze orakelen, gelijck zijn tijtgenoot
De dichter Juvenael den mont van Delfis sloot,
Die alle orakels ging in naem en faem te boven,
Gelijck in ouderdom: en mogen wy gelooven
De pen van Tullius, in 't redeneêren sneêgh,
Zy tuight ons hoe alom 't orakel stille zweegh:
En Strabo zagh de schaer der priesteren verwelcken
Te Delfis, van gebreck, om datze niet moght melcken
d' Orakeluier, die de logenbuicken voedt.
Apollo voerde August op zijne vraegh te moet,
(Wie 't rijck beheerschen zou na hem, de volgende eeuwen;)
Een die de goôn gebiet, een zoontje der Hebreeuwen
Beveeltme deze kerck te ruimen, en terstont
Te vaeren in de hel. ga heene, en toom uw' mont.
Op zulck een antwoort laet August een outer bouwen

[1] Zonsverduistering. — [2] Dionysius Areopagita. Vertoevende te Heliopolis, ten tijde der zonsverduistering gedurende Christus' kruisiging, zou hij te dier gelegenheid aangekondigd hebben dat er een God in lijden was.

(*a*) Het verstommen der orakelen, bevestigt bij Plutarchus, Juvenael, Cicero, Strabo, en Celsus, betuigen deze waerheit

Op 't Kapitool, waarin dees titel wort gehouwen:
Het outer toegewijt den eerstgeboren Godt.
Plutarch betoomt den mont des afgronts met een slot,
Daer Epithers[1], die hem de letterkunst ontvoude,
Geboren in zijn stadt, te water zich betroude,
En met al 't scheepsvolck hoorde, in 't vaeren over 't meer,
Langs 't eilant, eene stem, ten tijde van Tibeer:[2]
Gaet, melt hoe groote Pan nu doot is en gestorven:
Waerop een luit geschrey, en schreiers om hen zworven,
Als of d' orakelmaght des afgronts, nu in noot,
En al haer spoockery begraven lagh, en doot:
En Diokletiaen hoort zelf Apollo uiten
Dat nu rechtvaerdigen zijn lippen zouden sluiten,
Waerby zijn priesterschap het Christendom verstont.
De lastraer Celsus, vast op Epikuur gegront,[3]
Bekent dees stomheit me, zoo vreemt als ongewoone,
Te Klaros, Delfis, en in 't wijt befaemt Dodone;
Een merck van Christus komst, vermogen, en gewelt
Op d' afgoôn; een verval ons lang voorheen gespelt.
Om nu beknopt Godts boeck te zetten in zijn waerde: (*a*)
d' Eenpaerigheit des stijls, die nergens in veraerde,
Noch wanckelt, noch bezwijckt in waerheit, en haer' schat,
Maer draeft op eenen toon, van 't eerste aen 't leste bladt,
Verdient geloof, dewijl 't met wonderen bezegelt,
En bloet der heiligen, ontelbre volcken regelt,
Oock zelfs verbasterden in tucht houdt, en betoomt,
En oorlogh, watervloet, noch vyantschappen schroomt,
Maer d' eeuwen vast verduurt, en niet laet door te dringen,
Gereickt van ouderen aen hun nakomelingen.
De kerckkronijck, een ry outvaders, kerckenraên,
Van oost en west vergaert, zien 't licht van 's hemels blaên,
In Christus kruisleer, tot een licht voor alle blinden,
Zoo verre schijnen, als men menschenspoor kan vinden:
En zoo geen wonderwerck dit heilboeck, dat Godt eert,
Bekrachtight, waer het schijnt, en weerelden bekeert,
Zoo zal dit wonderwerck verdooven alle wonderen,
Gebleken om het licht van duister af te zonderen.
Dit heiligh boeck ontdeckt den oirsprong van 't heelal,
Den oirsprong van het quaet, des menschen droeven val,
Den oirsprong van het goet zoo groot als 't hart kan wenschen,
Heft Godt alleen in top, vernedert alle menschen,
Ontvout het zielgebreck, bestelt ons artseny
Beloont de goude deught, en straft de schelmery,
Met trouwe, en liefde, en schrick den harten in te prenten,
Door heilbelofte, en vloeck, en felle dreigementen,
Gevolght van heil en ramp, gezien in goên, en quaên,

[1] De leermeester van Plutarchus. — [2] Keizer Tiberius. — [3] Celsus, wijsgeer en volgeling van Epicurus.

(*a*) Andere bewijsredenen voor de geloofwaerdigheit des Bybels.

Die hier den levenden ten nutten spiegel staen.
Het strijt oock niet, maer stemt ten hooghste met de reden
Dat elck zich onderwerpe aen geloofwaerdigheden,
Die onweêrspreeckbaer zijn, als der profeeten blaên,
En Moses boeck. al quam een dooden op te staen
Om ons t' ontvouwen in wat staet verdoemde zielen,
Als 't lichaem in het graf gedolven leght, vervielen;
Die geloofwaerdigheit waer min geloovens waert
Dan Moses pen, en wat Godts geest ons openbaert
In der profeeten blaên. zoo gaet geloof voor proeven
Van 't losse brein, het welck de waerheit zet op schroeven.
De mont der waerheit, al het waenwijs brein te kloeck,
Verzent en wijst ons naer Godts nimmer faelbaer boeck.
De Bybel staet dan vast, ten trots van alle listen (*a*)
Des afgronts, die doorgaends de tong der ongodisten
Misbruickt, in 't lasteren van godtsdienst, en den zwier
Van 't heiligh godtsboeck, door de proef, als gout in 't vier,
Verheerlijckt, in 't gezicht der helsche razernyen,
Die, ydeler dan ragh, geen waerheit overstryen.
Men sla dit boeck vrij op, den onwaerdeerbren schat,
Als uit Godts troon gedaelt; het eerste en leste bladt
Begint en sluit met Godt, gelijck doorgaends Godts blaêren
Dien aengebeden naem in zijne kracht bewaeren.
Godts wezen, eigenschap en werck, by ons voorheen
Bespiegelt in het licht, dat uit de reden scheen
En straelde, en oock de dienst, de Godtheit opgedraegen,
Beginnen uit dit boeck noch schooner op te daegen,
Waer Godt zich meer en meer den vadren openbaert,
En entlijck zijnen wil op 't allerrijckst verklaert
Door zijn' gezalfden zoon, uit 's vaders schoot gezonden,
Die alle volcken heeft door eenen dienst verbonden.
Dry tijden wijzen ons dry slagh van diensten aen, (*b*)
Door openbaeringen, bekent in zuivre blaên,
Eerst Adams last, daerna de wet van Godt geschreven
In steene tafelen, en Amrams zoon gegeven.
De derde is Christus dienst, die Moses oude wet
Zoo stip niet afschaft, als verbetert, en verzet,[1]
En zijn genade druckt in 't hart, van Godt besneden
Aen eige zinlijckheên, en vleeschelijcke zeden:
Een godtsdienst zonder ga, gebonden aen geen tijt,
Noch plaets, noch stamhuis, welcks geslachtsregister slijt.
Gehoorzaemheit, zich zelf den schepper onderwerpen, (*c*)
Was d' eerste les, die Godt den schepsele in wou scherpen,

[1] Geenszins afschaft, maar verbetert en hooger zet.

(*a*) De Bybel, ons van de Kercke, en haere vyanden zelfs overgereickt, bevestight dan de Godtheit, en den godtsdienst, door menighvuldige openbaringen, ongelijck klaerder en levendiger dan het licht der reden, zonder het licht der schriftuure. — (*b*) De bybelsche godtsdienst is dryderley, natuurlijck, wettigh, en Christensch. — (*c*) De natuurlijcke godtsdienst begint in den Bybel met de gehoorzaemheit, en offerhande.

Toen hy in 't paradijs, door 't dreigement der doot,
Den boom der kennis streng het heiligh paer verboodt,
Dat, door de vrucht bekoort en slang, van spoock [1] bezeten,
Den appel pluckte, en at, te blint en godtvergeten,
En van den Cherubijn uit Eden wert gejaeght,
Daer 't eeuwigh zijnen val in 't menschdom noch beklaeght.
Gehoorzaemheit, toen 't vee daerna op 't outer brande,[2]
Wert zelf van Samuël oock boven offerhande
Geschat: want offeren Godts hart van ons vervreemt,
Indien 't zijn' oirsprong niet uit deze hooftdeught neemt:
En d' offerhande, als van de Godtheit ingegeven,
Begint in Adams huis, en schier met 's menschen leven,
Daer Abels offervlam om hoogh stijght naer de lucht,
En Kaïn op 't altaer zijn schoof en ackervrucht
Ontsteeckt, dat Godt mishaeght, waerom zich d' offraer stoorde,
En zijnen broeder fel en wreet op 't velt vermoorde,
Wiens heilige opdraght sproot uit eene oprechte ziel,
Waerom het offer oock het zuiverste oogh geviel,
Gelijck een voorbeelt van het offer, te verwachten
Ten zoen van Adams smette, en allerley geslachten.
De godtsdienst, in den staet en 't wezen van natuur, (*a*)
Geknackt door Adams val, scheen zwack in zijnen duur,
En lagh verreuckeloost by veelen, als bezweecken,
Tot dat in Enoch 't licht van Godt wiert opgesteecken,
En 's allerhooghsten naem, die door de nevels scheen,
By vroomen recht ge-eert, geviert, en aengebeên,
Waeronder Enoch voer naer boven, opgenomen
Om zijn godtvruchtigheit, den spiegel aller vroomen.
Het onkruit nam na hem op d' aerde d' overhant,
Waerom de weereltvloet, die duinen kent noch strant,
Het menschelijck geslacht in grondelooze baren
Begroef, die Noahs huis in 't groot gevaerte spaeren,
En allerhande vee, bedeckt van 't houten dack,
Tot dat de zee verliep, hy d' offerhande ontstack,
Wiens geur ten hemel steegh, die, door dien reuck bewogen,
Beloofde, by het merck van zijne regenboogen,
Het menschdom nimmer weêr om stouten wrevelmoedt
Te domplen in een zee, en grondeloozen vloet;
Een klaer en vast bewijs hoe d' offers Godt behagen,
Als zoeners van zijn roede, afbidders van zijn plaegen.
De zes geboôn van Godt [3], by d' outheit der Hebreen (*b*)
Gesterckt, en Adams zaet, en Noahs bloet gemeen,
Door 't zevenste gebodt vermeerdert, met de schricken [4]

[1] Van spoock: door een geest, n.l. den duivel. — [2] Toen in later tijd offers van dieren in gebruik waren. — [3] De Rabbijnen telden 6 zoogenaamde Adamitische geboden (geen wezen aanbidden dan God; Hem niet lasteren; geen doodslag begaan; geen ontucht plegen; niet stelen; aan de overheid de gehoorzaamheid niet weigeren), waarbij als 7de gevoegd werd het verbod, van Godswege aan Noë geopenbaard, om vleesch met bloed te eten. — [4] Schricken: afschuw.

(*a*) Enoch herstelt den gezwackten godtsdienst, in Noahs offerhande, na den weereltvloet vernieut, — (*b*) en met het zevenste gebodt, boven de zes, van Godt vermeert.

Voor spijs van dieren, die in hunnen bloede sticken,
Zijn blijcken van Godts dienst, ter weerelt ingevoert,
Door een gehoorzaemheit, die niet [1] verbodens roert.
d'Aertsvader Abraham, op 't hemelsch openbaeren, (*a*)
Verliet zijn vaderlant, en afgodiste altaeren,
En dwaelde in ballingschap naer 't rijck van Kanaän,
Waer blaeckte d' yver niet van dien godtvruchten man!
Hy boude altaeren op, den waeren Godt ter eere,
Vereerde 't priesterdom met tienden, steef met leere
En voorbeelt zijn gezin, was vreedzaem tegens Loth,
Oock gastvry, en ontfing dry engelen van Godt,
Verbadt misdaedigen, en die hem fel benijdden,
En paste, op Godts bevel, al 't manbaer te besnijden.
Melchisedech, gewijt in 's hooghsten priesterdom, (*b*)
En Salems vorst, gemoet den helt, die wederom
Naer huis toogh, uit den slagh, ten troost van Loth, geslagen
Met koningen, verstroit in hunne nederlaegen.
De priester scheen gedaelt, gelijck uit eene wolck.
Hy quam met weite en wijn verquicken 't moede volck
Van vader Abraham, en zegendeze altzamen,
Gelijck Godts offraer voeght, die d' eeuwen gaf te ramen
Wat priester namaels eens, zoo gastvrij en getrou,
Melchisedech op 't spoor van verre, volgen zou,
En offren weite, en wijn, tot onderhoudt der zielen,
Die voor een' eedler dranck en voetsel nederknielen.
d'Aertsvader Isack, als een lam, op 't hout geleit (*c*)
Ten offer, geeft een merck van zijn godtvruchtigheit,
Door onderdaenigheit aen Godt en zijnen vader,
In 't offren van zich zelf. uit dees godtvruchtige ader
Begaf hy zich op 't velt des avonts in gebeên,
Daer hem zijn bruit, van Godt hem toegeschickt, verscheen.
d'Aertsvader Jakob vlughte, om 's broeders wrock te schuwen (*d*)
Vermijde in Kanaän, op 's vaders raet, te huwen
Aen eene afgodistin [2]. hy boude voor en na
Altaeren op den bergh, en oock te Berseba,
En Bethel, en begroef, tot een godtsdienstigh teiken,
Gesmijde [3] en oorcieraet, en afgoôn onder eicken.
Hy rechte mercken op van steenen, Godt gewijt,
Betaelt de godtsbelofte, en tienden op zijn tijt.
Hoe dierbaer Iosef, van godtvruchtigheit gedreven, (*e*)
Zijn zuiverheit waerdeerde, oock boven staet en leven,
Toen Potifars gemael, bekoorlijck met haer tong,
En schoonheit, naer de bloem van zijne jaeren dong,

[1] Niets. — [2] Eene heidensche vrouw te huwen. — [3] Versierselen.

(*a*) Abrahams uitgang en godtsdienstigheit. — (*b*) Melchisedechs spijsoffer, en dranckoffer, het voorbeelt van Christus eeuwige en onbloedige offerhande. — (*c*) Abrahams gehoorzaemheit in het offeren van Isack, zijnen vader hierin gelijck. — (*d*) Jacobs godtvruchtigheit. — (*e*) Josefs kuischeit.

Melt d' uitkomst[1], waert doorgaens op heilige tooneelen,
Ten spiegel van de jeught, die kuische rol te speelen,
Op dat men, langs dees baen, naer eer en kuischeit streef,
En liever 't kleet dan lijf en ziel ten beste geef'.
Maer 's helts godtvruchtigheit niet laeger schijnt te draven (*a*)
In 't broederlijck onthael, en eeren en begraven
Des vaders, en zijn lijck, met staetsien beweent,
Zoo verre in Kanaän, by Abrahams gebeent,
En zijner zoonen asch, in 't naere graf gezoncken
Te Hebron, naer de kunst uit louter rots geklonckeu.
De godtsdienst, in den staet der simpele natuur, (*b*)
Uit kracht van haere wet, in wezen, en in duur,
By huisgezinnen, meer dan tweemael twalef eeuwen,
Zagh eenen dienst, aen al de stammen der Hebreeuwen
Gezworen, te gemoet, en hoopte op d' uur en tijt
Dat Jakob, door een wet van boven ingewijt,
Noch nader kennen zou den naem des ongezienen,
En hem met duizenden gehoorzaemen, en dienen.
De hemel had voorheen[2] door zijn voorzienigheit (*c*)
Dit lastigh juck den hals van Moses opgeleit,
Een telge uit Levijs stam, geleert in weetenschappen,
Begaeft met dapperheit, gevlught in ballingschappen,
Gestreng in 't ongelijck te wreecken van Godts volck,
Der onderdruckten wijck, en toeverlaet, en tolck,
Aen priester Jethroos bloet door wettige echt verbonden,
En hoeder van zijn vee. toen dees op dorre gronden
In Midian, omtrent Godts bergh, die Horeb heet,
Zijn kudden, overal verstroit, zoo lang en breet,
Bewaeckte, en gadesloegh, zagh hy een bosch ontsteecken,
In schijn van lichten brant, en hoorde een Godtheit[3] spreecken,
In 's allerhooghsten naem, en eerde barevoets
De heiligheit der plaetse, eerbiedigh, vol ootmoets.
Hier melde Godt zijn' naem, verkoos hem uit den bosse
Ten heilant[4], dat hy 't volck uit slaverny verlosse,
Zijn last bezegele door kracht, en wonderdaên.
Dus rant hy Memfis hof en rijck met plaegen aen,
En viert ten leste 't feest des paeschlams, strijckt de posten
Ter zijde, om hoogh en laegh, met lamsbloet, den verlosten
Ten beste, en ruckt naer 't meer, daer Godt hem zege schenckt,
En Faro, die hem volght, met al zijn heir verdrenckt,
Waerop al juichende met lofgezang en reien
De stammen Mozes keel, en Mirjams trom geleien.
Toen hy met al zijn heir om Sinaes berghtop lagh, (*d*)

[1] D'uitkomst, n.l. Jozef's vlucht, die waard is, op 't tooneel de rol der kuischheid (vluchten) voor te stellen. Men denke hier aan Vondel's treurspel: Deel III, bladz. 210. — [2] Voorheen: lang te voren; hier: van eeuwigheid. — [3] Versta: en hoorde Gods stem. — [4] Heil-, zegenaanbrenger.

(*a*) Zijn liefde tegens de broeders, en godtvruchtigheit in het begraven van zijnen vader. — (*b*) De godtsdienst der natuure wijckt voor de wet. — (*c*) Moses van Godt ten verlosser en middelaer der twalef stammen gekozen. — (*d*) De wet door Moses van Godt gegeven.

En 't volck geheilight had, borst Godt den derden dagh
Met storm en blixem uit, en donderde uit de wolcken,
En roock, en smoock, en vlam, in 't oor en oogh der volcken.
De gansche godtsbergh [1] dreunt. al 't leger beeft en schrickt
Voor donderslagh op slagh, daer 't vier in d' oogen blickt,
De hemelsche trompet haer klancken mengelt onder
De kraeckende kortou en 't weêrlicht van Godts donder;
Als Moses op den bergh aen Arons zijde stont,
En met zijne ooren ving 't orakel uit Godts mont,
Het welck hun eenen Godt te dienen in wou scherpen;
Zich zelf geen heiloos beelt van afgoôn onderwerpen;
Het misbruick van Godts naem leert mijden uit ontzagh;
Om zeven dagen eens Godt wijden eenen dagh;
Der oudren eer geensins ontluistren, noch verkorten;
Uit toorne en dolle wraeck geen menschenbloet te storten;
Het wettigh bedde niet te schenden door een' gloet;
Geensins ter sluick te staen naer iemants have en goet;
Niet valschelijck met schijn van waerheit te stoffeeren;
Een anders eigendom noch huisvrou te begeeren.
O wet, in tafelen van steen door Godt geprent (*a*)
Zoo zinrijck, en voltoit, wat zult gy, noit geschent,
Geheel, en gaef, den tijt en d' eeuwigheit verduuren,
Niet van een rijck alleen, of eene stadt, met muuren
Besloten, en bepaelt, een volck en burgery
Betoomen, regelen; gelijck van outs de dry
Wetgevers, binnen Sparte, en 't uitgeleert Athenen!
Lykurgus, Drakoos wet, en Solon zijn verdweenen,
De wetten van Karthage en Rome lang vergaen,
Verandert, en hervormt; maer Moses wetten staen.
Hoewel Jerusalem veranderde van heeren,
En Aron zijnen stoel en tempel om zagh keeren,[2]
Geketent, en vervoert [3], en endelijck verlost;
De wet van Moses stont, zoo pal gelijck een post,
Wel dertig eeuwen lang, en volght de zon en wolcken,
By Christen, Jode, en Turck, gelijck een recht der volcken,[4]
En fackel van natuure, en geeft getuigenis
Dat zy door Moses hant van Godt gegeven is,
En eerst aen Jakobs bloet, zijn erf en eerstgeboren,
Wien deze hantvest was van eeuwigheit beschoren,
Voor allen onbesneên, op dat een volck alom
Een Godtheit eerde, een wet, altaer, en priesterdom;
Terwijl d' afgodery en heilooze offerhanden,
Gelijck een helsche pest, besmetten alle landen,
Daer 't blinde Heidendom, bykans van stadt tot stadt,

[1] De berg Sinaï. — [2] Zag vernietigen. — [3] Vervoert: weggevoerd. — [4] De Wet van Moses, onveranderlijk (zoo pal gelijk een post), blijft (als de wolkzuil, die Israël in de woestijn geleidde), bij Christen, Jood en Turk, beurtelings helder en duister (volght de zon en wolken) gelijk genoemde wolkzuil, en is voor de volken de bron van het recht.

(*a*) Lof van Moses wet.

Gesplist aen rotten [1], elck zijn' eigen afgodt had.
Al schijnt de zon op elck, hoewel de hemel regent,
En daeut van lant tot lant, geen volcken zijn gezegent
Van Godt, als Israël, met zulck een zuivre wet,
Waerby de beste wet geleken, is besmet
Met dwaelinge, of met inck van menschenbloet geschreven,
En, na 's wetgevers doot, niet lang in zwang gebleven:
Want wat uit menschen spruit verbastert, en verrot:
Wat Godt bekrachtight, duurt in eeuwigheit, als Godt.
Dees wet, van Sinaes top ter berghspitse afgedondert, (*a*)
En sedert uitgebreit, begrijpt in zich zeshondert
Geboden en verboôn, met eenen dry en tien,
Gedeelt in dryderley; die op de Godtheit zien,
En godtsdienst, op t' gerecht, en op den stijl der zeden;
Een onverdraeghzaem juck, zoo lang het vleesch de reden
Vermeestert, en verzwackt, en d' opperste gena,
Door deze wet belooft, den mensch niet koom' te sta,
Noch krancken reickt de hant, die met verlangen wachten,
En uitzien naer den helt, aen Abrahams geslachten
Gezworen, toegezeght, gespelt, en afgebeelt,
En daer heur dienst op wijst; terwijlze niemant heelt,[2]
Noch heelen kan ter noot, maer toonende de wonden,
Messias binnen roept, die, uit Godts schoot gezonden,
Met balssem van gena het kranckbed troosten zal,
En redden den gewonde uit noot en ongeval.
Zy leert een' enckelen Godt en godlijck wezen eeren, (*b*)
Alleen by zijnen naem ter noot [3] de waerheit zweeren,
Hem volgen op zijn spoor en donderende stem,
Geene afgoôn noch hunn' sleep gedoogen neffens hem,
Maer al 't afgodisch bloet in zijn gebiet verdelgen;
Te planten 's hemels wil van stam in teere telgen;
d' Orakeltent, waerin de Godtheit straelt en woont,
Te spannen naer 't gezicht, op Horebs kruin getoont,
In voorhof afgedeelt, en 't heiligh, en aertsheiligh,
Voor volck en priesteren, en Arons voetzool veiligh,
Den onbesneên verboôn. de voorhang scheide straf
Het allerheilighst koor van 't heiligh midden af,
Voorzien met reuckaltaer, en toondisch [4], en de lichten
Des gouden kandelaers, die 's priesters diensten stichten.
In 't allerheilighst stont het gulden wieroockvat,
De bontkist, gestoffeert met godtgewijden schat,
En heilighdom, de wet van steen, en Arons roede,[5]
Den emer met den daeu [6], die hongerigen voedde.

[1] Rotten: troepen, partijen. — [2] De zin is: de wet geeft wel voorschriften maar bezit het middel niet, om den overtreders, die onder de zwaarte hunner schuld gebukt gingen, verlichting en verzoening te verschaffen. Hiertoe wijst zij op Christus, die hun schuldvergiffenis doet erlangen. — [3] Indien noodig. — [4] De tafel met toonbrooden. — [5] Staf. — [6] Met manna.

(*a*) De bezwaerlijckheit van het juck der ceremoniale wet, die op Christus, haer oogmerck, wijst. — (*b*) De wet leert eenen eenigen Godt, geenen afgoden, dienen, en haer diensten wijzen op Christus, en de genade door hem te verwerven.

't Gehemelt van Godts kist, als een genadetroon,
Waerop het goddelijcke orakel zat ten toon,
Wert overschaduwt van de schacht der Cherubijnen;
Terwijl d' aertspriesters, eens in 't jaer, voor Godt verschijnen,[1]
Na datze zich en 't volck eerst heilighden door bloet
Van vee, geslaght ten zoen van Godt, die hun gemoet[2]
Met glans in 't borstgesteente, en antwoort op hun vraegen,
Ten dienst der oversten en koningen, om plaegen
Te keeren van den hals, in tijt van druck en noot;
Of 't lant te zegenen uit 's hemels rijcken schoot.
De priesters legeren, met eenen de Levijten,
Rontom het heilighdom, en dicht om Godts tapijten,
Een ieder om zijn ampt en offers te bekleên,
Ter eere van Godts naem, ten zoen van 't algemeen,
Of elck byzonder lidt, door 't slaghten van de stieren,
En os, en koey, en ram, en schaep, in outervieren
Verslonden, of van 't vier der lucht tot asch gezengt.
Hier worden wijn en bloet en olien geplengt.
Zy sprengen tent, altaer, en bock, en volck met asschen,
En bloet. onzuivren gaen gezuivert, en gewasschen
Met water, naer hun tent. men offert geite, en duif,
En wieroock, mirre, en zout, en meel, en gerf, en druif.
De priesters nacht noch dagh in hunnen plicht ontbreecken,
Om 't eeuwigh vier te voên, en vlammen aen te queecken.
Men viert de feesten, net gemerckt by zon en maen.
Het zevenjaerigh feest heet[3] schuldenaers ontslaen,
En slave en arme velt en graen ten beste schencken.
Men magh het wettigh recht des priesterdoms niet krencken
In eersteling, noch tiende, en 't geen hun eigen is,
Maer offren naer den eisch de gaven aen Godts disch.
De zallefoli wort op 's priesters hooft gegoten,
Den koningen gewijt, en voor hun opgesloten,
De rechterstoel gestelt, waer voor de moedwil beeft,
En wat 's aertspriesters mont en uitspraeck wederstreeft.
De godtsdienst der Hebreen ontbeert noch blijck, noch mercken, (*a*)
Om een godsdienstigh hart t' ontvoncken, en te stercken.
Men vint, van stap tot stap, het spoor gedruckt alom
Van Godt, en Godts geslacht en lot en eigendom,
Door engelen geleit, gehanthaeft, en verdadight,
Met zege en wonderen getroost, en begenadight;
't Zy Arons roede bloey', de steenrots water geef',
De kopre slang genees', het heir der vorsten sneef',
De stroomende Jordaen, met opgescheurde kolcken,
De bontkist doortoght gunn', Godts zwaert de zeven volcken
In Kanaän verrass', waerop bazuingeschal
't Gevloeckte Jericho, met toornen, poorte en wal,
Ter aerde ploft, na dat de bontkist, dry paer dagen,

[1] Op den grooten verzoendag. — [2] Te gemoet komt. — [3] Heet: gebiedt, schrijft voor.

(*a*) De dienst der wet is door wonderdaeden gesterckt, en verheerlijckt.

Met staetsie en gebeên ten toon is omgedraegen.
De hemel straft en helpt zijn volck in 't rechtersdom.
De bontkist wort buurin van Dagon, doof en stom,
En wederom uit schrick van zelf te rugh gezonden.
Zy dwaelt vast ongerust [1], en wisselt huis en gronden,
Gelijck een pellegrim, beschaduwt van tapijt,
En wacht op Salomon, die haer den tempel wijdt,
Met staetsi heenevoert ten bergh op, daer de schaeren
En stammen van het rijck, wel drymael 's jaers, vergaêren;
Daer hemelsch vier om laegh het offervee verteert,
En Godt in eene wolck den tempel zelf stoffeert
Met glans en majesteit, bestemmende de bede
Des zoons, die 's vaders stoel bezit in vollen vrede,
In zulck een heerlijckheit, dat noit d' alziende zon
Een' koning zagh, zoo wijs en rijck als Salomon,
En zelf de koningin der Mooren haeren drempel
Verliet, om Jakobs Godt t' aenbidden in dien tempel,
Na zeven jaer volbout, ter eere van Godts naem,
En rijcker in haer oogh dan d' uitgespreide faem.
Men telt, na Salomon, een ry van duizent jaeren, (*a*)
Dat Abrahams geslacht, op ongelijcke baeren
Van afval, scheuring, krijgh, en ondergang van stadt
En tempel, wier gesolt; het volck te Babel zat
Gevangen aen d' Eufraet, en wederom ontslagen;
Jerusalem herbout, en onderdruckt by vlaegen;
De heerschappy by beurt verandert van gelaet,[2]
In koningsdom, en vorst, en priesterlijcken staet,
Tot dat de Roomsche maght, allengs in top geklommen,
Den staf van Juda neemt, den keur der priesterdommen
Van Aron steurt en krenckt, 't gewijde niet verschoont,
En binnen Rome in 't endt Herodes koning kroont;
Een schijnbaer [3] teken, uit 's aertsvaders mont genomen,
Dat 's volcks verlosser nu eens most te voorschijn komen,
Waernaer zoo menige eeu besneên en onbesneên
Verlangden overal met zuchten, en gebeên,
Om, onder eene wet, gerust den ongezienen
t'Aenbidden, offeren, en heilighlijck te dienen.
De wijze Daniël, die by Hezechiël (*b*)
Zoo heiligh wort geschat, Messias toekomst wel
Kon spellen, uit den mont van Gabriël, gezonden
Daer Juda, by d' Eufraet, geboeit lagh en gebonden.
Hy telt vijfhondert jaer min tien met zijne stem,
Dat, na 'et herbouwen van 't verwoest Jerusalem,
Messias, de beloofde, in 't leven most verschijnen:

[1] Voortdurend. — [2] Aanzien. — [3] Klaarblijkelijk.

(*a*) De scepter van Juda vervalt, na veelerhande rampen, aen de Romainen: waerop Jacobs profecye van Messias toekomste zagh, — (*b*) en Nebukadnezars droom van de vier hooftheerschappijen, bij Daniël ontvouwen, als een voorteken dat Messias voorhanden was, gelijck Rabbi Nehumias en Josefus dit oock bestemmen.

Gelijck Nehumias, de meester der Rabbijnen,
Omtrent een halleve eeu, eer Christus oit verscheen,
Dit sloot[1] uit Daniël, ten dienst van zijn Hebreen.
Hiermede stemt de steen, die van den bergh aen 't glyen,
Nebukadnezars beelt, de vier hooftheerschappyen,
Verpletten zou tot stof, 't welck, zoo men Gerson[2] leest,
Messias rijck beduit, dat, wijdt en zijt gevreest,
Met kracht de sluierkroon van Rome zou verpletten,
En brengen onder 't juck van Christus en zijn wetten,
Waermede zelf de mont der wetgeleerden stemt.
Josefus pen, geensins van Christus tijt vervremt,[3]
En die Jerusalem met zwaerden om zagh ploegen,
De spreucken des profeets, die op dees neêrlaegh sloegen,
Ontvoude op zijnen tijt, waerby het schijnbaer[4] bleeck
Dat Christus toekomst hielt de voorgespelde streeck.
De tweede tempel oock, in 't oogh van Malachias, (*a*)
Die Salomons gebou ontluistert, haelt Messias,
Den lang verwachten in door 's hemels afgezant,
Die hem de heirstraet baent; maar d' eerste tempel spant
De kroon in heerlijckheit, in elcks uitwendige oogen;
Want Salomons gesticht was in den top voltogen:
Zoo moet de majesteit des tweeden tempels slaen
Op Godts genaverbont, dat eeuwigh vast zal staen,
En Godt Messias zelf betreden Arons drempels,
Geduurende den tijt en stant des tweeden tempels.
Oock bleeck het uit de faem, die, wijt en zijt gespreit,
In Davids rijck, en daer zijn grens gebuuren scheit,
Hoe al de weerelt wachte op d' aenkomst van den grooten
Verlosser, toeverlaet van 's hemels bontgenooten.
d' Een nam Herodes[5], of een hooft van Gaulon[6] voor
Messias. Titus en zijn vader raeckten door
Voorspellinge op de tong, in Syrien, en oosten,
Dat zy 't Hebreeusch geslacht ten leste zouden troosten,
In zijn verdruckingen; Judea eenen helt
Uitleveren, wiens staf al 't weereltijck gewelt
Zou toomen, als Suetoon, en Tacitus ons melden,
Waerop de bladen slaen, die Godts orakels spelden.
Uit al dit mompelen en gissen ondereen
Rees oproer voor en na, in Davids rijck en steên.
Elizabeth, gehuwt aen priester Zacharias, (*b*)
Ging zwanger van een vrucht, den voorbo van Messias,[7]
In haeren ouderdom, als engel Gabriël,

[1] Besloot, opmaakte. — [2] Bekend Fransch Godgeleerde, geb. 1363, overl. 1429. — [3] Versta: Flavius Josephus, die kort na Christus schreef. — [4] Blijkbaar, duidelijk. — [5] De omstandigheid, dat hij koning werd toen de tijd der vervulling aanbrak, maakte, dat sommigen hem voor den Messias hielden. — [6] Judas de Gauloniter, die zich kantte tegen de algemeene beschrijving, door Augustus gelast. — [7] T.w. Johannes den Dooper.

(*a*) Malachias verheft hier op den tweeden tempel boven den eersten, en de gestroide geruchten en oproeren getuigen dat Messias voorhanden is. — (*b*) Aertsengel Gabriëls bootschap aen de heilige Maeght.

Gezant uit 's hemels troon, in d 'onbesmette cel
Van Davids dochter daelde, en, op zijn groete en reden,
De Godtheit, eene kracht, een vaegh [1], een vier, beneden
Afstraelende uit de lucht, met glans en majesteit
De kuische Maeght, Godts bruit, in haere ootmoedigheit
En onderdaenigheit, omhelsde, en kuste, en eerde,
Zich mengde met haer bloet: en zy, die Godt begeerde
t' Ontfangen in haer harte, ontfing ('t was noit gehoort,)
Nu Godt Emanuël, en droegh 't alscheppend Woort,
Messias, onder 't hart, en, van de Godtheit zwanger,
Bezweeck van schrick, en hoope, en schaemroot kon niet langer
Verbergen haer geluck, maer borst in 's hooghsten lof
Met al haer krachten uit; terwijl d' aertsengel 't hof
Des hoogen hemels koos, van waer hy was gestegen.
Zy gaet Elizabeth, haer nicht, op dezen zegen
Bezoecken, daer de vrucht, de voorglans van Godts zoon,
In 's moeders lichaem juicht; dewijl hy Jesses kroon
Alreede heerschen ziet in dezen ongeboren,
Op 's grootvaêrs stoel, in 't rijck, van boven hem beschoren,
En dat, van eeu noch grens besloten, noch bepaelt,
Zich uitbreit, wijder dan de levende adem haelt.
Augustus in triomf had d' oorloghspoort [2] gesloten, (*a*)
En schatte al 't Roomsche [3] volck, en Jakobs wetgenooten,[4]
Als Josef, Davids zoon, in Davids veestal quam,
Het arme Bethlehem, om onder zijnen stam
Zich met de zwangre maeght, Godts bruit, te laeten schatten.
Het kleen begrijp der stede, onmaghtigh te bevatten
Den grooten drang des volcks, zent d' ondertrouden voort,
Van deur tot deur, en wijstze een herbergh, by de poort,
Een donckere spelonck, een veestal aen de veste,
Daer 't volck krioelt en woelt. hier rust de maeght ten leste.
En baert des middernachts haer eerste alwaerde vrucht.
Gelijck de morgendaeu, uit koele en versche lucht,
Op roozegaerden valt, om roozen te verquicken,
Die 's daeghs van dorst versmacht, in zonne en hitte sticken,
Zoo liefelijck ontvloeit den maeghdelijcken schoot,
Die blancke lelibloem, oock zonder last en noot
Te voelen, Godt en mensch, een zaet, en twee natuuren
Aen een verknocht, een kint, waerop de laege muuren
Van 't ongeachte vleck, het nedrigh Bethlehem,
Zich heffende uit het stof, de stadt Jerusalem,
Godts outer, en den stoel der koningen, verdooven;
Hoe arm het in een kribbe en veestal leght verschoven,
Gewonden in den doeck; terwijl de lucht, vol geest
En engelen, by nacht, op Godts geboortefeest
Vergadert, daerze lof den allerhooghsten zingen,

[1] Vaegh: vruchtbaarheid, levenskracht. — [2] Den tempel van Janus. — [3] Romeinsche. — [4] Versta: en schreef eene voorstelling uit waaraan Romeinen en Joden zich moesten onderwerpen.

(*a*) Christus wort geboren onder Augustus.

Waerop de herderswacht en kudde en weide springen
Uit haeren eersten slaep, verheught en blijde om dat
De vreught ter weerelt quam in Davids armste stadt.
Voor 't scheppen van de hooge en hemelsche gewelven, (*a*)
Vol engelen, was Godt alleen en stil zich zelven
Bekent, en zat gerust, vervullende den ring
Van zijne oneindigheit, in een bespiegeling
Van zich en zijn natuure, in 't diepe licht verborgen,
Dat geene beurten kent, noch avontstont, noch morgen:
Maer toen hy uit een Niet, op 't eeuwige besluit,
De weerelt voortbroght, ging de noit verscheenen uit,
Om zich den schepselen, als zichtbaer, te vertoonen,
In zijne majesteit, voor alle hemeltroonen,
En maght, en heerschappy, gebogen onder hem,
Eerbiedigh toegejuicht, met een gemeine stem
Van duizentduizenden, zoo hoogh in top getogen,
Door danckbaerheit, om dat zy Godt aenschouwen mogen.
Dus was het scheppen dan Godts uitgang d' eerste reis;
Gelijck een weereltvorst zich buiten zijn palais
In 't openbaer vertoont aen allerley geslachten,
En volcken, die voor 't hof op zijnen uitgang wachten,
Ter aerde storten, en op 't aenzicht vallen neêr,
Zoo dra hy zich vertoont, begroet met prijs en eer.
De tweedemael ging Godt, gelijck uit 's hemels zaelen, (*b*)
Toen hy d'Aertsvaders sprack, of zelf, of quam bestraelen
Door openbaeringen, en droomen, en gezicht,
En heilige engelen, en voorschreef hunnen plicht
In tafels van de wet, met zijne hant geschreven,
En boven uit den top van Sina hun gegeven,
Gesterckt met wonderen, en spraeckgeluit, en vlam.
Hy openbaerde zich in 't voorstaen [1] van dien stam,
Uit alle stammen tot Godts priesterdom gekoren,
Als zijnen eenigen en eerst- en outstgeboren,
Met majesteit omtrent de heilkist van 't verbont,
Genadighlijck ge-eert, daer Godts onfaelbre mont
Zoo lang orakels sprack, en antwoorde op de vraegen
Van zijne aertspriesteren, die voor hem nederlaegen.
Maer nu ten derdemael quam Godt uit zijnen troon [2] (*c*)
Te voorschijn in zijn bloet, den menschgeworden zoon,
Toen Godt de zoon, wiens lof alle eeuwigheit verduure,
Het lichaem aenschoot, en zich zelf met ons natuure
Door eenen bant, zoo ras de Geest der Godtheit wrocht
In 't lichaem van de maeght, dat zuiver vat, verknocht;
Een ongehoort verbant, van niemants brein begrepen,

[1] Voorstaen: uitverkiezen van dien stam, n.l. Levi. — [2] Van v. 875-1252 is vroeger door Vondel afzonderlijk uitgegeven; zie Deel V (blz. 423 tot 438 en de voetnoten aldaar).

(*a*) Godt openbaerde zich d' eerste mael in de scheppinge der weerelt: — (*b*) de tweede mael aen de aertsvaders, voor en na de wet: — (*c*) de derde mael in het aentrecken der menschelijcke natuure, bij Ebion, Fotijn, Arius en Faustus gelochent en bestreden.

Van geen vernuft gevat, hoe kloeck, hoe scherp geslepen.
Schoon Ebions scholier, Socinus dit beschimpt,
De heerlijckheit van Godt den zoon bepaelt, en krimpt,[1]
Gelijck een' mensch, ontbloot van Godts oneindigh wezen,
De zellefstandigheit der Godtheit, noit volprezen:
Dewijl hy hem nochtans met godlijcke eer vereert;
Zoo wort door d' eer des zoons de vader geschoffeert,
En Jesus by gevolgh ten afgodt trots en stouter
Verheven, hooger dan voorheene oit Heidensch outer
Verheven wert: want lijdt de Godtheit nimmermeer
Dat iet beneffens haer de hooghste en opperste eer
En prijs ontfang', zoo wort met recht geensins geleden
Dat Christus, als een Godt, alom werde aengebeden.
Maer d' eer komt Godt den zoon, als een onscheibaer lot
Van dien oneindigen eenwezigen, met Godt
Den Vader, en den Geest, eenzelve wezen t' zamen,
En onderscheên in dry, betekent door dry naemen.
De Joodsche Filo[2] bout de Dryheit op dien gront. (*a*)
De groote Maimon[3] spreeckt met hem uit eenen mont,
Zy stellen een' die kent, gekent wort, en de kennis;
Waerin hen Albo[4] volght, en natreet, zonder schennis.
Zy geven Godt den zoon den titel van Godts Woort,
Daer Godt het al door schiep, en dat van geen geboort,
Gelijck de Vader, weet, die niet dit Woort quam teelen
Naer menschelijcken stijl. zoo veel Rabbijnen scheelen[5]
In Christus Godtheit, noch Messias titel niet.
Dit is d' aertsengel, Godts gezant, die wijt gebiet,
Verlosser, Bethels Godt, aen Amrams zoon verscheenen,
Uit eene doorne haegh; een engel, die voorheenen
Hen uit Egypten leidde, en met zijn aengezicht
Voorheentrock; die genaeckt het heilige gesticht
Des tempels. vraegh 't vernuft der schranderste Kabaelen:[6]
Zy onderscheiden Godt in dry doorluchte straelen,
Den Vader, en den Zoon, of 't Woort, en oock den Geest.
Zy zien de mooghlijckheit, dat Godt zich op de leest
Des menschdoms passe[7], en zich met ons natuur bekleede.
De Thalmud eigent hem Godts hooghsten titel mede,
Den naem, by geen Hebreen te noemen onverschoont;

[1] Versta, in deze en de volgende regels: Socinus wederspreekt zich, door, aan de eene zijde, den Zoon de zelfstandigheid der Godheid te ontzeggen en Hem, aan de andere zijde, goddelijke eer toe te kennen; want zoo Jezus Gods natuur niet deelachtig is, is het afgoderij Hem te aanbidden. — [2] Filo van Alexandrië, een Israëlitisch wijsgeer van hoogepriesterlijk geslacht, die onder Augustus omtrent 20 jaar v. Chr. geboren werd. — [3] Mozes Ben Maimon of Maimonides, een Joodsch geleerde van Cordova, die in de twaalfde eeuw leefde. — [4] Jozef Albo leefde in de vijftiende eeuw. Hij was geboortig van Soria in Oud-Castilië en hoofd van de Joodsche gemeente in Montreal. Hij nam deel aan de theologische debatten, die van 7 Febr. 1413 tot 12 Nov. 1414 te Tortoza, in het paleis van Paus Benedictus en in diens tegenwoordigheid gehouden werden, en die niet minder dan 69 zittingen innamen. — [5] Verschillen. — [6] Kabbalistische schrijvers. — [7] Dat God de menschelijke natuur aanneemt.

(*a*) Filo, Maimon, verscheide Rabbijnen, en de Thalmud bevestigen de heilige Dryeenigheit, by de katholijcke kerck stantvastigh verdaedight.

En ziet den tijt, die Godt met zijnen vinger toont.
Hoe kan d' erfvyant der Dry-eenigheit met reden
Dan drijven dat dit punt der Dryheit den besneden
Ten aenstoot dient, en van Messias kroon vervremt;
Naerdien de Kabalist, en Thalmud dit bestemt,
En menigh grijs Rabbijn, die, blijde op Davids zangen,
Messias tegengaen, op 's vaders troon ontfangen,
Aenbidden, eeren, en hem offeren, terwijl
De jongste Joden stout veraerden van dien stijl:
Gelijck d' erfvyanden der Godtheit van Godts zoone,
Verbastert van den stijl der vadren, met dees kroone
Van doornen, Christus noch verdrucken, en zijn licht,
Om dat natuur en reên voor dees geheimnis zwicht.
Wie door zijn reden dit geloofspunt wil beseffen,
Dat niet met reden strijt, maer hooger staet te treffen
Dan menschelijck vernuft en reden schieten kan,
Die overschrijt verwaent en reuckeloos den ban,
En merckpael, hem gestelt by Godt, die ons van boven
Zijn waerheit openbaerde, op datwe haer gelooven,
Gelijckze op den pilaer der waerheit, zijne kerck
Gehouwen, eeu op eeu, den afgront valt te sterck.
Ferneel[1] uit Plato stelt door 't helder licht van reden, (*a*)
In een', die 't al regeert, dry eveneeuwigheden,
Het goet, 't verstant, en oock de ziel van 's weerelts kloot.
By 't goet verstaet hy Godt, den Vader, die dit groot
Gebou van hemel, aerde en zee, en alles stichte,
Eenvouwigh, onbeweeght, en, boven al 't verlichte
Verstant gerekent, rijck in alles, overvloeit
Van goedertierenheit. 't verstant, dat eeuwigh bloeit,
Ontspringt oirsprongkelijck van dezen goeden vader,
Gelijck een glansrijck licht, uit aller glanssen ader,
De zonne, en dit verstant is een verstandigheit,
Die, goddelijck van aert, met reden wort gezeit
De beste zoon te zijn van 't beste goet des grooten.
De ziel der weerelt, uit 't verstant van 't goet gevloten,
Gelijck een strael van 't licht, straelt sterck met haeren strael
Door alles, onderhoudt, en zielt het altemael.
Genade, ô Godt, genade, indien wy uwen zetel, (*b*)
Den troon der Godtheit, der Dryeenigheit, vermetel
Genaecken durven in dat ongenaeckbre licht;
Het menschgeworden Woort, Emanuël, te dicht
Bespiegelen; te diep uwe aertsgeheimenissen
Grondeeren, daer al 't brein der wijsten in kan missen.
Wie zulck een zee doorwaet, verzinckt tot over 't hooft.

[1] Jean Fernel (Johannes Fernelius), geneesheer van Koning Hendrik II van Frankrijk. Reeds bejaard zijnde, legde hij zich op de letterkunde toe, en verwierf, vooral als uitlegger van Plato en Cicero, grooten lof.

(*a*) Ferneel bevestight uit Plato de heilige Dryeenigheit. — (*b*) Onschult en eerbiedigheit des dichters in het naerspooren van deze geheimenis.

Hy is gezalight die dit aenbidt, en gelooft.
Men deelt al wat 'er is rechtmaetigh in twee leden,
In ongeschapenheit, en in geschapenheden.
De schepper is alleen eene ongeschapenheit.
Ontkleet nu Zoon en Geest van deze Majesteit;
Zoo zijnze geensins Godt, maer bloote schepselingen,[1]
Die wezen, en natuur van Godt te leen ontfingen;
Zoo werdenwe in den naem der schepselen gewijt,
Gewasschen op de vont: maer dit besluit bestrijt
Alle onbesmette blaên, die Zoon, en Geest te gader
Bekleên met d' eigenschap, en eer van Godt den Vader.
De dwaelinge in het punt der Godtheit is gewoon (*a*)
Haer kracht te scheppen uit den naem of 't woort persoon,
De kerck te lasteren, als een die Godt durf deelen,
Een rechtuitstrijdigheit, en weêrspraeck bekrackeelen;
Zoo menighmael zy dry in 't eenigh wezen stelt,
En dry persoonen in een Godtheit noemt en telt.
Het onbesleepen brein verbystert, weet niet beter
Of dry persoonen zijn, als Jakob, Jan, en Peter,
Oock dry gescheidenheên, en volght Fotinus vaen,[2]
Of d'Arriaensche vlagh,[3] al lang aen 't ondergaen.
Wie dit verstroien ziet van Christus kerck en leden,
Op 's blinden leitsmans spoor verbystert, zonder reden,
Schept lust om elck door 't licht, dat uit Godts boeckstaef straelt,
Te toonen hoe 't verstant misleit wort, en verdwaelt.
't Woort wezen wijst op Godts natuur, die dry persoonen (*b*)
Gemeen is. 't woort persoon wil, naer 't gebruick, betoonen
Een zellefstandigheit van redelijcken aert,
Die eigen is aen een byzonder. nu verklaert
Het licht van reden hoe ons oordeel en gedachten
De dry persoonen in de Godtheit anders achten
Dan in dry menschen, als men elcks natuur beduit.
Het wezen van den mensch is eng bepaelt, en sluit
Zich in zijn' kleenen ring, niet wijder uit te breiden:
En hierom is de mensch alleen niet onderscheiden
Van andre menschen door zijne eigenschappen: maer
Deze eigenschappen zijn oock van elckandre klaer
En in der daet gedeelt. hoewel in dry genooten,
Jan, Jakob, Peter, een natuur is ingegoten,
Hun dry gemeen, noch zijn 't dry menschen in der daet,
Oock zelf ten opzicht van natuur en 's menschdoms staet:
Want mits geen vader al zijn wezen me kan deelen
Aen d' afkomst, maer alleen wat zaets, bequaem tot teelen;
Zoo moet het volgen dat geen zoon van dezen stam
De zelleve natuur des vaders naer zich nam,
Maer slechts een diergelijcke uit d' andere is gesproten.
Des menschen wezen dus bepaelt, en afgesloten,

[1] Schepsels. — [2] De leer van Fotinus, bisschop van Sirmium. — [3] De leer van Arius.

(*b*) Misverstant gesproten uit her woort persoon. — (*b*) Hoe het woort persoon hier verstaen wort.

Is dan geen zelve in veel persoonen, met geen' schijn;
Dies Peter, Jakob, Jan dry enckle menschen zijn:
Maer anders is 't met Godts natuure, waerdigh t' eeren;
Want in dit wezen, dat geen wijze oit kon grondeeren,
Eenvouwigh, onbepaelt, en eeuwigh, daer staen al
De dry persoonen, schoon zy dry zijn in getal,
Op 't eenigh wezen vast, met elcks byzonderheden,
Die onmedeelbaer zijn, en waerlijck onderscheeden:
En hierom telt men geen dry Goden, een' voor een',
Gelijck dry menschen in Jan, Jakob, Peter; neen:
Naerdien Godts zoon niet is geteelt van Godt, den Vader,
En Godt de heilge Geest niet straelt van twee te gader,
Den Vader, en den Zoon, door 't snijden van 't geheel
In zijn dry stucken, waer van elck persoon een deel
Of derde deel geniet; noch oock door af te vloeien;
Gelijck in aenteelt, daer al 't menschdom by blijft groeien;
Noch door voortbrengen, als d' afzetsels van een roos;
Maer door een wondere, onuitspreeckelijcke, altoos
Verborge, en eeuwige medeelinge, in het wercken
Van 't loutre wezen, daer geen verziende in kan mercken
Den oirsprong, 't midden, noch het eindt. dus blijft het wis
Dat hier niets anders dan een zelve wezen is
Des teelers, en van het geteelde, en voortgekomen.
Wie dit begrijpt, zal voor het woort persoon niet schroomen.
Behalve 't woort persoon dient noch een tweede steen (*a*)
Van aenstoot uit den wegh genomen, eer wy treên
In 't heiligh perck, om Godts Dryeenigheit te stercken.
Geen, die verstant gebruickt, kan Godts inwendigh wercken
Ontkennen, naerdemael een wezen, daer geen endt
Van wijsheit, goetheit, maght, en kracht in wort gekent,
Niet werckeloos in zich van eeuwigheit kan duuren:
Want wie dit lochent, scheit de form van haer natuuren.
Dat is onmogelijck. schoon vier geen waslicht smelt,
Noch iet van buiten, daer 't op arbeit met gewelt:
Het gloeit nochtans in zich al even sterck van binnen.
Bedenck nu uit uw kracht, met opgespanne zinnen,
Hoe 't eeuwigh, krachtigh, en almaghtigh, en alwijs,
En eenigh wezen van de Godtheit, rijck van prijs,
Nootzaeckelijck in zich noit zonder werck kon wezen,
En hoe in Godt niets is, dat na quam opgerezen:
Want d' eigenschappen in Godts wezen, noit volroemt,
En die men hierom recht zijne eigenschappen noemt,
Zijn een, en 't zelve, die van 't wezen niet verschillen,
Noch in zelfkennis, noch in wijsheit, maght, en willen;
Al form [1], al louter Godt. ô Ingloet, ons te sterck!
Hoe uit men dit? Godt zelf is Godts inwendigh werck.

[1] Al form: alles (al die eigenschappen) is juist datgene, waardoor God God is. Vergelijk 2e Boek, v. 597-599.

(*a*) Godts inwendige werckinge van eeuwigheit.

Dit werck, en wezen zijn al teffens. hoe men 't nader
Bedencken wil, hier is geen vroeger, nochte spader.
„Al wat in Godt is, heeft eene eveneeuwigheit.
,Geen oogenblick Godts werck van 't eeuwigh wezen scheit:
„Hoewel ons zwack begrijp dat voorstelt, als in orden,
„En 't een na 'et andere moet uitgesproken worden:
„Want 's menschen overlegh eischt tijt om voort te gaen.
„Godts werckzaem wezen heeft noit werckeloos bestaen.
Dat levendigh verstant stont eeuwigh ingetogen, (*a*)
En ingespannen, om met alle zijn vermogen
Zich zelf en zijnen aert t' aenschouwen, in den ring
Der Godtheit, onbeweeght in dees bespiegeling.
Dat enckel eenigh, Godt, in zich alom geprezen,
Bespiegelde gerust zich zelven in zijn wezen,
Van eeuwigheit, en broght in dees bespiegling 't Woort,
Een beelt, hem zelf gelijck in glans, inwendigh voort,
En dat nootwendigh Godt, zijn' Vader, most gelijcken.
Geen spieglaer kan zich zelf in eenen spiegel kijcken,
Of hy kent teffens, in het spiegelkristalijn
En glas, zich zelven, in een' levendigen schijn.
Gelijck teelt zijns gelijck. zoo zeght men oock met reden:
Hy is, als waer hy uit zijn aengezicht gesneden,
Den vader gansch gelijck. zoo ziet men een manier,
Een' aert in plaet, en print: een' ommetreck, een' zwier.
Godt ziet dien eenigen, en eigen uitverkoren,
Natuurelijcken Zoon, en eeuwigh eerstgeboren,
En noemt hem zijnen Zoon, een' Zoon, die hem behaeght,
En daer de vaderschap met recht haer' naem af draeght,
Gelijck de zoonschap neemt haer' oirsprong van den Vader:
Wat straelden deze beide, onscheibaer hecht te gader
Verknocht, toch anders dan den Geest der liefde, een' gloet
Des Vaders, en des Zoons, van wederzy gevoedt?
Dus openbaerden zich, in een' alom gespreiden,
En 't eenigh wezen, dry al teffens ongescheiden,
Doch onderscheiden, elck door dry byzonderheên.
Geen zonderlingheit deelt nochtans dees dry van een.
Een wezen deelt zich mede aen dry byzonderheden.
De dry, by zich bestaende, in geen vermenging treden,
Maer blijven op zich zelve, en enckel in der daet,
Naerdien d' eenwezenheit der dry op 't wezen staet,
En by gemeenschap van het wezen: dat blijft enckel:
Dat spatte noit van zich, gelijck een vonck, een sprenckel
Van eene vlamme spat. hier is een vlam, een licht,
Een puure louterheit, gesloten vast en dicht;
Een loutre eenvouwigheit, een Godtheit, puur en simpel;
Een effen aenschijn, dat geen kreucken zet noch rimpel.
Al Godt, en Godtheit; een gelijckheit in dry een,
En een in dry: naerdien d' eenwezenheit hier geen

(*a*) Eveneeuwigheit van Godt den vader, en Godt den zoone en Godt den heiligen Geest.

Dryvuldigheit ontkent, maer aenhoudt die te kroonen
Door ongescheidenheit, al hoort men dry persoonen.
Maer eer wy verder gaen omzweven in dien ring
Der Godtheit; luister eerst hoe Godts bespiegeling,
En beelt, en 't straelen van de liefde dezer beiden
Noit iemant buiten Godt, het eenigh wezen, leidden.
Godts zellefkennis teelt van eeuwigheit Godts beelt, (*a*)
Maer geenen tweeden Godt: want Godts zelfkennis scheelt
Van Godt niet, neen geensins, die staen gelijck, en effen.
Godts zellefkennis, en bespieglen, en beseffen
Is Godt, en Godtheit, en oock anders niet dan dit;
Dewijl d' eenvouwigheit, gekroont in 't hoogh bezit,
Geen t' zamenvoeging lijdt, noch ongelijcke trappen,
En d' effene eenheit blijft in form, en eigenschappen.
Nu ziet gy dat Godts Zoon des Vaders afdruck is,
Die naer den Vader zweemt door zijn gelijckenis;
Zoo kentge alree een tweede: en waerom dan naer reden
De derde in 't wezen van de Godtheit niet geleden;
Mits d' onderlinge treck van Vader, en van Zoon
Niet anders straelt dan liefde, in eenen zelven troon?
Wie kan ons melden, wie uitbeelden hoe in 't baeren (*b*)
Des Vaders oogen op des Zoons gedaente staeren,
En d' oogen van den Zoon op 't minzaem aenschijn van
Den Vader! noem eens wie dien treck bedencken kan;
Een' treck, van wederzijde elckandre toegedraegen.
Hier straelt het onderling genoegen, en behaegen
Eene onuitbluschbre liefde, een' Geest van lieflijckheit;
Een gloênde liefde, die van geen van beide scheit,
Waeruit zy voortkomt, als een derde in 't eene wezen,
Niet als een derde Godt. een drytal t' zamenlezen
Uit perlen, levert wel dry perlen aen een kroon,
Doch elck blijft zonderling [1]. of nu de naem persoon
Zich drymael achter een laet in de Godtheit tellen,
Dat kan alleen wel dry byzonderheden stellen,
Maer geen dry Goden: want in 't wezen vint men niet
Dan eenen Godt; hoe net onze eige wijsheit schiet; [2]
Hoe fel het onverstant op 't slot der Dryheit dondert,
Het drymael heilighste, van smetten afgezondert.
Al enckel een is 't wat in top hier boven staet;
Al Godt, en niet dan Godt; een toon, een zelve maet;
Eene overeenkomste in het wezen; een gelijckheit,
In eenen oceaen van onwaerdeerbde rijckheit.
Godt is dan louter een in dry: en wie dit vat
Gelooft dat Godt, van Godt geteelt, van Godt niet spat,[3]
Van eeuwigheit gezet by d' andre stoelgenooten.[4]

[1] Doch elke parel blijft een parel op zichzelf. — [2] Versta: hoe wij dit ook willen uitleggen. — [3] Niet gescheiden wordt. — [4] Stoelgenooten: de beide andere Goddelijke personen.

(*a*) Breeder verklaeringe hoe de zoon van den vader, — (*b*) en de heilige Geest van den vader en den zoone voortkomt.

Zoo blijft de ring van Godts volkomenheit gesloten.
De Dryheit sluit zich hecht en dicht in een. zy lijdt
Geene inbreuck, noch gevoelt geen' onderlingen strijt,
Maer staet in eeuwigheit. belieft het u, tre nader:
De waerheit schroomt niet. vraegh vrypostigh: wat 's de Vader!
Wat anders dan Godt zelf, die eeuwigh is geweest?
Wat is de Zoon? Godt zelf, niet anders. wat 's de Geest?
Godt zelf, en anders niet. zoo hoort gy hoe dry naemen,
Geen bloote klancken, maer betekenaers, te zamen
Een' Godt betekenen, dat wonderlijck Dryeen.
De zonderlingheit blijft in dry byzonderheên.
Wy noemen Vader, Zoon, en Geest, alom te loven,
Maer geen dry Goden, neen: een Godtheit staet hier boven.
De zellefstandigheit is een, al telt men dry
Persoonen. dunckt u dat hier strijdigheit in zy?
Gansch geene; indien wy dees zelfstandigheit slechts buiten
De dry persoonen recht nadencken: dan besluiten
Wy billijck dat ons dry en een geensins misleit:
Want dry persoonen zijn maer een zelfstandigheit.
De dry zijn een, en een is niet dan dry, die duuren.
Nu zegh: wat vint gy in het tellen? dry natuuren?
Hier is maer een natuur: of vint gy wezens? neen.
Een wezen is 'er. vint gy hier zelfstandigheên?
Een zellefstandigheit: of vint gy godtlijckheden?
O neen, een Godtheit, waert gedient, en aengebeden.
Gy zeght: ick telle hier het een niet, maer de dry.
Wat zijn deze anders, zoo men 't in ziet op een ry,
Dan een natuur alleen, een eenigh enckel wezen,
Een zellefstandigheit, een Godtheit, noit volprezen?
Dewijl gelijckenis het donckere eer verlicht[1]
Dan middaghklaer bewijst[2], heb ick het zeil gezwicht[3]
Op zulck een' afgront, en hier schaers gelijckenissen
Geleent van zon, en bron, en boom; noch wou ick vissen
Uit krachten van de ziel, dryvuldigh in getal;
Noch uit quickzilver, zout, en zwavel, overal
Dry stoffen, uit een stof te louteren, te scheiden
Door stoffescheiders kunst. gelijckenissen leiden
Weêrstrevers kommerlijck naer d' aertsgeheimenis,
Waervan Godts boeck, en Geest een onderwijzer is:
Want zoo 't geschapen licht te sterck valt om zijn klaerheit;
Wat oogh verdraeght den glans van d' ongeschape waerheit?
Nu zal 't kenteken des geloofs van Athanaes (*a*)
Godts heirbaen wijzen, in het Ariaensch geraes,
Om zonder ommezien den nimmermeer gezienen
In een Dryeenigheit te wieroocken, te dienen,
En in deze eenheit Godt, in zijn Dryeenigheit,
Die geen persoonen mengt, noch van elckandre scheit,

[1] Eerder tot toelichting dient. — [2] Dan als bewijsmiddel. — [3] Gestreken.

(*a*) Nu blijckt de waerheit der belijdenisse van den onverwinbaren Athanasius.

Maer onderscheit alleen, voorzichtighlijck en schrander,
Den Vader, Zoon, en Geest. een ieder is een ander,
Maer eene Godtheit, een gelijcke heerlijckheit,
Een eveneeuwigheit, een zelve majesteit,
Een ongeschapenheit, hoedanigheit, en mede
Een ongemeetenheit, een eeuwigheit in vrede,
Alle even eeuwigh, geen dry eveneeuwigheên,
Een almaght, geene dry, een Godtheit mede, geen
Dry Goden: een is heer: men rekent geen dry heeren.
Dry Goden stellen, is Godts majesteit schoffeeren.
De Vader, en de Zoon, des Vaders glans en beelt,
Zijn ongeschapen, maer de Zoon alleen geteelt
Van zijnen Vader zelf. de Geest straelt van den Vader,
En Zoone. een Vader, Zoon, en Geest zijn dry te gader
Een eenigh Vader, Zoon, en heiligh Geest alleen,
Maer geen dry vaders, zoons, en geesten; neen, ô neen.
In deze Dryheit is geen vroeger, nochte spader,
Geen meer, noch minder. dry persoonen zijn te gader
Alle eveneeuwigh, en gelijck in glans, en maght.
Godts zoon is Christus, Godt, en mensch, zoo lang verwacht.
Hy is Godt zelf, geteelt uit Godts zelfstandigh wezen
Van eeuwigheit; en mensch, gebaert uit d' onvolprezen
Zelfstandigheit der maeght, en moeder in der tijdt;
Volkomen Godt, en mensch; en, zoo men recht belijdt,
Bestaende uit eene ziel, begaeft met licht van reden,
En uit een lichaem, met zijn menschelijcke leden:
En uit zijn Godtheit, Godt den Vader gansch gelijck,
Min dan de Vader naer zijn menschheit in Godts rijck.
Schoon Christus Godt en mensch bekent wort en gerekent:
Noch wort met dezen naem een Christus maer betekent,
Een eenigen: niet dat dit Godt in vleesch verkeert,
Maer Godt met vleesch bekleet, die zich om ons verneêrt.
Een Christus is 'er, niet door ondereen vermengen
Der zellefstandigheên, maer door 't aen een te brengen
En vast vereenigen in een' persoon alleen:
Want even als de ziel, verheerlijckt door de reên,
En 't vleesch een eenigh mensch uitlevren door Godts moeder,
Aldus is Godt en mensch een Christus, elcks behoeder.
Nu drijft geen dicke mist, op datze 't oogh misley,
Ons meer in 't licht; dies volght de kruisgeloofs lievrey
Van Athanasius, dien onverwinbren Heiligh,
En Godtsbelijder, na: de heirbaen is hier veilig,
Gansch effen, en gebaent. zoo gaet elck recht naer Godt,
En vlught godtslasteraers: terwijl men Ostorot
En Frans te Zevenbergh Godts zoon zijn eer ziet roven,
En schimpen met Socijn, die Christus leert hier boven
Aenbidden, en hem zet een nieuwe Godtheit by.
Zoo komt wanschapenheit opdondren in dees dry,
Een dryoneenigheit, dry hoofden, dry grimassen.
Men hoort godtslastraers Godts Dryeenigheit verbassen,

Als gruwelen, en 't blijckt, bij hunne lastering,
Van hoe vervloeckt een vrucht de boezem zwanger ging.
De godtlooze Ostorot, met recht een' Turck te noemen,
De Christaenbidders durf in eeuwigheit verdoemen,
Als afgodisten: schoon alle englen Godt den Zoon
Aenbidden, daer hy zit gekroont op 's Vaders troon.[1]
Gelijck d 'outvaders in dit hooftpunt niet verschillen, (*a*)
Zoo spreecken uit Godts mont de hemelsche Sibillen,
Die Christus Godtheit ons voorspelden, breet en klaer,
Als menigh wetprofeet voorheene, en menigh jaer
Voor 's heilants komst, waerna de nijt zich op quam werpen,
Die d' ouden dwong hunn' stijl hier tegens aen te scherpen,[2]
Tot voorstant van Godts eer, den menschgeworden Godt,
In zijne kribbe en stal van[3] Ebion bespot,
Die geene Godtheit eert in Jesus, den behoeder,
Maer acht hem voortgeteelt van vader, en van moeder,
Alleen natuurelijck, gelijck een ander kint,
En niet uit eene maeght, die Godt in doecken windt.
Hy leght 'er, toegejuicht van engelen, en menschen.
Zoo veele koningen, en Godts profeeten wenschen
Met alle aertsvadren, van verlangen afgepijnt,
Den blijden dagh te zien, dat Godt in 't vleesch verschijnt.
Het licht van 't licht, en Godt van Godt verberght zich onder
De menscheit. Wie begrijpt dit aller wondren wonder!
Hoe twee natuuren, en elckandre al t' ongelijck,
Verknocht in een' persoon, den glans van Davids rijck,
En Arons heilighdom, Godts bontkist, hier verdoven!
Het dwaelzieck brein wil eerst begrijpen, dan geloven.
Men magh Godts bontkist, daer de Godtheit op de veêr
Der cherubijnen zweeft, niet dan met vreeze, en eer,
En volle eerbiedigheit genaecken; daer de zielen
Der hooge priesteren neêrslachtigh[4] nederknielen,
En op hun aengezicht neêrvallen in het stof.
Des menschen ziel, in 't lijf gedompelt, is te grof
En aerdtsch om hooger in dit heilighdom te stijgen.
Het is godtvruchtiger te wierroocken, te zwijgen
Dan t' onderzoecken hoe zich d' andere persoon
Der Godtheit met dit kint vereenight uit Godts troon.
Het wort, den achtsten dagh, naer Moses wet besneden, (*b*)
En met dit eerste merck, waer door het zich de zeden
Van Aron onderworpt, getekent, en het stort
Zoo vroegh zijn dierbaer bloet met smerte, om niet te kort
Te schieten in Godts eisch te zoenen door zijn lijden,
En van den vloeck der wet het menschdom te bevrijden;

[1] De volgende regels (1253-1264) kan men best beschouwen als nog behoorende bij het onderwijs omtrent de Heilige Drieëenheid. Vers 1265 sluit dan aan bij vers 840, en vervolgt de geschiedenis van Christus' leven. — [2] Versta: die de eerste belijders dwong zich krachtig hier tegen te kanten. — [3] Door. — [4] Als nedergeslagen.

(*a*) De orakels der oude Sibillen, en de outvaders bezegelen de leer der heilige Dryeenigheit, en Christus Godtheit. — (*b*) Christus wort besneden:

Als Godts besnijdenis dees wetquetsuur geneest,
En eischt dat zich de mensch besnijde naer den geest,
Aen eigen wil, en hart, en hartstoght, en gedachten;
Besnijdenis vereischt in allerley geslachten,
Gezegent in het zaet, belooft aen Abraham,
Dat Jesus heet, en nu de wet voltrecken quam.
De wijzen stercken dit, die, door de star van 't oosten, (*a*)
Naer Bethlehem gewenckt, zich eenen toght getroosten
Zoo veele mijlen verre, en, over bergh en dal,
Het licht der zielen zelf zien opgaen in den stal;
Terwijl Jerusalem in slaep leght, Godts profeeten
Verwaerloost, en vergeefs hun bladen heeft gesleten.[1]
Zy zetten al den dienst van Mithras aen d' een zy,
Om 't licht, dat nu den nacht van alle afgodery
Verdrijft, en uit zijn kribbe elck toeschijnt, in het midden
Van[2] ezel en van os. zy eeren en aenbidden
Den koning, die met maght den scepter voert alom,
Den priester, afgebeelt door Arons priesterdom,
Met een zijn sterflijckheit, betekent door dry gaven:
Want gout den koning eert: de myrre wort den graven
En lijcken toegewijt, en zalft hem reede, in schijn
Als hangende aen het hout, gekruist met smerte pijn;
De geur des wieroocks past dien priester, om te treden,
Gepurpert in zijn bloet, met offren en gebeden
In 't allerheilighst koor, den hemel zelf, en daer
Alle eeuwen in en uit te zoenen zijne schaer,
Die vast op Jesus hoopt, en uit zijn' mont wil hooren
Den dienst door Moses dienst ontworpen, lang te vooren,
Als in een ruw ontworp, waerop 't volkomen wort
Getekent, en gemaelt, en leven ingestort.
't Betrouwen op dees vrucht schiet daeghlijx dieper wortels (*b*)
Door openbaeringen: want daer men een paer tortels
Ten offer brengt, en zich de kraemvrou naer de wet
Wil zuiveren, en 't kint, van geene vleck noch smet
Ontzuivert, Godt vertoont, in zijnen gouden tempel,
Komt oude Simeon, al hijgende, Arons drempel
Instappen, om Godts zoon t' omhelzen op dit feest,
Gedreven door een drift en inspraeck van den Geest,
Op dat hy voor zijn endt[3] dien zegen niet verslofte.[4]
Zijn wandel, zonder schult, verdiende een troostbelofte,
Dat hy de stramme leên niet sleepen zoude in 't graf,
Eer hy den heilant zagh, den koning, die den staf
Van David voeren zoude, en Godts geslacht beschermen.
Nu nam hy dien gezalfde op zijne bevende armen,
En hief zijne oogen, van de vrucht, naer Godts palais:[5]

[1] Tot slijtens toe doorgelezen. — [2] Tusschen, omgeven door. — [3] Dood. — [4] Verwaarloosde. — [5] Naar den hemel.

(*a*) van de wijzen aengebeden, en met gaven ge-eert, — (*b*) in den tempel Gode opgedraegen, en van Simeon en Anna beleden.

O vader, riep hy, dat uw dienaer vry in pais[1]
By zijne vaders vaer', nu hy het licht der volcken
Ziet rijzen in dit kint, dat alle duistre wolcken
Zal drijven van hun oogh, een ieder heil belooft,
En Juda zulck een kroon van eere zet op 't hooft.
De hemel zeegne toch de maeght, de zuivre moeder.
De hemel zeegne toch haer heilvrucht, den behoeder,
Een merck van tegenspraeck, dat wijt en overal
De kleenen heft in top, de rotsen pletten zal.
O moeder, zultge wel uw droefheit zien, en lijden?
Wat wil een zwaert van druck het moeders hart doorsnijden,
Een zwaert, dat uw gedult tot prijs en glori streckt,
En dien verborgen haet van menigh hart ontdeckt.
Zoo spreeckt de dorre stock,[2] vol vreught, en onder 't hoopen
Gaet in zijn aengezicht, zoo 't schijnt, de hemel open,
Als of hy ree genoot de vreught, de zaligheit,
In deze vrucht elck een veele eeuwen toegeleit.
De weduwe Anna, meer dan vierwerf twintigh jaeren,
Stockout, gewoon des nachts den tempel te bewaeren,[3]
Te waecken in 't gebedt, quam mede juist op slagh,[4]
Verheught dat zy Godts bloet, den aertsverlosser, zagh,
Die nu Jerusalem met eenen dienst zou cieren,
Noch schooner dan tot noch al Arons offervieren
En godtsdienst, slechts een schim[5] en voorbeelt van den plicht,
Die Moses schaduwen verdrijft door 't nieuwe licht.
Maer recht als Moses, eer wetgever der Hebreeuwen, (*a*)
Vervolght wert in zijn wiege, ontrent voor vijftien eeuwen,
Van Faro, zoo verberght zich Jesus eene wijl,
Voor 's kindermoorders haet, aen d' oevers van den Nijl,
En schuilt in duisternisse, in 't rijck, daer d' ouden zworven,
Tot dat de kinderpest[6] Herodes was gestorven.
Zijn ouders leiden hem, tot drywerf toe om 't jaer,
Te Sion op het feest, gewijt aen Godts altaer.
Zoo dra zijn oude[7] zes paer jaeren had gemeeten,[8]
Vondt hem de moeder zelf in Godts gewelf gezeten,
In 't midden van den ring der wetgeleerden, om
t' Ontvouwen 's vaders wil, en 't hemelsch heilighdom;
Verstommende ieder een, door d' antwoort op hun vraegen,
Door vraegen, daer de kloeckste en schranderste onder laegen,[9]
Verwondert om de kracht, en wijsheit, en 't verstant
Van 't heiligh kint, dat vroegh de kroon der wijsheit spant,
En Salomon verdooft, en alle profecyen,
Die Godts gezalfden Zoon ten leeraer innewijen.
Na achtien jaeren tijts, hierna voorbygegleên, (*b*)

[1] Vrede. — [2] De oude man. — [3] In den tempel te verblijven. — [4] Op hetzelfde oogenblik. — [5] Schaduw. — [6] Kinderverderver. — [7] Leeftijd. — [8] Bereikt had. — [9] Voor moesten onderdoen.

(*a*) Christus vlucht voor Herodes, en wort, na twalef jaeren, in den tempel onder de wetgeleerden gevonden; — (*b*) omtrent zijn dertighste jaer gedoopt, en, in den geest, na veertigh dagen vastens, aengevochten.

Begon Emanuël eerst in zijn ampt te treên,
Met openbaerder blijck, waerop elck zagh, en hoopte,
Daer Zacharias zoon, die van hem tuighde, doopte,
Aen d' oevers der Jordaene, en 't onbesmette lam,
Het welck, zoo rein als 't was, by hem te water quam,
Hy dompelde, waerop de hemel wert ontsloten;
De Geest, gelijck een duif, op 't haer, dus overgoten,
Van boven nederdaelde, en, uit den hoogen troon,
De Vader met zijn stem, den godtbeminden Zoon
Vereerende, elck beval naer 's hemels eerstgeboren
En wetorakel scherp te luistren, en te hooren.
Aldus ontfing het koude en vochtige element,
Door 't roeren van Godts leên en lichaem, noit geschent
Door d' allerminste vleck, zijn wijdinge, om in plassen
En bronnen Adams smet en erfschult af te wassen,
Den ouden mensch geheel te smooren in den gront,
En hem herschapen weêr t' ontfangen uit de vont.
Dus heilighde het hooft het merck van zijne leden,
En trat, als hooftman, voor, die voor Godts eere streden,
In diepe ootmoedigheit, en onderdaenigheit.
Hy leerde wat lievrey zijn helden onderscheit
Van weereltschen, die Godt noch Jesus naem bekennen;
Een heilige lievrey, niet straffeloos te schennen.
Het helsche spoock, verbaest aen 't woeden, brult en bast,
En rant hem, na den doop, veel dagen afgevast,
Met bybelspreucken aen, in brullende [1] woestijnen,
Maer moet gestuit, gelijck een roock en damp, verdwijnen.
Gelijck de zon alom de duisternis verlicht, (*a*)
Zoo wandelt Jesus vast door Davids rijck, en sticht
De menschen met zijn leer, gesterckt door wonderdaeden.
Wie noch bezeten is van geesten, of beladen
Met kranckheên, wort in noot geholpen, en geredt.
Geen stadt, geen vleck, geen huis, waer hy een voetstap zet,
Ontbeeren zijn genade, en uitgestorten zegen.
Wie hem betrout, en bidt, blijft nimmermeer verlegen.
Hy onderwijst zijn school, eenvouwigh, zonder ergh; [2]
Ten leste, in haeren ring gezeten [3], op den bergh,
Begint het volck en haer het nieuwe licht t' ontsteecken,
Dat uit zijn leering straelt, den kancker en gebreken,
Der schriftgeleerden melt, en aenwijst wat elck leit
Naer Godt, op 't heiligh spoor van een volkomenheit,
Door wonderspreucken, die de sluimerenden wecken,
En Moses grove wet besnoeien en voltrecken.
Zijn mont ontvout waerin 't waerachtigh heil bestaet;
Hoe verr' de jonge wet in kracht te boven gaet,
En in volkomenheit van haer geboôn en zeden

[1] Door wild gedierte bewoonde. — [2] Erg: verkeerde bedoeling; zonder erg: in allen eenvoud. — [3] Te midden van Zijne volgelingen.

(*a*) Christus wandel en wonderen in Judea, en zijn leeringe op den bergh.

d'Aeloude wet, die noit de harten heeft besneden.
Hy leert de weldaet stil tot 's hemels eer besteên,
En hoe men Godt behaeght door vasten, en gebeên;
Vermaent in Godts trezoor de schatten te vergaeren;
Verjaeght onnutte zorgh, in kleet en kost te spaeren,
En onderstut de hoop met Godts voorzienigheit,
Die vogels aest, de bloem met rijcker majesteit
Dan Salomon bekleet. hy waerschuwt voor het haesten
Ter vierschaere, in de zaeck en 't recht van onzen naesten;
Bestraft het reuckeloos misduiden van Godts wet;
Vermaent geduurigh Godt te smeecken in 't gebedt;
Door d' enge poort met kracht ten hemel in te dringen;
De wolven, die, vermomt als schapen, elck bespringen,
Te schuwen; op zijn woort te bouwen, sterck en vast,
Een werck, dat eeuwigh duurt, en op geen stormen past.
Aldus bekleet hy 't ampt, dat Moses, Isaias, (*a*)
En oock Hezechiël toewijden Godt Messias,
Zoo menigh eeu vooruit, als leeraar, en profeet,
En herder over 't volck, met wettigheit bekleet;
Profeet, uit Joodschen stam, gezalfden, om de harten
Der droeve en krancke schaer te zalven in hun smarten;
Om des gevangens boey te breecken in gevaer,
Te bootschappen alom het aengename jaer;
Om Godts verstroide koy door Davids staf te hoeden,
En met gezonde wey [1] van leeringen te voeden:
Gelijck een' leeraer paste, en die zijn ampt verstont,
En leerde 's hemels wil, ontfangen uit Godts mont,
Op een volkomen wijs aen allerhande volcken
Of zelf, of door zijn boôn, en afgezonde tolcken.
Hoewel het drymael groot vernuft van een' Chaldeeu [2] (*b*)
Egypten eerst verlichte; oock Moses, en Hebreeu,
En Arabier, en Grieck, en allerhande spraecken
De torts van hun verstant aen zijne torts ontstaecken:
Schoon Salomon den naem van allerwijsten droegh,
En Hermes naelden [3] verre in wijsheit overwoegh:
Schoon Rome 't heilighdom der Sibillijnsche bladen
Bezegelde, en zich met hun godtspraeck ging beraeden:
Schoon d' oude Roomsche wet, in tafelen gesneên,
Met zulck een' glans het rijck der weerelt overscheen:
Noch heeft de wijsheit van Godts zoon, die zich verneêrde,
Op dat hy Adams zaet de wet des hemels leerde,
Meer wijsheit in een woort alleen beknopt gevat,
Als oit Jerusalem, Athene, Zonnestadt,
En Rome, in zoo veel tijts, door vierigh onderzoecken,
Begreepen in metael, en naelde, en beelt, en boecken:
Want in het eenigh woort Bemin begrijpt hier Godt

[1] Melk. — [2] Hermes Trismegistus. — [3] De obelisken.

(*a*) Izaïas en Hezechiël voerden hem in, als leeraer, profeet, en koning. — (*b*) Christus wijsheit beknopt in het woort Bemin begreepen.

Al 's menschen plicht tot Godt, en mensch; een hooftgebodt,
Het welck de gansche wet, en alle Godts profeeten
Voltreckt, en elck zijn recht rechtmaetigh toe leert meeten.
Wie veilighst in den top van een volkomenheit (*a*)
Godts troon genaecken wil, ontvout hy 't onderscheit
Van raeden, en geboôn, om ieder toe te lichten.
Schoon Godts geboden elck verbinden, en verplichten:
Noch hangt het volgen van dien raet aen 's menschen keur.
Hier gaet de leeraer zelf zijn kruisscholieren veur,
In willige armoede, en gehoorzaemheit, en kuischeit.
Zoo volght het twaleftal den meester, die op 't kruis leit,
De handen, voeten, lijf, en ziel ten beste geeft
Aen zijnen vader, en zich zelf geheilight heeft,
Op datze in hem, als in een' spiegel, vry van vlecken,
Al 's hemels lessen zien uitwercken, en voltrecken.
In zijn voorspellingen verschijnen ons alom (*b*)
d' Onfaelbre zekerheên van Godts profeetendom,
Door 't melden van zijn kruis en noch aenstaende lijden;
Hoe hem Iscarioth aen die zijne eer benijden
Ter sluick zou leveren, oock juist wat uur en tijt;
't Verstroien van zijn kudde, en 't aengaen van den strijt
Der huizen, die Godts naem en zijnen zoon beleden:
De faem van Magdaleene, aen Simons disch bestreden;
Zijn opstaen uit den grave, en 's tempels ondergang,
Een treurspel, voorgespelt wel veertigh jaeren lang;
Voorspellingen, die, zoo men Christus wil gelijcken
By d' ouden, geen' profeet, noch zelfs voor Moses wijcken.
Ontelbre wonderdaen, gewrocht tot 's vaders eer, (*c*)
Bezegelen 't gezagh des zoons, en zijne leer,
Door Davids rijcken heên. de dooden snel herboren,
Op bedde, baer, in 't graf, herleven, als te vooren.
Hy is der dooven oor, des blintgeborens oogh,
De stock des kreupelen, die springt, als 't hart, om hoogh.
Hy dwingt de geesten uit des lichaems schors te vaeren.
Het vischnet scheurt van last. hy wandelt op de baren,
En strijckt de golven gladt, die zwichten voor zyn stem.
d' Onheelbre, en 't hongrigh hart vint raet en troost by hem,
Die duizenden verzaet, met luttel gaen, gewassen
In voren van zijn hant. geen vloeck, geen tegenbassen
Verdoven zijne maght, die, heerlijck uitgestort,
Van overtuighden wrock de hel ge-eigent wort,[1]
En evenwel niet laet te straelen door Godts daeden,
Zoo menige eeu gespelt in nimmer faelbre bladen.
Gelijck 't profetisch ampt hem zoo volkomen past, (*d*)

[1] Door den duidelijk blijkenden haat der vijanden van Christus aan duivelsche macht (Beëlzebub) toegeschreven.

(*a*) Christus leert met woorden en voorgangk. — (*b*) Zijn zekerheit in het profeteeren. — (*c*) Christus wonderdaeden. — (*d*) Zijn koningklijck ampt, en blijde inkomste te Jerusalem, en het zuiveren des tempels.

Zoo voeght zijn' schouderen den koningklijcken last
Te draegen, lang voorheen gezien van Zacharias;
Gelijck op 't pallemfeest met juichen de Messias,
Als koning, ingehaelt, gegroet wort, op den galm
En toeloop van het volck; daer al de wegh met palm
Bestroit leght, d' ezelin, waer op hy zit, met kleeden
Gedeckt is, oock het padt. dus komt Godts zoon gereden
Ter poorte in, door den drang van gansch Jerusalem,
Dat hem, als Davids zoon, met een gemeene stem
Ontfangt, hozanne zingt. hy stapt op Arons drempel,
Om d' aendacht des gebedts te voeden in Godts tempel,
Die, als een moortspelonck, ontheilight wort alom.
Hy stoort de duivemerckt, smijt wisselbancken om,
En drijft het misbruick uit met geesselen, en slaegen,
Om door een' zuivren dienst den vader te behaegen:
Gelijck hy, om Godts eer te planten overal,
Zijn twaleftal, en noch een zesmael twaleftal,
Als Godts herouten, zondt, om harten te bereiden
Ten dienst, waertoe hy nu de menschen aen quam leiden;
Een ampt, dat allerbest dien hoogen priester voeght,
Nu Levijs priesterdom de Godtheit niet vernoeght,
Die vry wat eedlers eischt dan smoockende offervieren,
En bock en ossenbloet, en kalveren, en stieren.
Dat Godt mishagen neemt in diensten van de wet,[1] (*a*)
Geensins om eeuwigh stip te duuren ingezet,
Maer liever om verkeert en omgezet te worden
In een volkomener en beter stijl en orden,
Blijckt by orakels, die zoo lang het onderscheit
Ontvouden, allermeest daer Godt zijn volck ontzeit
Den offerdienst, een dienst in zwange by Hebreeuwen,
Dat uitverkoren volck, en eene ry van eeuwen
Aen Levijs stam en bloet verbonden: doch dewijl
De stammen zich te blint, vergaepten aen dien stijl
Van offeren, als of die gruwelsmetten vaeghden
Uit 's menschen harte, en uit hunn' aert Godts oog behaeghden;
Zoo heeft de Godtheit lang dien offerdienst bestraft,
En door 't bestraffen vroegh by wijle als afgeschaft.
Hy keert zijn aengezicht van smoock, en outervlammen,
Van 't bloên der kalveren, en opgedraege rammen:
Hy zelf is eigenaer, en heer van al wat leeft.
Geen rijcke wort verrijckt by 't geen hem d' armoe geeft.
Wat wil men Godt met bloet en vleesch van vee gemoeten!
Geen bloetkelck kan Godts dorst, geen vlees Godts honger boeten.
Hem lust een eedler dranck en spijs, een ander feest,
Een neêrgeslagen hart, en een gebroken geest

[1] Vondel vat hier (v. 1539-1640) kort te zamen wat hij breedvoerig behandeld heeft in het 3e Boek der Altaergeheimenissen (zie Deel III, blz. 573 en volgende).

(*a*) Godt hadt by de profeeten d' offerhanden en ceremoniale diensten der wet verworpen, en een ander en eeuwigh priesterdom en zuivere offerhande belooft in te wijden.

Behaegen Godt. wie met dien offer komt geladen,
Is aengenaem: Godt zal die gaven niet versmaeden.
Zoo klinckt de harp, waerop alle andre snaeren slaen,
Daer Godt van offren walght, en eischt een onderdaen
Rechtvaerdigh hart, in ste van ackervrucht, en gerven,
En vet van runderen. oock worden Arons erven
Ontslaegen van dien last, gebonden aen hun rijck.
De harp belooft hun oock een koning, te gelijck
Een' hoogen priester, by Melchisedech geleecken,
En wien in eeuwigheit geen offer zal gebreecken.
Zelf Isaias ziet een' andren offerstijl
En outer opgerecht, aen d' oevers van den Nijl,
Waerheene Egyptenaers, en Assyriers zich spoeden,
Die, buiten Levijs stam, hunne offerhanden voeden.
Wie Malachias vraeght, verneemt hoe lang voorheen
De Godtheit van den dienst en offer der Hebreen
Gewalght heeft, en gewacht op 't offer, dat ten leste
Haer zuiver eeren zou, van 't ooste tot in 't weste.
De wijze Daniël voorspelt uit 's engels mont
Hoe Godt het offer smoort van Moses out verbont,
Wiens kerck en outer leght zoo gansch in stof verstoven,
Dat tijt noch eeuwen haer geen opstaen meer beloven.
Belofte, en voorbeelt, en de profecyen zien (*a*)
Vast uit naer 't offer, dat alle offers zal verbiên,
Als Jesus 's Paeschnachts, met zijn twaleftal, gelegen
Aen zijnen offerdisch na 'et heiligh overwegen
Des Paeschlams, dat hy nutte, en hem zijn doot verbeelt,
Der jongren voeten wascht, en hen hier door beveelt
Zich zelf te zuiveren, ootmoedigh te verneêren,
Ten dienst van ieder een. om nu den vader t' eeren,
Te zoenen, dancken, en beweegen tot gena
En zegen, vangt hy aen, des middernachts heel spa,
Dit offer onbebloet de Godtheit toe te wijden,
Tot een gedachtenis van zijn aenstaende lijden,
Met een om 't heilgenot, te vloeien uit de kracht
Der bloedige offerhande, aen 't menschelijck geslacht
Te schencken overal, waer offerdischgenooten
Het lijf, voor hun gekruist, het bloet, aen 't kruis vergoten,
Genieten uit gena, met heilzaem overlegh
Hoe, onder schijn van aer en druif, Melchisedech,
Nu in Emanuël herschapen, en herboren,
Den offerdienst bekleet, doch rijcker dan te voren;
Naerdien de schaduw wijt voor 't heiligh lichaem wijckt,
De schijn voor 't leven zelf te rugh deist, en bezwijckt.
Hy zegent wijn en graen, en noemt terstont die beide
Zijn lichaem, en zijn bloet, op dat men onderscheide
Den wijngaert, en zijn vrucht, en voedtzaem veltgewas

(*a*) Christus, een priester, naer Melchisedechs orden, wijst voor zijn lijden de nieuwe offerhande des nieuwen testaments in.

Van 't geen het door Godts kracht alree geworden was,
Een levende offerspijs, voor hun zoo milt gegeven,
Een' offerdranck, ten zoen van al wat is misdreven,
Gewilligh uitgestort. in zulck een' klaeren zin
Wijdt Jesus, voor zijn kruis, het nieuwe Paeschfeest in,
Door 't heiligh offerlam, verbeelt door Arons lammers,
En aen 't gevloeckte hout te slaghten met veel jammers,
Veel bloets, den zegel van dit nieuwe testament,
Waer door zijn erfdeel erft het leven, zonder endt.
Dit 's d' offerhande alleen, die d' eeuwen zal verduuren, (*a*)
En niet gebonden staet aen stam, en plaets, en muuren,
Als Arons bloênde [1] dienst, verplicht aen Davids stadt,
Den tempel, en den bergh, zoo lang van bloet bespat.
Wie zich van godtsdienst roemt, en Christus durf versteecken
Van 't onbebloede altaer, geheilight tot een teken,
Dat eeuwigh in zijn kerck getuight van zijne doot,
Verdwaelt van d' offerwet, die roept den Christgenoot
Naer dezen offerzoen, en goddelijcken zegen,
Zoo bloedigh aen het kruis, door Godt den zoon, verkregen,
En ieder toegereickt in d' aertsgeheimenis,
Gescholen onder aer en wijnranck op Godts disch.
Noch oudt noch nieu verbont begrijpt geheimnismercken,[2]
Gewijt om 't zwack geloof te stutten, en te stercken,
Zoo maghtigh heiligh groot en heerelijck als dit.
Het manna, noch de kist,[3] een troon daer Godt op zit,
Noch 't Paeschlam, dat het zwaert des slaenden engels schutte,
Noch al Godts heilighdom, en schat in Arons hutte;
Geen schat in 't gouden koor, gebout van Salomon,
Kan 't haelen by den glans van Jesus offerzon,
In 't midden van de zes geheimnistekens [4], even
Gelijck een Godtheit zelf op haeren troon verheven,
Zoo lang de zichbre zon den aerdtboôm overstraelt,
En ziel en leven geeft wat leeft en adem haelt.
Maer kan men zonder bloet niet zoenen den verbolgen (*b*)
Verongelijckten Godt, zoo moet het bloedigh volgen
't Onbloedigh offer, dat terstont hierop begint,
Daer Christus zich alleen in zijnen behof [5] vint,
En worstelt met de doot, en, ziende in 't weste en oosten
Om troost, bezwijckt tenzy d' aertsengel hem koom' troosten,
Dat hy, ter aerde in stof, zich, als een worm, verneêrt,
Het zweet, van top tot teen, van angst in bloet verkeert,
En dus by nacht bestreên, geperst aen alle zijden,
Wel drymael bidt den kelck van 't al te bitter lijden

[1] Bloênde: bloedende, bloedige offers eischende. — [2] Begrijpt geheimnismercken: bevat, bezit zichtbare teekenen, die door God zelf ingesteld, inwendige genade aanduiden en mededeelen. — [3] Kist: Arke des Verbonds. — [4] Bij de zes andere Sacramenten, door Christus ingesteld. — [5] Behof: beêhof, bedehof, de hof van Gethsemane.

(*a*) Door Christus onbloedige wort ons zijne bloedige offerhande toege-eigent. — (*b*) De bloedige volght d' onbloedige offerhande, die de bloedige in onze gedachtenisse druckt, gelijckze in den gebede-hof begint, en aen het kruis voltrocken wort.

Te mogen weigeren, indien het Godt behaeght,
En 's vaders wijzen wil, waeraen hy zich gedraeght.
Maer neen, hy moet de pers, lang voorgespelt, dus treden
Alleen, en zonder hulp. op deze nachtgebeden
Verschijnt Iscarioth, gewapent met de maght
Des priesters, ouderlings, en Cesars tempelwacht.
Zoo wort de heilant hier met eenen kus verraeden,
En in 's aertspriesters hof, om 's menschen lasterdaeden,
Gelastert, en beschimpt, mishandelt, en gehoont,
Daerna voor Pontius betight, bespuwt, gekroont,
Met doornen, dat men 't bloet zagh vloeien langs zijn wangen,
De rietstaf in de hant, met purperverf behangen,
Na 'et geesselen, gelijck een schouspel, elck vertoont,
Verwezen en gedoemt. geen onschult hem verschoont.
Hy draeght dan met gedult zijn kruis, waeraen de knechten
Van Rome, voor de stadt, hem nagelen en hechten,
En hangen op de rots, den dootshooftbergh, zoo klaer
Veele eeuwen afgebeelt door Arons bloetaltaer;
Daer d' offerhanden lang om 't eenigh offer roepen,
Dat hier geoffert hangt voor allerhanden troepen,
En, afgemat van bloên en weedom, zijnen geest
In 't ende Godt beveelt, voor 't ingaen van Godts feest.
De ziel bezegelt voort[1] de waerheit van de bladers,
Gewijt door Davids pen, en daelt, daer d' oude aertsvaders
Verlangen naer den dagh, in 't voorburgh van de hel,
En volgen met triomfe, op zang en snaerespel,
Den zegenrijcksten helt, en toevlught der verlosten,
Aen 't juichen, toen de poort des afgronts en haer posten
Van dootschrick daverden, op Jesus jongsten snick,
Die d' elementen roerde in eenen oogenblick,
En Moses voorhang scheurde, op 't licht, dat ingescheenen
De schaduwen der wet verdreef, die voort verdweenen.
Gelijck de hel de ziel niet insloot door haer slot,[2] (*b*)
Zoo laet het graf niet toe dat Christus lijck verrot.
Dit blijckt den derden dagh, wanneer hy, nu herboren,
Pilatus grafwacht weckt, en op haer wacht komt stooren,
Met zijnen heldren glans; terwijl 't in oosten daeght,
Daer 't licht de kim genaeckt, den naeren nacht verjaeght,
Met eenen zonnedagh, een' rustdagh, waert te vieren,
Met lofzang, en feestoen, en groente en loof te cieren,
Ter eere van den helt, die hel en doot verwon;
Ter eere van de nieuwe en opgereze zon,
Verweckende met zich ontelbre lijcken tevens,
In 's hemels heerlijckheit, vol juichens, en vol levens.
Gelijck d' aertspriester noit in 't heilighste zijn' voet (*c*)

[1] Bezegelt voort, enz.: vervult nu onmiddellijk Davids voorspelling, door neder te dalen in het voorgeborchte der hel. — [2] Gelijk de ziel van Christus niet bleef in dat voorgeborchte.

(*a*) Christus verrijst. — (*b*) d'Aertspriester, gaende door het vergoten bloet in het heilige der heiligen, beelde Christus aertspriesterdom en middelaersampt in den hemel af.

Kon zetten eenmael 's jaers, dan door vergoten bloet
Van stier en bock en ram, zoo kon de heilant mede,
Die Arons schaduw volghde, en plaets naem in zijn stede,
Niet zetten zijnen voet in 't hemelsch heilighdom
Dan door zijn eigen bloet, aen 't kruis vergoten, om
Ten hemel in te treên, en, zonder vleck en smetten,
Als een genadetroon, zich aen Godts zy te zetten,
Te zoenen 's vaders toorne, en, als een middelaer,
In 't midden tusschen Godt en zijn getrouwe schaer,
Te bidden, en van daer te storten zijnen zegen,
Voor haer aen 't bloedigh kruis verworven, en verkregen.
Maer voor zijn hemelvaert verschijnt hy negenmael (*a*)
En eenwerf, buiten 't graf, en melt door spraeck, en tael,
Littekens, en gezicht, en korstbreuck [1] en door eeten,[2]
Dat hy het graf verliet. vijfhondert teffens weeten
Te tuigen met hun oogh hoe hij in Galileen
Zijn kruisgezanten zelf op eenen bergh verscheen.
'k Verzwijgh, toen om zijn doot alle elementen treurden,
Het kercktapijt, de rots, de steene zercken scheurden,
Hoe veele lichaemen der Heiligen in 't graf
Opstonden, elck van hun zich stewaert in begaf,
Na Godts verrijssenis, daer veelen met verwonderen
Hen zagen van de doot in 's levens licht opdonderen:
Of dees getuigenis van d' opgereze zon
Der Godtheit van Godts zoon de stadt vermurwen kon.
Na dat d'Aertsherder heeft den eenen uitgescheiden,[3]
(Om zijne lamrenkoy te hoeden en te weiden,
En zijn gezantendom belast, in 's Dryheit naem,
Te dompelen den besmette, en 's meesters leer en faem
't Ontvouwen overal, en onder alle volcken,
Zoo wijt de hemel hangt gedeckt met zwerck en wolcken,
Waertoe hy hun den Geest en Pingsterdagh belooft;)
Verneemenze eene wolck, waerin hun troost en hooft
Een ry van jaeren hier verworpen en verschoven,
Al triomfeerende ten leste vaert naer boven,
Waerop twee engelen verschijnen van om hoogh,
Verzekren met hun stem der jongren druckigh oogh
Dat Jesus wederom zich zelf zal openbaeren,
Gelijckze in eene wolck hem zien ten hemel vaeren.
Wie aen d' onsterflijckheit der ziele twijfel slaet, (*b*)
En of na deze tijt een tijt van wachten staet,
Waerin de hemel eens de deught met prijs zal kroonen,
Die kan zijn wanckelen nu langer niet verschoonen;

[1] Korstbreuk: 't breken des broods. — [2] Door eeten: door 't nuttigen der Hem aangeboden spijze te toonen, dat wat zij zagen, geen spookverschijning was, maar Hijzelf. — [3] Een uitverkoren, n.l. Petrus.

(*a*) Christus openbaert zich tienwerf na zijne verrijssenis, beveelt den kruisgezant Peter zijne kudde, en vaert ten hemel. — (*b*) Christus verrijssenis en hemelvaert verzekeren ons van de verrijssenisse des lichaems, en de hemelsche glorie.

Naerdien Godts hemelvaert den zwacken onderschoort,
't Gesloten paradijs, de diamante poort
Des hemels, opensluit, door Jesus die, veel stercker
Dan Samson, met zich voert de poorten van den kercker
Der helle, en zulck een 'roof van zielen haer ontruckt,
Ten troost der kruiskerck, die te Sion zoo bedruckt
Vast uitziet naer den troost, en Geest, door Jesses snaeren
En Joëls zuivre pen, belooft voor veele jaeren.
De tijt verstreeck, de dagh, die net de vijftighste is (*a*)
Gerekent, na den dagh van Godts verrijssenis,
Wanneer de Geest, gelijck een stormwint uitgelaeten,
Van boven storte, en 't huis, daer Godts gezanten zaten,
Met zijn gedruis vervulde, en schockte in Davids stadt,
In eenen schijn van vier en gloênde tongen zat
En overstraelde, en zweefde op al de zes paer hoofden,
Die Jesus naem terstont in alle spraecken loofden.
Dees wonderfaem verbaest den toeloop der besneên
Van allerhande bloet, verschrickt dat Galileen
En visschers, ongeleert in letterkunste, en taelen,
Godts wonderen, en maght, en kracht in top ophaelen;
Verwondert dat geen spraeck van volcken hun ontbreeckt,
De Godtheit door hunn' mont en tong orakels spreeckt,
Om al de weerelt door verstaen, als Godts gezanten,
Den standers van het kruis, van rijck tot rijck, te planten.
O Geest van wonderen en kracht en majesteit, (*b*)
Gy zijt het, die Godts kerck, in haere onfaelbaerheit
Van leeringen, en hoope en aengestreên betrouwen,
Verzekert, en haer leert op dezen hoecksteen bouwen
Het eenigh heiligh en Apostolijck geloof,
Dat, buiten dezen gront, aen dwaeling valt ten roof,
Die, als de maeneschijn, verwisselbaer in luister,
Dan op- dan ondergaet, en, in zijn volste, duister
Ten halven op ons oogh, met een' geleenden glans,
Zich openbaert, en schijnt uit 's hemels laeghsten trans;
Terwijl de Roomsche zon der waerheit alle starren
Het licht en leven geeft. laet kringkelen en warren
Den doolhof van het brein, daer maght van onkruit wast:
Wie den geschoren [1] draet der kercke volght, gaet vast
Dat hy de zijdepaên der doolingen zal mijden,
En op Godts heirbaen Godt in 't eeuwige verblijden
Gemoeten, daer, eeu in eeu uit, d' aertspriester leeft,
Die van dit pant des geests zijn kerck verzekert heeft,
Bewaerster van Godts boeck, en hooftpylaer der waerheit,
Die zestien eeuwen blonck en doorscheen met haer klaerheit
Door alle scheuringen, schandaelen, en gewelt,

[1] Geschoren draet: gespannen draad; toespeling op de fabel van Theseus, door Ariadne's draad uit het Labyrinth gered.

(*a*) De Heilige Geest wort op de Pinksterfeest over de kruisgezanten uitgestort. — (*b*) De vrucht van deze uitstortinge des Heiligen Geests.

Gelijck het Christus mont te vore had gespelt;
Toen hy niet nederdaelde uit lust tot valschen vrede,
Maer om 't godtsdienstigh zwaert te rucken uit de scheede,
En door een godtskrackeel, ter eere van zijn kruis,
Te deelen het geslacht, en huisgezin, en huis.[1]
Hier schijnt een nieu Lukrees[2] voor 't lest noch op te donderen,
Om 's bijbels godtsdienst van de wijsheit af te zonderen,
Zoo wel in d' oude wet, als onder 't nieu verbont:
Naerdien hy in Godts bladt twee menschenoffers vondt,
Een dochter, en een' zoon[3], gehoorzaem bey te gader
Geoffert op 't altaer, ter liefde van hunn' vader;
Dies stoft hy: nu bescherm uw' godtsdienst met Godts blaên.
Uw godtsdienst voert Godt zelf tot zulck een' gruwel aen.
Maer laet hy luisteren naer Davids harp, en toonen,[4]
Die straft de stammen om het offren van hun zoonen,
En dochtren, en betoont hoe Gode dit mishaeght,
Die om dees gruwelen de menschenoffraers plaeght,
Hen overlevert in de maght der onbesneênen,
En drijft in slaverny, met yzer voor de scheenen:
Zoo verre is 't dat hy dit voor eenen godtsdienst acht.
Als Jeptha dan een maeght, zijn dochter, brant en slaght,
Om Gode zijn belofte en blinden eedt te houden,
Gedijt het hem ter straffe: en die dit zagen, schouden[5]
Geen vuile altaervleck schoon. zoo grof een onbescheit
Van godtbeloven hiet by hen vermeetenheit.
Het offer van Godts zoon, toen hem het speerpunt griefde
In zijn onnozel hart, was een bewijs van liefde
Der Godtheit tot den mensch: want Godt de vader leedt
Dat zijn beminde zoon, tot 's menschen heil, dus wreet
Aen 't kruis mishandelt wert: de zoon, zoo sterck gedreven,
Van liefde, ontzagh geensins vrywillighlijck zijn leven
Op t' offeren, ten zoen des vaders, waer by bleeck
Dat hy in 't worstelperck der liefde niemant weeck.
De Geest, de liefde van den goedertieren vader
En zoon, bekrachtight dit: zoo stemmen dry te gader.
Zoo wort de zoon in 't ende, om zijn gehoorzaemheit
En diepe ootmoedigheit, gekroont met majesteit.
Wat grijpt hier plaets, waerom d' aertspriester zich zou schaemen?
Zoo gaen de godtsdienst en de hooghste wijsheit zaemen:
Dewijl de Godtheit met dit offer zich genoeght,
Een' liefelijcken geur, die wijzen godtsdienst voeght;
Een offer, ingewijt van Godt, den liefsten zoone,
Wel drywerf door den mont des Vaders, uit den troone
Des hemels, tot dit ampt gemaghtight met een stem,
Aen 't water, op Godts bergh, en in Jerusalem,

[1] Zinspeling op Christus' voorspelling, dat de aanhangers zijner leer zelfs van eigen huisgenooten tegenkanting zouden ondervinden. — [2] Een nieuwe Lucretius. — [3] Jeptha's dochter (vergelijk 4e Boek, v. 61 en volg.) en Gods en Maria's Zoon, Jesus. — [4] Harp en toonen: psalmen. Vondel denkt hier aan Psalm 105, 37. — [5] Schouden: schouwden, keken; schoon kijken: vergoelijken, verontschuldigen.

Daer zichtbre tekens elck verzekren van dees waerheit,
De duif, om laegh gedaelt; het aenschijn met een klaerheit
Omscheenen, als de zon; de stem, gehoort van 't zwerck,
Gelijck een donderslagh in Arons groote kerck:
En zoo men in de school der wijzen om den prijs pleit,
In Godts gezalfden schuilt de gansche schat der wijsheit,
En kennisse. zoo gaet de godtsdienst, ingestelt
Van 's hemels wijsheit, noit van wijsheit onverzelt.
Dees godtsdienst is bekent, gesterckt met leere en daeden, (*a*)
Door Godts gezantendom, en op hun voetspoor traden
De bisschoppen, by hen gewettight, en gestelt;
Een orden, die doorgaends [1] in alle kercken gelt,
Van Christus eeuwe en tijt: want buiten zulck een orden
Kon niemant in dit ampt, van outs, gewettight worden.
Wie deze wet verstoorde, ontwijde 't kruisaltaer,
Ontwijde 't wieroockvat, als een geweldenaer,
En moordenaer, en dief, ter zijden ingeslopen,
Door d' averechtse deur. dit priesterampt stont open
Voor vredelievenden, die nimmer onberaên
Hun ongewijde hant aen 't godtgewijde slaen,
Uit scheurzucht, eigebaet, en zucht ter heerschappye,
Die maght van zielen druckt, en houdt in slavernye,
Door wetteloozen dwang. dees stoute Lucifer [2] (*b*)
Benijt het hooftgezagh, en, in een donckre star
Verandert, liet noit af het hooftgezagh te schocken,
En heeft, van langer hant, met zich ten val getrocken
Een' staert van engelen, gansch Christenrijck gescheurt,
En Mahomet door 't zwaert zoo hoogh in top gebeurt,
Dat hy, van Buda tot in 't hart der Indiaenen,
Den standert van het kruis, met zijne halve maenen,
Ontluistert, en verdooft, en wat naer Christus neight,
Ten zy het Godt voorzie, door 't zwaert des Tarters dreight,
Die, als een weereltvloet, heel China houdt verzopen,
Verdroncken in zijn bloet, by stroomen uitgeloopen,
Van d' eene in d' andre zee, zoo bloedigh dat de zon
Niet zonder schrick de kim in 't oost oprijden kon.
De hemel zeegne toch de Roomsche Christgezanten,
Nu derwaert om den boom van 't kruis alom te planten,
In 't woest Tartarisch rijck, en China, daer de nacht
Des Heidendoms noch duurt by 't onverlicht geslacht,
En Pythagoor de ziel des menschen noch ziet doolen,
Van 't een in 't ander dier, door d' afgodiste schoolen,
In een wijdstreckentheit van landen, daer men niet
Van 't oude Christendom dan 't eenigh teken ziet,

[1] Voortdurend. — [2] Uit de kantteekening blijkt, dat Vondel met dezen Lucifer Photius en het Grieksche schisma bedoelde.

(*a*) De Christensche godtsdienst is geplant en gewettight van Godt, en Christus, door apostels en bisschoppen, hunne nazaeten, hiertoe geordent, en gemaghtight, om tweedraght, en scheuringen te verhoeden. — (*b*) te Konstantinopele.

En schim van 't heiligh kruis, by weinigen, die weeten
Van 't merck, terwijl de naem van Christus is versleeten.
Schoon Godts voorzienigheit gedooght dat blinden haet (*a*)
Den godtsdienst in den bou en wasdom wederstaet,
Verstroit, verjaeght, en splist aen ongelijcke deelen,
En staf en mijters vischt uit bloedige krackeelen;
De rechte reden schuilt in Godts alwijze borst.
De vlegel spijst het volck, wanneerze koren dorscht.
Het gout, zal, na de proef, getoetst veel klaerder blincken.
Stilstaende wateren en luye beecken stincken.
De zonneschijn bestraelt ons schooner na de vlaegh [1].
't Gestampte kruit verspreit den geur, en sterckt de maegh.
De veltheer dient zich van geoefende soldaeten,
Die liever sterven dan hun kruisbanier verlaeten.
Het triomfeeren volght het uitstaen van den strijt.
Wie weigert eeuwigheit te winnen by den tijt?
Dees godtsdienst trotst de hel, en liet noit door te schijnen (*b*)
By d' afgescheurde rot. men vint by Abissijnen,
By Grieck, en Armenier, en Rus, en Persiaen
Noch d' oude stappen van de Roomsche zeden staen,
Hoewel met dwaelingen gemengt; gelijck in 't scheuren
De scheurzucht niet ontziet haer slip in stof te sleuren;
Den Geest der Godtheit van den vader en den zoon
Niet straelen laet, gelijck d' aeloutheit was gewoon;
Den encklen doop ontwijt, en schent door wederdoopen;
Den doopeling besnijt, en zet de dwaelpoort open
Voor d' uitgediende wet: bepaelt de monarchy
Van Christus, en besnoeit de wettige vooghdy,
De sleutelmaght der kercke, aen 't eenigh hooft gegeven,
En, als een eigendom en titel, toegeschreven
By breede kerckenraên den nazaet, die Godts stadt
Bewaert, en menige eeu den eersten stoel bezat,
Gekent van keizeren, en koningen, en heeren,
Die met eerbiedigheit Godts stedehouder eeren.
Hoe groot de weerelt is, hoe ongelijck gedeelt (*c*)
In godtsdienst, of in schijn van godtsdienst, bekrackeelt
Naer ieders grof vernuft, of min of meer geslepen;
De wijs van godsdienst wort in 't gros beknopt begrepen
In afgodistery en in godistery,
Hebreeusch besnedendom, en Turcksheit [2]; zet hier by
Het heiligh kruisgeloof, en vergelijckze altzaemen,
Oock ieders tijt: sla ga het leven en de naemen
Der stichteren, met een wat geloofwaerdigheit
Elck medebrengt: wat merck, wat zegel en bescheit

[1] Vlaegh: storm. — [2] Afgoderij, Theïsmus, Judaïsmus en Islamismus.

(*a*) Door scheuringen en ketteryen worden de vromen beproeft, en verheerlijckt. — (*b*) Men vindt by d' outste afgescheurden noch de voetstappen en mercktekens der kercke, onder de dwaelingen gemengt. — (*c*) Onder weinige schijngodtsdiensten kan een opmerckende noch het licht des waerachtigen godtsdiensts kennen.

Den aenhang van hun leer verzekeren te leiden
In eene onsterflijckheit des levens, te verbeiden
Na dezen oogenblick: gy zult onzijdigh zien
(Zoo verre u erfgewoonte, en erfleer, en misschien
Genot van baet, en staet, en aenzien niet verblinden,)
Wat wettigheên, wat blijck heilgeerigen verbinden
Te wisselen den nacht der dwaelingen om 't licht
Der waerheit, en den glans van Jesus aengezicht,
Dat hier beneên, gelijck een zon, op Thabor straelde,
Aen 't kruis in bloet verdronck, en weder adem haelde,
Toen noch de doot noch 't graf Godts lichaem houden kon,
Als hy ten hemel voer, noch klaerder dan de zon.
Indien 't een' ongodist noch lust Godts dienst te blusschen, (*a*)
Te smooren in zijn hart; hoe kan hy ondertusschen
Verdooven Godts trompet, den klanck van 't eeuwigh Woort,
Dat van het ooste in 't weste, alle eeuwen, wiert gehoort,
In 't scheppen van 't heelal, in 't hemelsch openbaeren
Van engelen, en boôn, die 's hemels wil verklaeren,
Bezegelen met maght, door menigh wonderwerck,
Gebleecken wijder dan de hemel hangt met zwerck
En wolcken overdeckt, bekent by Jode, en Heiden?
Hoe kan hy Godt den zoon, waerop d' aertsvaders beidden,
Zoo menige eeu voorheen, verwerpen, waer hy spreeckt
Uit 's vaders mont en naem, en alle zielen smeeckt,
En noot in zijnen dienst, met toezegh van te kroonen,
Die, onder dees banier van 't kruis, zich dapper toonen?
Of is een troost van staet, een onbestandigh lot
Meer waert dan wel te staen met zijn gemoedt, en Godt?
Het burgerlijck gebiet niet hooger ziet dan 't leven, (*b*)
Gestut by aerdtsch gezagh, hierom in top geheven:
De godtsdienst stut die maght met schattinge, en ontzagh,
En straft 't geweten, daer geen scherprecht reicken magh.
Waer Godt gelochent wort, is burgerrecht noch orden,
Noch deught, noch godtsdienst, die op Godt gevestight worden.
Zoo drijft de weerelt, daer de godtsdienst zinckt, in 't wilt,
Gelijck een roerloos schip. geen toom van wetten stilt
Den dreigenden tiran, noch oploop der rebellen,
Een wilde zee gelijck, daer alle golven zwellen,
En barnen naer den wint, die 't water ommedrijft.
Stoot om den godsdienst, en godtvruchtigheit: wat blijft
Gerust op zijne plaets? men magh zich op plackaeten,
Noch wapens, en geweer, en eeden niet verlaeten;
Naerdienze noit den aert verzetten van 't gemoedt,
Dat godtvergeten hijght naer roof, en heiligh bloet,
En, rustende by daegh, by avont schuilt in laegen,
Bedrogh, en nachtverraet, en niet ontziet te waegen
In schaduwen het geen de heldre dagh verbiet.

(*a*) Een ongodist kan, door zoo veele bewijzen overtuight, zich niet ontschuldigen. — (*b*) Het burgerlijcke gebiet ziet alleen op den welstant van den burgerlijcken staet, die door den godtsdienst meer verzekert, door godtsdienstelooshеit omgeschockt wort.

Dus kent een ongodist zijn eigen staetheil niet.
Doch vint hy goet, om 't nut van staetheil, zich te veinzen,[1] (*a*)
Gelijck Machiavel, te decken zijn gepeinzen
Met loof en schaduwen van godtsdienst voor het volck,
Dat licht bedrogen wort, door een' gehuurden tolck;
Gewis die veinzer zal met godtsdienst en Godts kennis
Niet speelen ongestraft, en zonder opperschennis
Der Godtheit, die den dienst van Godts gekruisten zoon
Niet in de weerelt voerde, om, overal ten toon,
Een molock, zonder geest en leven, te verstrecken,
Maer om door dezen dienst den mensch tot zich te trecken.
De Christdienst, aen het kruis geheilight door Godts bloet,
Met zulck een bitterheit, uit zulck een' brant en gloet
Van liefde, om Adams en zijn nazaets smet te vaegen,
Lijdt niemants schimp noch hoon. geen weereltwijs behaegen
Verdooft den glans van 't kruis, Hebreeuwen een schandael,
Een dwaesheit by den Grieck, en uitgelachen tael,
Een wijsheit en Godts kracht by allen, die betrouwen
Het aenschijn van Godts zoon in 't eeuwigh licht t' aenschouwen.
Geluckigh is de man, die, uit de wilde zee (*b*)
Zoo veeler dwaelingen en jammeren en wee,
Door alle klippen heen, by wijle in schuim begraven,
Van barningen bestulpt,[2] in 't eindt de stille haven
Des godtsdienst innezeilt, en veilighlijck belant
By Godt, der menschen heil, in 't hemelsch vaderlant,
En Godts onsterflijckheit, van boozen afgescheiden:
Daer wenscht mijn godtsgedicht een ieder te geleiden,
Te sturen, buiten noot[3] van schipbreuck, en gevaer.
Zoo zy het Godt gewijt, op zijn gewijt altaer.

Soli Deo Gloria.[4]

[1] Te veinzen. — [2] Door de branding overstelpt. — [3] Noot: gevaar. — [4] Gode alleen zij de eer.

(*a*) De Christensche godtsdienst is te heiligh om uit staetzucht te misbruicken. — (*b*) Slotrede en wensch des dichters.